

Йордан Йовков

Песента на колелетата

Песента на колелетата

Славата на Сали Яшар, прочутия майстор на каруци от Али Анифе, стигаше вече твърде далеч. Такъв майстор като него никога по-рано не беше имало в Али Анифе, който знае дали щеше да има и отпосле. За околните села и дума не можеше да става, там такъв майстор нямаше, но нямаше дори и в града, и то тъкмо в тоя град, който беше в средата на безкрайна равнина, от който излизаха пътища по всички посоки, като лучите на звезда, и където, открай време още, най-първите майстори са били майсторите на каруци. Но това понякога се случва. Сали Яшар беше се издигнал над всички по божа дарба, появил се беше случайно, както случайно се появяват по селата ония прочути знахари, които лекуват най-тежки болести и често пъти с някоя билка, с върха на нагорещено желязо или само с няколко думи връщат живота на много умиращи.

Сали Яшар наистина имаше нещо, което го оприличаваше на тия хора. Като всеки ковач, той беше здрав и силен човек, но инак беше благ, тих, вдълбочен в себе си. Той приказваше малко, но и малкото, което кажеше, беше ясно, умно, отмерено, а на ония, които го слушаха, винаги се струваше, че в очите на Сали Яшар остава още много нещо недоречено, премълчано и скрито. Като че вътре в душата на Сали Яшар имаше и друг ковач, който също работеше, също ковеше, а не се виждаше, и само искрите и отблясъците от това вътрешно огнище грееха в замислените очи на Сали Яшар. Така Сали Яшар беше прост човек, с изцапани ръце, ковеше желязото и правеше каруци, но имаше вид на мъдрец и неволно вдъхваше уважение дори и на ония, които не го познаваха и нищо не знаеха за изкуството на ръката му.

Той имаше и друг един навик, който също тъй беше добре познат на хората от неговото село: всяка вечер, малко преди да залезе слънце, в един час, който за всички други би бил твърде ранен, Сали Яшар прекратяваше отведнъж всяка работа и затваряше работилницата си. Чираци и калфи набързо измиваха изцапаните си от кюмюра лица и се разотиваха. Никакви увещания, никакви молби не можеха да накарат Сали Яшар да остане до по-късно и да довърши някоя работа, колкото и бърза да беше тя. „Ще я направим — говореше той, — и утре има време, и утре е божи ден.“ И той казваше това кротко, но твърдо — и сякаш беше вече далеч някъде, откъснат от всичко, забравил за всичко, потънал в тая странна замисленост, която пълнеше очите му, скрити под гъстите му вежди. И наметнал някоя дреха на изпотените си плещи, той тръгваше за дома си, прегърбен малко, спокоен и загледан в земята, а хората, които го срещаха, след като почтително го поздравяваха, гледаха го учудено и си мислеха, че някаква болка трябва да гложди сърцето на Сали Яшар и че ако той бърза да си отиде, не е, за да си почине, а за да остане сам със себе си и с мислите си.

А всъщност никой не усещаше сладостта на почивката тъй, както Сали Яшар. Като си отидеше вкъщи, той сядаше отвън на пейката, седеше си сам и гледаше към полето. Донасяха му кафе, пушеше цигара подир цигара, почиваше си. Умората на приятни тръпки се свличаше от снагата му и без да мисли за каквото и да е, Сали Яшар се радваше само на това, което виждаха очите му. По зелените поляни, наполовина в сянка, наполовина залени със слънце, пасяха овце, бели върволици от гъски идеха към село, между едно стадо коне и друго млади жребци се отделяха, препускаха с развени гривни един срещу друг и цвилеха. И светлините, които залезът хвърляше в небето, опияняваха сякаш ластовичките и докато хвърчаха ниско до земята, те изведнъж като стрели се въземаха нагоре. Спокойни и важни, щъркелите се прибираха по салплъците, Сали Яшар ги гледаше как нахранваха малките си, след туй се оттегляха настрана, продумваха си сякаш нещо и, като отхвърляха главите си назад, като че за да погледнат към небето и към бога, гръмко и тържествено започваха да тракат с дългите си клюнове. В същия миг, отвъд потъмнелите овошки, над които се чупеха лучите на вечерницата, проецаваше викът на ходжата и Сали Яшар ставаше да направи и той молитвата си.

Малко по-късно Сали Яшар седеше пак на пейката, изненадан от промяната, която беше се извършила: полето беше почерняло, там нищо вече не се виждаше, а зад хоризонта, сред раздиплените мъгли от прах, беше се показал месецът, голям и червен, като нагорещено желязо. Идеха часовете, когато Сали Яшар преставаше да гледа навън и обръщаше мислите си към самия себе си. И прави бяха хората от Али Анифе: имаше нещо, което мъчеше Сали Яшар, и всяка вечер по това време той си мислеше за него.

Работите му отиваха добре. Беден и прост ковач някога, сега той беше прочут майстор, при когото идеха поръчки от най-далечни краища. Работа имаше повече, отколкото му трябваше. Сали Яшар не обичаше да връща никого, пък и колкото повече работа имаше, колкото повече трябваше да бърза, толкоз по-добре работеше. Идеха му неподозирани и от него самия сили, разпалваше се, работеше със страст, с увлечение, ръката му ставаше сигурна, погледът — точен и желязото под неговия чук добиваше неочаквано такива съвършени форми, каквито той не би могъл да направи и при най-бавната и внимателна работа. А тъкмо такава работа беше по сърце на Сали Яшар и от неговите ръце излизаха каруци, които бяха същинско чудо: леки, като че сами щяха да тръгнат, напети и гиздави като невести, с шарила и бои, които грееха по тях като цъфнали цветя. Но най-чудното в тия каруци бяха звуковете, които те издаваха, когато вървяха. Като че в железните им оси беше скрита някаква музика. Как ги правеше Сали Яшар, един господ знаеше, но неговите каруци не дрънчаха, не хлопаха като другите коля, а пееха по пътищата.

Каруците пееха по пътищата и сякаш разказваха как един човек може да бъде много богат, но и много злочест. Защото за какво му беше това богатство на Сали Яшар? То дойде много късно. На баира, отдясно на царския път, където каруците, които се връщат от града, разсипват най-мелодичните си звуци, лежат в гробищата двамата му сина, два сокола. Високи грубо одялани камъни се издигат над тях, земята е обрасла с трева, като че никога не е била разравяна, и люляката, която цъфти там всяка пролет, сякаш сам бог беше я посадил отвеки. „Няма да им занеса нищо от моите жълтици — мислеше си Сали Яшар, — нито ще взема нещо за себе си, когато и аз отида при тях.“ Тъмнината скриваше очите на Сали Яшар и не можеше да се види какво има в тях, но той гледаше в земята като изтръпнал и мислеше, че по-хубаво би

било да беше беден, но да бяха живи двамата юнака, които и сега му се усмихваха със сините си очи, румени, широкоплещести.

Достигнал дотук, Сали Яшар започваше да мисли, че е длъжен да направи някакво голямо благодеяние, истинско безкористно благодеяние, което да засегне повече хора, да надживее много поколения. Това, което мъдрите побелели старци, които той някога беше слушал да приказват, наричаха себап. И идеше му на ум тогава за Мурад бея от Сърнено, който беше направил прочутата Каралезка чешма. Каква чешма и на какво място! Деветнайсет каменни корита, отпред калдъръм, като двора на хан, три чучура, които бълболят и сипят студена и бистра като сълза вода. А наоколо е посърнало поле, суха и напукана земя, пек и горещина, като в пустиня. И идат стада, идат хора, вървят към чешмата и очите им горят от задуха и от жега. От едната и от другата страна на чешмата е бяло шосе и всеки, който мине по него, отива ли, или се връща, отбива се на чешмата да пие вода. И може би рядко някой ще го каже, но в душата на всекиго е благодарност към бога и хвала към онзи, който беше направил тая чешма и чието име сякаш вечно шепнеха струите на трите чучура.

Ето какво благодеяние искаше да направи и Сали Яшар. Но чешма не навсякъде можеше да се направи, нямаше къде. Идеше му на ум да направи някъде кладенец, мост на някое лошо място, хан, където замръкват пътници. Но всичко това му се виждаше или недостатъчно, или не твърде почтено. И той се биеше с мислите си, не знаеше какво да предприеме, безсилен като пред някоя мъчна задача, която не може да реши. Най-после той се досещаше, че трябва да се прибере къщи, и ставаше да си ходи. Месецът беше се издигнал и побледнял. Наблизо минава човек и наедно с него напреки по земята върви сянката му. Светло е, Сали Яшар вижда, че човекът носи пушка, и познава, че е Джапар, нощният пазач.

— Добър вечер, Сали уста — казва Джапар, като се спира и цигарата светва в устата му.

— Добър вечер, Джапар.

— Какво хубаво време!

— Хубаво. Затуй и аз се застоях.

— Каква месечина — шегува се Джапар, — таман бели коне да крадеш...

Джапар отминава нататък. Сали Яшар тръгва към къщи, гледа светлите петна, които трептят като жълтици в сянката на салкъмите, и мисли за това, което всяка вечер му иде наум, защото всяка вечер Джапар минава оттук и му се обажда. Джапар е беден, но добър момък; преди години той поиска дъщеря му, но тя не го рачи. Оттогава се мина много време, Джапар обичаше да говори със Сали Яшар, но старецът чувствуваше, че под това приятелство се крие друга болка и други мисли се таят под думите, които говореше Джапар. И тая вечер, като го виждаше как отминава в тъмнината и как свети цигарата му, той си мислеше, че у него все е останало нещо от миналото, че в душата му още гори рана, както гори цигарата му в мрака.

* * *

По обичая си, Сали Яшар продължаваше да седи всяка вечер във на пейката. Но измамлив беше хладният вятър, който духаше откъм морето. Сали Яшар се простуди веднъж и легна болен. Отначало той мислеше, че е дребна работа, вярваше, че ще се поправи скоро, калфите му продължиха да работят и чуковете все се чуваха да звънят, както по-рано. Но ето че болестта на Сали Яшар се влоши, калфите не можеха да работят вече сами и чуковете изведнъж замлъкнаха. Това мълчание уплаши Сали Яшар и едвам сега той разбра, че е болен тежко и че може да умре. Той не се боеше от смъртта, защото беше мислил за всичко през живота си и беше се приготвил за нея. Но както всеки човек, той беше слаб и мислите му с неотразима сила се връщаха сега към всичко онова, което му беше най-скъпо и най-мило. И той не чакаше нищо друго, не желаше нищо друго, освен час по-скоро да види единствената си дъщеря. Той я обичаше, както беше обичал всичките си деца, но тя беше хубава и нейният образ се сливаше с образа на първата му жена, на която тя приличаше. А това му спомняше времето, когато той беше беден, когато залъкът му беше корав, но беше млад и беше щастлив.

Нарочен човек беше отишел да стори хабер на дъщеря му и да я доведе. Сали Яшар пресмяташе точно времето, което ѝ трябваше, за да дойде, но тя не идеше. Трябваше да дойде още вчера, а не дойде и днес, нямаше я и досега, макар че беше вече късна нощ. Сали Яшар беше благ човек и мъчно можеше да направи укор на когото и да било, но сега не можа да се удържи, сърдеше се, викаше, обвиняваше дъщеря си в неблагодарност и непризнателност. От възмущение и безпокойство на два пъти през деня му става зле и трябваше да го пръснат със студена вода, за да го свестяват. Отпаднал, изгубил сили вече да чака и да се надява, той лежеше възник на леглото си, превързан на главата с бяла кърпа, изпод която се издуваха двете половини на разрязан лимон, турен на слепите му очи. Долу на земята, също тъй капнала от умора, беше задрямала жена му.

Повърнаха се отново топлите нощи. Прозорците бяха отворени, във се чернееха салкъмите и между листата им течеше бялата светлина на месеца. В селото беше тихо, не лаяха дори кучетата. От време на време само преминаваше геджекуш и плачливият писък на тая птица зловецко пронизваше нощта, сякаш беше зовът на самата смърт. После пак утихваше всичко, чернееха се само клоните на салкъмите, увиснали в сребърната мрежа на месечината, и Сали Яшар, колкото и да напрягаше слуха си, не чуваше нищо друго освен някакъв смътен шум и скоро разбираше, че е от кръвта, която биеше в ушите му.

Изведнъж той трепна: вървеше някъде каруца. Подрънкваше тежко, глухо, навярно възлизаше някоя баирчинка. Но ето, тя прогърмява надолу по нанадолнището, млъква пак за малко и най-после, излязла на равното, тръгва бързо и запява! Сърцето на Сали Яшар забива, той се изправя на леглото си и се вслушва. „Това е Шакире — мисли си той, — тя е!“ И той не се съмнява, защото същото нещо говорят и тия челичени звуци, които звънят в нощта, разхвърчават се изпод колелата, летят като бели птици, провират се измежду листата на салкъмите, идат наедно с лучите на месеца, спират се на прозореца, носят блясъка на познати очи, носят позната усмивка и казват: „Иде!“

Нещо топло и сладко се повдига в гърдите на Сали Яшар, той прави усилие да стане и одърът изпращява. Старата се събужда.

— Какво има? — пита тя и гледа плахо.

— Стани. Иде Шакире.

— Шакире? Тя ли иде? Де е?

— Чуй! Каруца...

— Ех, каруца... Колко каруци додоха...

Но очите на Сали Яшар горят и повелителният знак, който той направи с ръка, я накара да замлъкне.

— Чуй! — повтаря той и сочи към прозореца.

Затрептяват листата на салкъмите, различат се между тях като паяжина лучите на месеца и през прозорците, като роса на топъл дъжд, нахлуват звънливите звуци на колелетата. Каруцата е вече съвсем близо, ясно личи как се насочва към техния двор и спира. Пръхтят уморени коне, прогълчават мъжки гласове, между които и гласът на Джапара, и ето стъпки въвн, стъпки под самите салкъми, и гласа на Шакире. Старата тича навън. Две сълзи се отронват от очите на Сали Яшар, чертаят топли вадички по лицето му и капват на земята...

* * *

Мина се месец и повече. Отдавна Сали Яшар беше здрав и работеше в ковачницата си. Той не умря, защото, както сам казваше, смъртта не дохожда, когато я чакаме, а когато най-малко и се надяваме. Но за всичко това той повече не мислеше. Страданията и болките се забравят лесно, щом здравето се повърне.

Преди няколко дни дъщеря му беше си отишла и сега Сали Яшар, седнал, както по-рано, на пейката, мислеше най-вече за нея. Колко радост донесе тя в къщата му! Дотогаз пространната и голяма къща, която Сали Яшар беше правил със сметка, че в нея ще живеят много хора, и за да спре овреме любопитните погледи, беше я оградил с висок затрънен плет, приличаше на гробница. Навред беше тихо, напуснато, мъртво. Една само немоцна и болнава стара жена се мяркаше насам-нататък като привидение и сам той — гостенин от време на време вкъщи. Но ето млада и хубава жена ходеше сега из стаите, слизаше по стълбите тичешката, минаваше под салкъмите и огряна от слънцето и затова още по-хубава, влизаше в градината и се спираше между гюловете. Чу се песен, чу се смях, къщата оживя. Не, с много неща може да надари бог някого, но няма по-голям дар от хубостта. Каквото кажеше Шакире, беше хубаво, каквото направеше, беше добро. Той сам, можеше да се каже, оздравя, защото Шакире искаше. А поискаше ли нещо тя, то се виждаше възможно и ставаше.

Като дете беше Шакире, на нея й трябваша игри, развлечения. Когато цялата къща беше пречистена и наредена, тя започна да отваря и да бърка из старите брашовски сандъци, гдето бяха скрити дрехите на майка й, на първата му жена, тежки и скъпи едновременни премени. И всеки ден тя започна да се облича и труфи, ту с едни, ту с други дрехи, палава, луда, и докато

всичко това за нея беше само шега, Сали Яшар я гледаше със свито сърце, защото пред очите му се събуждаха спомени и видения от друго време и от други дни.

Веднъж, натруфена тъй, с пъстри прежди и сноп златен тел в ръце, тя влезе при него и седна до прозореца да шие чевре. На корави, широки гънки лъщеше аленият атлаз на шалварите й, по сърмата на синия й елек, който стягаше гърдите й, горяха и се разсипваха ситни искри. И никога сякаш тя не е бивала тъй хубава, веждите й тънко изписани като пиявици, лицето, кръгло и бяло, очите й обкръжени с тънки ресници, като осил на чернокласо жито. Тя работеше своето чевре, мълчеше, но ясно беше, че си мисли нещо, защото се усмихваше сама. И ето, тя се заглежда за минута през прозореца, откъсва една жица с уста, след това се навежда пак над работата си, усмихва се повече и без да погледне Сали Яшар, казва:

— А какво стана с Джапар, какво прави?...

Сали Яшар трепна. Стори му се да вижда цигарата на Джапара да свети вечер около къщата му.

— Какво ще прави Джапар — каза той след малко. — Добре е, тук е...

Нямаше усмивка вече на хубавото лице на Шакире, къносаните й пръсти по-чевръсто работеха, тя нисичко запя нещо и такава ли беше песента, или тъй се стори на Сали Яшар, но той сякаш виждаше зелено поле, нови каруци, които вървят и пеят, отиват далеч, далеч някъде...

Много случки още си спомняше Сали Яшар, все свързани с Шакире. Той се разчувствуваше, изпадаше в умиление и неволно си спомняше за она тежък час, когато беше болен, когато мислеше, че ще умре, и когато чу, че дрънка каруца и че иде Шакире. Она каруца, която пееше сред месечината и която той никога не можеше да забрави! И Сали Яшар тъй силно преживява и мъката, и радостта на тоя час, че също като тогава усеща, че очите му овлажняват и се премрежват от сълзи.

Един есенен ден, един от ония дни, когато слънцето пече меко, когато небето е много синьо и във въздуха, като сребърни жици, се носят паяжини, Сали Яшар стоеше на пейката си и забеляза, че към него се приближаваше Джапар с праметната на рамо пушка. Някаква промяна имаше в него и Сали Яшар веднага я забеляза. Джапар беше избръснат, тънките му руси мустаци бяха засукани и изтънени на края, фесът му беше делийски накривен. И снажен и широкоплещест, какъвто си беше, той крачеше гордо, с нависоко разкопчани пачи. Сали Яшар не обичаше фудулите, сви вежди и когато Джапар стигна до него и поздрави, той отвърна на поздрава му, но не го погледна. „Струва ми се — мислеше си през това време Сали Яшар, — че една вечер видях цигарата на тоя хаирсъзин да свети под салкъмите при плета; видях и Шакире да се връща през двора оттам. Дали не е приказвал той скрито с дъщеря ми?“

— Какво има, Джапар? — попита след малко Сали Яшар, престорено спокоен. — Какво ново?

— Новото е туй — каза Джапар, като подпираше пушката си до стената и се канеше да седне, — новото е туй, че снощи си доде Чауш Ибриам.

— Хайде холан! — учуди се Сали Яшар — че нали казаха, че го били бастисали по пътя, че го убили?

— Тъй казваха, ама доде си човека. Аз сам го видях.

Явно беше, че Джапар се готви да разкаже цялата случка, но най-напред той си направи цигара, запали я и след туй почна да разказва бавно и с тия подробности, с които хората от селата обичат да пъстрят речта си.

— Бях отишел снощи — започна той — към Касап Османовия харман. Лаеха кучетата там, рекох да видя какво има. Нямаше нищо, седнах на камъка под бъза да си почина. Трябва да е било късно — керванджийката беше изгряла. По едно време чувам: джан, джан... върви каруца. Давам ухо, слушам — далече е, отвъд гробищата е, ама тъй хубаво се чува, пее, пее...

Джапар позамълча и замислено се загледа пред себе си.

— Да ти кажа ли, Сали уста, такъв ми е занаятът, трябва да се седи цяла нощ, а пък нощ дълга, не се минава лесно. Гледам, записвам се, колкото време да мине. Понякога седя и слушам каруците, като се връщат. И знаеш ли, Сали уста, твоите каруци, както ти ги правиш, ги няма нийде: всяка си има свой глас, всяка си пее на свой макам. И седя аз, слушам ги и си казвам: ей тази е на Мурада, таз на Халиолу Ешреф, таз на Карани... Та да си дода на думата, снощи, като чух каруцата, слушах, слушах, па тозчас си рекох: „Туй е каруцата на Чауша, не може да бъде да е друга!“ И наистина, подир малко затупкаха боси крака, гледам, чернее се фередже, върви жена и около нея деца скимучат като прасенца, плачат. Познах я — жената на Чауша. „Татко ви си иде, мама.“ — дума им. И каруцата дрънчи, дрънчи, иде... Право да ти кажа, Сали уста — каза Джапар и въздъхна, — дожаля ми и си поплаках. Ах, голяма радост, голяма дунанма беше снощи в къщата на Чауша!

Цял изтръпнал, Сали Яшар гледаше в земята, мълчеше и мислеше. Той вече не се обади и Джапар, като постоя още малко, взе си пушката и тръгна да си ходи.

— Сали уста — каза той, — каруците, дето ги правиш, себап са. Все е хубаво, като се връщаш, да те познаят вкъщи и да излязат да те посрещнат!

Чу ли, или не тия думи, не се знаеше, но Сали Яшар не продума и си остана все тъй замислен, обгърнат с гъстия дим на цигарата си.

На другия ден Сали Яшар беше в ковачницата си и — което рядко се случваше с него, когато работеше — той три пъти подред слага чука си на наковалнята и, като скръстеше ръце и се подпреше на него, оставаше тъй дълго време замислен, докато духалото работеше. Първия път той си спомни онова, което Джапар беше му разказвал за връщането на Чауша. Втория път той си спомни как сам беше чул каруцата, когато идеше Шакире, и, както винаги в тия случаи, се просълзи. Третия път, когато Сали Яшар се подпря на чука и се замисли, той сякаш като насън видя хиляди и хиляди каруци, които се връщат, които пеят по пътищата, а от ниските къщурки, над които се носи вечерен дим и прах, излизат жени с деца на ръце, други по-големи деца тичат наоколо им и всички вървят срещу каруците, за да ги посрещнат...

Никога Сали Яшар не беше изпитвал такова вълнение и такава радост. „Аллах! — пошепна той и се улови за челото. — Аз съм бил сляп, аз съм бил глупав! Каква чешма и какви мостове искам да правя? Себап! Има ли по-голям себап от този, който правя? Каруци трябва да правя аз, каруци!“

— Момчета — извика той, — хайде, по-живо!

И чуковете зазвънтяха по въорса, искри заизхвърчаха от червеното желязо и макар калфите и чираците на Сали Яшар да бяха навикнали да виждат такава трескава разпаленост у него, все пак го поглеждаха учудени и усмихнати.

Същия ден следобед Сали Яшар излезе от къщи и с широки крачки и с устремен в земята поглед, както му беше обичай, тръгна към къцурката на края на селото, гдето живееше Джапар. Той го свари със запретнати ръкави и изцапани с масло ръце да разглобява и чисти пушката си. Джапар немалко се зачуди, като видя Сали Яшара да иде у дома му, но още повече се обърка и слиса майка му, стара грохнала жена.

Пиха кафе, говориха за туй, за онуй. Най-после, когато останаха сами, Сали Яшар нерешително и с мъка, като избираше и търсеше думите си, каза:

— Джапар, много пъти съм мислил за тебе, чоджум. Трудиш се ти, имаш, не си останал на пътя... право е. Но от занаят до занаят има разлика, все по-хубаво е да си имаш и ти парче земя и да си я работиш, както всички хора. Ето, аз имам...искам да ти помогна...за мене не е мъчно. Вземи! — каза той решително, за да се отърве от затруднението си, и подаде на Джапара една кесия.

Но Джапар не посегна и не я взе. Още като заговори Сали Яшар, той само гледаше, мълчеше, но нещо се смееше в сините му очи.

— Вземи — повтори Сали Яшар. — Ще ми ги върнеш, когато можеш. Ще си купиш някое парче нива, ще работиш.

Джапар взе кесията, но не изглеждаше да е убеден, а направи това, колкото да не скърши хатъра на Сали Яшар. Преброиха парите, за да се знае, че са взети в заем.

— Хайде, че като се ожениш — каза с облекчение Сали Яшар, — ще ти направя една каруца. Само да се задомиш.

— Аз няма да се женя — мрачно каза Джапар. — А парите ще взема, щом искаш. Хм... чудно нещо... че нали щеше да правиш, Сали уста, чешма...

— Остави! — прекъсна го Сали Яшар, като стана да си ходи. — Никаква чешма няма да правя. Каруци ще правя аз, туй стига.

Сали Яшар се върна в работилницата си доволен. Защо направи това, той не искаше и не можеше да си даде ясна сметка. Но както беше навикнал през времето, когато лежа болен, да се подчинява на дъщеря си, тъй и сега му се струваше, че изпълнява нейно желание, виждаше одобрителния ѝ поглед, усмивката ѝ.

Сали Яшар продължи да работи своите каруци. Те пееха сега много по-хубаво, отколкото по-рано и Сали Яшар ги правеше тъй не само да задоволи мющерииите си, но защото беше вече убеден, че наедно с това той върши онова голямо благодеяние, за което толкоз много беше мислил.

И когато месец-два по-късно го сполетя ново едно нещастие, то не го засегна много дълбоко. Помина се зет му и Шакире остана вдовица. Тя се върна при Сали Яшар и никой не се учуди, и никой не осъди прибързаността ѝ, когато още наскоро след смъртта на мъжа си, тя се ожени за Джапара.

Сали Яшар работеше сега каруцата, която беше обещал на новия си зет. Всичко беше готово, дойде ред да се опитат звуковете, които щеше да издава тая каруца, песента, която щяха да пеят колелетата ѝ. Тайната на пеещите каруци, които правеше Сали Яшар, беше в това, че отвътре, между колелото и основанието на оста, той туряше по един челичен диск и тъй като колелото оставаше малко хлабаво, тоя диск се удряше ту в него, ту в оста и издаваше звукове, които, преплетени със звуковете на другите колелета, даваха цяла мелодия. Всичко това беше много просто и ако имаше някаква тайна, тя беше в сплава, в размерите и формата на дисковете, а това знаеше вече само Сали Яшар.

Тия дискове се канеше да изпита сега Сали Яшар на каруцата, която правеше за Джапара. С чук в ръка той се спря пред тях и се замисли. Мъдрец наистина беше Сали Яшар, много нещо беше видял, много нещо беше преживял, но едно беше ясно за него: с мъки, с нещастия е пълен тоя свят, но все пак има нещо, което е хубаво, което стои над всичко друго — любовта между хората. С тая каруца щеше да се връща Джапар и Шакире щеше да го чака. Тя трябва да пее! И Сали Яшар започна да почуква по дисковете с чука, даваше ухо, внимаваше, ловеше всеки звук, проверяваше всяко съзвучие.

Последна радост

I

Градът бързо се подновяваше и растеше. Но все пак оставаха много улици, където още можеше да се видят тихи, едновременни къщурки, скрити в гъстия листак на асми и овошки, обградени с високи като на крепост дувари, с тежки монументални порти, върху чиито посивели дъски не една влюбена двойка беше издълбала инициалите си.

Имаше също тъй и хора, толкоз много познати, толкоз неизменни и някак старинни, че без тях и без вехтите полусрутени къщи градът отдавна би бил съвсем друг. И ако лозята и градините на Газибоба, бараките на панаира, могилите и полето даваха багрите и характерните линии на пейзажа отвън — тоя възнесен изглед на града, който завинаги оставаше в паметта на родените в него, — тия хора пък даваха особения лик на живота му. Те бяха нещо трайно и

необходимо, еднакво трогателно и свидно. Спомените на цели поколения се преплитаха с имената им и никой не можеше да си спомни за младите, без да си спомни и за тях. И наистина, в часове на носталгическа мъка за какво можеха да си говорят двама души от тоя град, когато случаят ги събереше някъде далеч? — За цъфналите вишни и зелените поляни около къшквете в Газибоба, за веселия и шумен празник на панаира, за разходките по шосето, за много други неща още. Но веднага, със светнали от вълнение очи, те ще се запитат: „А помниш ли дядо Слави? А Рачо Самсара? А Люцкана, Люцкана?“ И тия две-три имена изведнъж и с поразителна яснота ще възкресят пред тях всичката прелест на доброто старо време.

Тия общи любимци, живи паметници на миналото, не бяха малко. Напротив, това беше пъстра и многобройна галерия. На първо място можеше да се тури дядо Слави. Той беше умопобъркан човек, но не буйствуваше и не пакостеше никому. Лудостта му, кротка и безвредна, се проявяваше в някакво надменно величие и грандомания. Ходеше си той в старовремските си и неизменни дрехи — бозави потури и аба, — но спретнат, чист, с важна и горда походка и гърди, окичени с разноцветни тенекийки, железа и дрънкулки, които според него изобразяваха ордени и медали. Усмивка не знаеше това строго и навъсено лице, челото му никога не се разведряше от гъстите бръчки на мисъл и грижа. В някой горещ летен ден дядо Слави влизаше в кафенето на Ачика. Той не поглежда никого, никого не поздравява, сяда настрана и без да проговори, с един само къс и величествен знак си поръчва кафе. След това сменя шапката си, отпуска глава на гърдите си, заглежда се прехласнато в пода и тъй силно изпъшква, че обръща вниманието на всички.

— Какво има бе, дядо Славе? — питат го.

— Какво ли? Какво ли? Огън гори на главата ми бе, хора! Кое време е, а? — Жетва. Сто и дващест хиляди жетвари съм турил на чифлика си. Сто и дващест хиляди! Искат хляб, искат вода, искат пари. Огън гори на главата ми, ви казвам, огън!

Той е зает много, няма време за губене, изпива кафето си шумно и на големи глътки, става и си излиза сред внушителния звън на безбройните си медали.

— Пст! Мяу! — вика подире му някое хлапе.

Само тоя омразен звук не можеше да търпи инак кроткият дядо Слави. И веднага той забравяше и грижите си за чифлика, и гордото си достойнство на цар, кипваше от яд и немилостиво подгонваше босоногия дявол. Но тоя не е вече сам, а цяла тълпа, всички до един зли, досадни и нахално безстрашни, защото заплашеше ли ги някоя сериозна опасност, възлагаха всичките си надежди на босите си нозе и се губеха като дим. За да се появят, разбира се, от друг ъгъл на улицата. Войната се разпалваше, местеше позициите си и отминаваше към крайните квартали. „Пст! Мяу!“ — се чуваше от едната страна, гневни закани от другата, а хвърлените камъни описваха големи дъги, които се пресрещаха и кръстосваха във въздуха. Това траеше с часове. Сто и дващест хиляди жетвари оставаха и без обяд, и без вечеря, но те можеха да потраят, защото бяха толкоз действителни, колкото и ордениите, които кичеха гърдите на дядо Слави.

Друг не по-малко известен човек в града беше Рачо Самсарът. Но ако дядо Слави беше луд, Рачо беше напълно нормален човек. Нещо повече дори: той млад човек притежаваше редки способности и голяма интелигентност. Но кой знае, книгите ли, голямата му бедност ли беше причината, или пък самата му орисия беше такава, но той беше съвсем негоден за каквато и да било работа. Някакъв откършлек от безгрижната и весела бохема на големите градове, случайно отвеян и попаднал тука. Окъсан, черен и чорлав като циганин, с открито и смело лице, на което светеха две малки и живи очи, широкоплещест и як, той знаеше много, много беше чел, говореше вдъхновено и от неговата цветиста и образна реч, като искри под огниво, се сипеха сарказми, остроумия и парадокси. Той човек притежаваше най-чувствителната съвест, при това — и големия кураж да нарича всяко нещо направо с името му. Всеки знаеше безбройните грехове, които тежаха върху съвестта на богатите градски първенци, знаеше ги, но предпочиташе да си мълчи и почтително им сваляше шапка. Рачо Самсарът не правеше това. Всеки път, когато му се удадеше случай, той им говореше такива речи, че макар и всичко да минаваше като шега, очите неволно се навеждаха и върху охранените и самодоволни лица минаваше гузната сянка на смущение и срам.

Не го преследваха и не го мразеха за това. Напротив, отвръщаха му с нескривана симпатия и уважение, с едно страхопочитание дори. И като бяха уверени, че той може да работи, но няма средства, събираха помежду си пари, отваряха му кога някоя книжарничка, кога — друго някое търговско предприятие, или пък му намираха чиновническо място. Рачо влизаше между хората и се очовечаваше малко. Но това траеше късо време. Още неизносил новите си дрехи, той напущаше работата си и заживяваше пак по старому, безгрижен и свободен като птица, пълнеше кафенетата с гръмовитото си красноречие и върху лицата на довчерашните си благодетели хвърляше думи, които шибяха като камшик. Не всякога това минаваше благополучно. Но Рачо беше смел, приемаше сражения и при най-голямо несъответствие на силите и успяваше да излиза с чест из тях, само че драскотините и раните по лицето му ставаха повече и дрехите му се окъсваха дотолкоз, че приличаха на старо някое знаме.

За по-късо или по-дълго време, благодетелите му се отказваха от него и търпяха лудориите му, като на зло и непоправимо дете. А това беше истински терор, който Рачо упражняваше навсякъде. Даваха, например, представление. Пиесата е вече към втория или третия си акт и тъкмо на най-патетичните места, когато градските учители и учителки напругаха всичките си сили и мислеха, че достигат вече Коклена и Сара Бернар, изведнъж вратата на салона се отваряше с оглушителен трясък, влизаше някой и с висок глас почваше да прави бележки върху играта на актьорите или между техните реплики вмъкваше и свои. Това беше Рачо, който пристигаше в театъра последен и пиян. Не се опитваха да го пъдят, защото скандалът щеше да стане по-голям. Оставяха го и представлението продължаваше по този нов и странен начин: едни действащи лица на сцената и друго в партера — Рачо, който влизаше тъй в ролята на хора в старогръцките трагедии.

Прочут човек в града беше и Кръстан касапинът, макар неговата слава да беше от по-съмнително естество. Това беше снажен здравеняк с изпъкнали очи и хайдушки мустаци, при това надарен с такава необикновена сила, че сам, без да му помага някой, без да си служи с каквито и да било инструменти, вџа, върлини и други, хващаше бивола за рогата, заваляше го, извиваше шията му и го заколваше като яре. Един или два пъти най-малко в седмицата Кръстан

се напиваше и устройваше живописни зрелища из улиците. Може да се помисли, че тоя силен човек, настървен от кървавото си и жестоко занятие, ще върши страшни изстъпления, когато е пиян. Нищо подобно. Кръстан дигаше наистина много шум, ходеше от кръчма на кръчма, предвождан от цигулари, върху челата на които лепеше сребърни левове, провикваше се, носеше застрашително палтото си, наметнато само върху едното рамо, но всичките му буйства се свършваха с много изпотрошени шишета и чаши, или пък някой стол или някоя маса, които той, за да покаже силата си, обичаше да издига със зъби. И ако имаше някой, който редовно да си теглеше от тия оргии на касапина, това беше жена му. Като се върнеше в къщи, имаше или нямаше причини, той я набиваше хубаво, най-вече защото била бездетна, изпъждаше я навън и сам се затваряше и заспиваше кралимарковски сън от цяло денонощие. В това време Кръстаница, изподраскана, чорлава и разплакана, отиваше да се оплаква ту в общината, ту у майкини си, или пък се тръшкаше из бурена в градината, скубеше косата си и виеше като вълчица.

Не едно, не две имена можеха да се изредят на хората от рода на дядо Слави, Рачо Самсара и Кръстан касапина, но докато и те, и подобните им, въпреки всичката им забавност, будеха съжаление, осъждане или неодобрение, имаше един човек между тях, едничкото име на когото можеше да докара усмивка и на най-начумереното лице, да развесели и да смекчи и най-мрачната душа. Тоя човек беше Люцкан, единственият продавач на цветя в града.

II

Нещо много оригинално, полусмешно и полусериозно имаше и в характера, и в самата фигура на Люцкана, тъй добре позната на мало и на голямо. Тоя кротък и простодушен човек можеше да има само едно настроение: някаква възторжена мечтателност, някакво тихо и самодоволно блаженство, за което сякаш нямаше никакви видими причини. Тая безгрижна и безобидна душа на птичка божия, която нито жене, нито сее, а се задоволява само с хубавото слънце и въздуха, който диша — беше определила и самата му професия. Но Люцкан продаваше цветя само през пролетта и лятото. В града нямаше никъде топъл цветарник и през зимата не без скръб и без мъка той трябваше да сменя занятието си с друго, не тъй почтено и красиво: продаваше семки, фъстъци и лешници. Малко усърдие влагаше той в тая работа и всеки път свършваше със загуба, защото, човек с меко и нежно сърце, не можеше да устоява на молбите на младите момичета, даваше им повече, отколкото трябваше, и тъй се разоряваше. Но материалните щети не бяха в състояние да смутят тишината и блаженството на душата му, защото Люцкан беше и поет. Всички знаеха неговото знаменито стихотворение „Люцкан гори в червени пламъци“ — поема. Собствено, знаеха само отделни някои строфи, защото издаването на цялото произведение Люцкан отлагаше, докато получише подкрепата, която, според него, му била обещана от едно много високо място.

Възторжената и светла душа на Люцкана беше създадена за свърталище на любовта. И наистина, като всеки поет, той беше безумно влюбен, и то в най-хубавото момиче в града — Цветана. Тя беше дъщеря на един от най-първите чифликчи в околността. По една отколешна традиция, която заможните семейства още пазеха, Цветана се учеше в Роберт колеж в

Цариград, но всяка ваканция прекарваше тука. Тя беше хубаво момиче, мургава, с черни и замислени очи на сърна, с една доста едра луничка на едната си буза. В града може би имаше по-хубави момичета от нея. Но туй, което липсваше на тях, а всички виждаха у Цветана, беше тая непринудена грация, това тънко благородство и достойнство, което идеше от цялото й същество. Тя не дружеше почти с никого, намираха я надменна и горда, говореха зле за нея. Но приятел или враг, млад или възрастен, човек не можеше да не се загледа в това момиче, което само като че не виждаше никого, пристъпваше бавно, съсредоточено в себе си, чуждо на всичко околно — гордата и недостъпна самотност на царкиня, доведена от далечна земя.

Люцкан не криеше чувствата си към нея и лекомислен и бърбица, какъвто си беше, говореше за любовта си навсякъде и на всички. Разбира се, хората се шегуваха и смееха. И всъщност, любовта на Люцкана беше само опакито на друга, истинска и сериозна любов. Защото не беше тайна за никого, че в Цветана е увлечен младият градски инженер, но кой знае защо не успяваше поне толкоз, колкото и сам той, и другите очакваха. Запазен е и досега един особен документ от тая тъй известна история. Инженерът работеше по това време общия регулационен план на града. И когато всичко беше вече готово и трябваше да се поставят наименованията на улиците, той направи едно своеволно изменение на официалния проект: улицата, в която живееше Цветана, той я кръсти на нейно име. Много по-късно от времето, към което се отнася тоя разказ и когато романът на инженера беше добил вече съвсем други край, трябваше да се изпълня изработеният от него план. Престъплението беше открито, но самата история тъй много беше занимавала някога целия град, щото всички уважиха чувствата на инженера и не зачеркнаха новото име на улицата. И досега тя носи това странно за чужденците име: „Цветана“.

Инженерът беше най-добрият приятел и покровител на Люцкана. Той му даваше и малкия капитал, необходим за търговията му, подаряваше му и всякакви дрехи от гардероба си, бомбета и рединготи, малко поизносенички наистина, но прилягаха доста добре върху слабата и нежна фигура на Люцкана. Тъкмо това облекло беше и една от причините на неговата голяма популярност. От друга страна, макар и да прекарваше времето си в сухи математически изчисления и чертежи, младият инженер не беше чужд на литературата и изкуството. Вярно е, че кой знай защо най-великият поет за него от всички времена беше Леопарди и към неговата мрачна и меланхолична поезия той показваше голяма слабост. Неговото име беше на устните му, негови стихове цитираше. Но сам пък беше извънредно жизнерадостен момък, духовит и весел, при това — и същински хубавец. Разбира се, неговото влияние върху Люцкана се простираше и в тая област. Говореха дори, че инженерът не е съвсем чужд в създаването на прочутата поема за червените пламъци. Но в друг един случай неговото влияние и дружба с Люцкана бяха дали по-положителни и по-полезни резултати. Той го запозна със сложната и тънка наука за цветята, с емблематичното значение на багрите им, и особения алегоричен говор, който се изказва, чуто или нечуто — все едно, — когато се подаде някому едно каквото и да било цвете. Това беше приятна и сантиментална игра, създадена от въображението на старото романтично време, доведена до най-голямото си съвършенство през тия дни, когато благородните и храбри рицари, напуснали за кратко време походите и битките, заменили тежките доспехи с копринени дрехи и щраусови пера, бляскаво и галантно са флиртували из широките зали на замъците. Готовите рецепти на тая наука за сърцето инженерът беше намерил или в някой отдавна забравен роман, или в покритите с прах томове на някоя енциклопедия. Но тъкмо тая наука трябваше на Люцкана. И благодарение на възторжената и

природна любов, която имаше към професията си и към цветята, той тъй добре усвои и изучи уроците на инженера, тъй майсторски ги прилагаше и доразвиваше и от себе си вече, че не само засили търговията си, но тъкмо сега спечели най-голямата си слава.

Не само Люцкан, но който и да бил друг от града мъчно можеше да разбере лукавия и таен план, който инженерът беше вложил тука. Простодушният, наивен и глуповат цветар можеше да говори всичко, без някой да обръща внимание на думите му, защото всички бяха свикнали да се забавляват и шегуват с него. Но ето, изведнъж той започна да говори, поне когато продаваше цветята си, умно, интересно и приятно. Имаше и смисъл в думите му, и някаква елегантна и поетична алегория, която тъй допадаше на сърце. Люцкан беше почнал да прилага науката си за езика на цветята. Успехът беше голям. Дори Цветана, която по-рано и недоизслушваше бръщолевенията на смахнатия поет, започна да се замисля върху думите му. Но нейното учудване не беше за дълго. Скоро, много скоро тя разбра, че други влагаше тия смели и страстни изповеди в устата на простодушния продавач. Всичко това беше все пак тъй невинно, че тя не искаше и не можеше да се сърди нито на единия, нито на другия. Имаше дори и нещо твърде забавно: тия тъй далечни един на други хора, също като в Сирано де Бержерак, съединяваха се и се сливаха в едно лице, в един човек, който трябваше да бъде мистериозният герой на романа.

Всяка вечер, когато слънцето се наклоняваше на запад и сянката на тополите се простреше напреки през улицата, Цветана сядаше на прозореца и четеше. И ето, откъм близкия ъгъл се задаваше Люцкан. Той е гологлав тоя път, оставил е бомбето си, защото е топло, защото косата му е тъй гладко причесана, че лъщи и свети, като гарваново крило. Възмургавото му лице сияе от блаженство, клепачите му, които природно са полуотпуснати, придават на погледа му нещо мечтателно и унесено. Той е щастлив, както всякога, таблата му е пълна с цветя и пресните, току-що откъснати лалета, зюмбюли и карамфили по-ярко блещят сред черния цвят на редингота му. Всяка вечер, продадеше ли нещо другаде, или не, той трябваше да мине без друго оттука.

Цветана го съглежда и се усмихва. Над белите ѝ като сняг зъби трепти черната ѝ луничка. Какво щеше да каже сега Люцкан или по-право — какво щеше да каже другият през неговите уста? Люцкан се спира под прозореца, поздравява, взема цяла китка розови зюмбюли и с една галантност, в която се съглежда не умение, а продължителна дресировка, кланя се и я поднася на Цветана.

— Зюмбюли — напевно говори той. — Радост от сърце!

Това е само емблематичното значение и веднага той прибавя най-важното — говора на цветето:

— Щастлив съм и любовта ми дава надежда!

Разбира се, Люцкан е далеч от мисълта да придава на тия думи нещо повече от общия смисъл, който те имат в неговия речник за символичното значение на цветята. Но Цветана разбира добре всичко. Защото едвам вчера той беше ѝ поднесъл друга китка с думите:

— Полски маргаритки. Сърдечна простота. Моята любов е чиста!

Цветана и сега се смее, поема с бялата си ръка розовите зюмбюли и ги поднася към лицето си, тъмните ѝ очи изпускат лъчи, устните ѝ се аленеят. Тя е тъй хубава с черната луничка на бузата си! Люцкан се вглежда в нея и поглъща всичко с погледа си и не толкоз за себе си: всяка подробност за настроението ѝ, за изгледа ѝ, за тоалета ѝ, за думите, които ще каже — всичко той ще трябва да запомни добре. Защото инженерът беше вече на разходка по шосето, той щеше да го намери там и, както всякога, надълго щяха да приказват.

Така биваше всеки делничен ден. В града кипеше трескава работа. Улиците бяха задръстени от кола, всички магазини бяха отворени, около изложената навън стока се трупаха многобройни групи селяни. По сички посоки тичаха и се разминаваха хора, тъй унесени в грижите си, че не сварваха дори да се поздравят, нямаха време да се спират и само отдалеч и високо разменяха по някоя дума. И сред кипежа и глъчката на тая навалица, сред която звънтяха пари, правеха се шумни пазарлъци, прехвърляха се стоки от една ръка в друга — нещо странно беше нечаканото появяване на Люцкана. Той върви бавно и тържествено по средата на улицата, таблата му е пълна с цветя, усмихнат е и доволен. Никой не мислеше да купува. Люцкан никого и не канеше. Като че неговата работа беше не да продава, а само да разнася тия цветя — вдъхновена някаква лития на хубавия слънчев ден, на младостта и на любовта.

III

Съвсем друго биваше в празничен ден. Настъпваше тази особена промяна, която може да се види само в провинциалния град. Преобразяваше се всичко, и хората, и градът. Ковачи и железари, които, почернели и зацапани със сажди, до вчера бяха въртели тежките чукове; арабаджии и столари, които по бели дрехи сновяха като призраци из прашните работилници, изпълнени с оглушителния шум на триони и стругове; обущари, шивачи и сарачи, които не подигаха очи от иглата; матрапази и джамбази, които тичаха като луди по стъгдите и мегданите; всички тия хора, погълнати до вчера от грижи и тежък труд, се появяваха сега, облечени в нови дрехи, спокойни и доволни, с един особен пламък в очите и с радостна усмивка на лицата си. Градът — и той изглеждаше съвсем друг: по каменните калдъръми не гърмяха селските коля, стоката беше прибрана, улиците бяха пусти и безбройните магазини и работилници, със спуснати ролетки и затворени врата, мълчаха важно и строго, подобно на стопаните си, които се пристягаха в новите си палта и закопчаваха всичките си копчета. Празникът личеше във всичко. И слънцето по-ярко светеше, и небето по-хубаво се синееше, и в гръмките удари на камбаните звучеше сякаш някаква голяма и чиста радост, която пълнеше целия свят.

Обичаят искаше не само да се извадят новите дрехи от скриновете, но и да се похапне добре, продължително и весело, с хубаво вино и драги гости. Затова през цяла сутрин и до късно подиробед из града рядко се виждаха хора. Но щом слънцето се наклонеше към залез, всички едновременно, като че по даден знак, излизаха навън.

Разходките ставаха по шосето, извън града. Всички излизаха тъй, както са били в къщи, с целите си семейства и с гостите си. Безкрайна върволица от по-малки и по-големи групи бавно и тежко пристъпваха една след друга. Богатите търговци и чифликчии, и едните, и другите свикнали на делничната охолност, сякаш се задушаваха сега в коравите си яки и новите си дрехи, стесняваха се и съвсем неспособно пристъпваха по калдъръма. Нещо по-величествено и по-самоуверено имаше в държането и походката на техните съпруги. Тия горди дами бяха претоварени с накити и скъпи материи, в шапките, перата и костюмите им можеше да се проследи модата през всички епохи. Но това не смущаваше никоя от тях и тъй като всяко домашно огледало, като стар и послушен слуга, успяваше да скрие много нещо от истината, смешното и неугледното се виждаше само у другите. Всяка дама беше спокойна за себе си и от височината на своето превъзходство хвърляше насмешливи и презрителни погледи наляво-надясно. Смирени и кротки, като пилци около сърдити квачки, вървяха младите и крехки девойки. Имаше ли някой недостатък в тоалета им — това никой не можеше да каже, защото младостта и разцъфналата хубост изкупваха всичко друго.

Но първенството в блясъка и разкоша, в галантната любезност и слободия се падаше на златната младеж. Еснафски калфи, млади търговци, писари, големи и малки чиновници — всички тия млади хора се редяха на големи тумби, весели, жизнерадостни и пъргави, като млади коне, които се готвят за надпрепускване. Какъв цвят, каква чудновата и смела кройка не можеше да се не види в тия разнообразни накити и облекла: жълти пантофи и големи кичури от връзки, подгънати нагоре крачоли, за да открият копринените чорапи, златни ланцове, които се разделят към двата джеба на жилетката, която в повечето случаи е фантазе, а панталоните — пепита. И никой фехтовач не би могъл да върти тъй рапирата си, както тия млади хора умееха да въртят бастончетата си. Празникът — това беше най-доходният ден за Люцкана. Отрано още той е на мястото си. Преди още да се почнат разходките по самото шосе, всички непременно минаваха по големия мост на края на града, наречен от местните поети „Мостът на въздишките“. Люцкан е тука с препълнена табла цвеля. Младите хора не почваха разходките си по шосето, преди да се спрат при него и да си купят по някое цвете. Какво ще бъде то — с какво емблематично значение и с какъв говор, — от това зависеше много нещо. А всички тия затруднения можеше да разреши само Люцкан. И когато най-после те намираха подходно цвете и го затъкваха в петелката на палтото си — това вече беше един условен знак, една открита декларация, един смел лозунг, с който решително прекриваха моста. Целият град почти е вече тука. Слънцето се докосва до върховете на овошките в лозята и скоро ще залезе, поляните възхитително се зеленееят. Назад и напред по шосето се движат безбройни групи, месят се тъмни и светли облекла и като големи бели, сини и червени цветя блещат отворените дамски чадъри. Последна по шосето се появява и Цветана. Нищо повече няма в тоалета ѝ от това, което тя си носи всеки ден, но все пак присъствието ѝ веднага поличава. Тя върви сама насреща безбройното множество, което вече се връща, и макар хиляди очи да се взират в нея, тя като че не вижда никого. Някои я поздравяват, тогаз поздравява и тя, лицето ѝ изведнъж просиява и усмивката ѝ добива неизразима прелест от черната луничка на бузата ѝ. Разбира се, подире и жените почват своите одумки за голямата ѝ гордост и недостъпност, но младите хора, всеки един от които носи, като малко знаме, някое цвете на бутониерката си, забравят поне сега емблематичното му значение, забравят и разпуснатата си смелост. Те се заглеждат продължително в това хубаво момиче, нечистият огън в очите им загасва, а в душите им ляга непонятна скръб по нещо непостижимо и далечно. — И защо пък не се вземат? — говорят

някои, като гледат как инженерът с дълбок поклон и високо подигната шапка поздравява Цветана. — Защо не се вземат? Такава са си лика-прилика! Поклонникът на Леопарди е също сам, изконтен, с пардесю върху едната си ръка, с бастон в другата. Той изглежда замислен и печален, но това не ще да е съвсем искрено, защото всъщност той се радва на добро настроение и отлично здраве.

Нова вълна от любопитство раздвижва множеството, разменят се пак знаменателни усмивки и погледи, когато след малко всички започват да срещат инженера, поел обратна посока по шосето. И уж случайно, на двайсет крачки след него върви Люцкан, който съвсем не умее да се преструва, личи ясно, че се приготвя за нещо, и тържествено някак, също като дискос, носи тавата с цветята си. Мнозина не могат да се въздържат и се обръщат. Инженерът среща Цветана и за втори път любезно я поздравява. Нищо повече от това, но малко по-назад става нещо друго: с извънредно дълбок поклон, цял усмихнат и гологлав, Люцкан спира госпожицата и рови из цветята. Всички добре виждат, че той ѝ подава някакво цвете, казва ѝ нещо толкоз весело, че Цветана дълго време се усмихва след това.

— Люцкане, Люцкане! — почват закачките си ония, които са наблизко. — Има нещо, Люцкане!

— Наша работа си е то! — отговаря Люцкан и крадешком изпод око търси приятеля си, който е отминал напред, чука с бастона си и гледа в земята.

Слънцето отдавна е заседнало и върху запаления запад, като назъбена черна стена, се тъмнеят овошките в лозята. Над полето припада здрач, стадата, които вече се завръщат, се крият в потъмнелите поляни. Чува се само мелодичната песен на звънциите. Мравунякът от хора опразва шосето, прибира се в града и ония, които са позакъснели, трябва да правят път на чердата добитък, която нечакано се появява сред облаци от прах. Файтони пристигат един след друг и, верни на професионалната си суетност, лудо препускат и без това изморените коне, отрупани с тежки плетеници от звънци. Тъкмо в това време някои любопитни могат да се позапрат и да наблюдават вечерната служба на Ставри фенерджията: с удивителна сръчност, за няколко секунди само, той опира стълбата си на дирека, покачва се на две три стъпала, запалва лампата, туря изчистеното и приготвено от по-рано шише, нагласява пламъка и като хвърля стълбата си на рамо, тича вече към друг фенер. И както един след други блясваха тук-там из улиците тия бледи пламъци, също тъй се появяваха една след друга и звездите на небето. Мръкваше се.

IV

Но шосето не оставаше празно. Дълго време там още продължаваха разходките си младите хора. Изгрява месецът. С шапки в ръце, открили лицата си на топлия вечерник, с бухнала над челата коса, с пламнали очи, в които се чупеха червените лъчи на луната, младите хора слизат по шосето и с пълен глас пеят любовни руски романси. След срещите и разменените погледи през деня, след символичния говор на цветята, забучени на гърдите им,

тая сърцераздирателна музика беше последното и отчаяно средство на техния празничен флирт.

Почтените и възрастни хора, наедно със семействата си, пълнеха в това време „Зала Съединение“. Това беше единствената бирария и най-големият театрален салон в града. Многобройните маси са заети до една. Но дълго време още никой с никого не може да се види, защото двете ацетиленови лампи, толкова на мода тогава, бяха спуснати ниско и, въпреки усилията на цялата прислуга, не можеха да се запалят. Най-после, след като бяха се изредили там всички механици и железари от града, лампите се запалват, ослепителна светлина залива целия салон, слугите победоносно теглят въжата и капризните светила тържествено и бавно се издигат над главите на ликуващия народ. Задържаното веселие избухва изведнъж, поръчки се дават от всички страни. На жените поднасят цветна лимонада, бира — на мъжете. Но още при втората чаша те не могат да издържат, намират това питие за безвкусно и блудкаво и след едно малко спречкване с жените, които глезено ги заплашват с пръст, почтените съпрузи оставят всяка преструвка, поръчват си люта ракийка с всичкото разнообразие на провинциалното мезе. Жените все още протестират, но скоро и те се съгласяват да заменят цветната лимонада с бира. Веселието става непринудено и живо, висока и забъркана глъчка изпълва салона. По-старите незабелязано се увличат в горещи препирни и разговори, младите пък момичета се усещат по-свободни. И наместо да гледат хрисимо пред себе си, както досега, те тъй отместят столовете си, че свободно могат да виждат, където си искат. Това става почти на всяка маса. Разменят се погледи и усмивки, въодушевлението расте и еднакво от всички се чувствува нужда от нещо, което кой знае защо още закъснява. Някои по-нетърпеливи често поглеждат вече към вратата.

— О, Люцкане! Тука! Тука-а-а! — неочаквано извиква някой и силният той бас проочава из целия салон, като тръба.

Всички се обръщат: влиза Люцкан. Той бърза и високо с двете си ръце издига таблата си, препълнена с нови цветя. Светлината на ацетиленовите лампи пада право пред тях и всички тия бели и червени рози, далии, кремове и карамфили ярко блещат и се усмихват, пресни, хубави, обвеяни още с роса и нощен хлад.

Салонът гръмва от викове и шум. Всички викат Люцкана, чукат по масите, махат с ръце.

— Тука! Люцкане, тука! — реве отново гръмоподобният бас.

Люцкан се спира и не знае къде по-рано да отиде. Някои стават, ограждат го и почти насила го повеждат към масите си, други се мъчат да го върнат и не дотам деликатно го дърпат за пешовете на редингота му.

Люцкан не се сърди. Напротив, това голямо внимание към него извънредно го ласкае. И без да е турил капка вино в устата си, всичкият той шум, веселие и смях изведнъж го опияняват. Той е поет и вдъхновението му иде изведнъж: никога той не е тъй изобретателен, тъй забавен, никога не прилага тъй сполучливо своята прочута наука за цветята, както сега.

Купуват цветя от всички маси. Купуват ги не толкоз за самите тях, колкото да се посмеят от сърце на нечаканите и весели фрази, с които Люцкан подава всеки стрък и които напомнят пророческите наричания, когато се вадят пръстени.

— Роза! — говори Люцкан. — Бяла! Любов, която въздиша.

Или пък:

— Меникша, жълта меникша! Раздяла. Защо съм тъй далеч от тебе?

И всички тия добродетелни съпрузи, с изстинали вече сърца, кое на шега, кое наистина, се трогват, подават си помежду цветя и не без вълнение повтарят думите на Люцкана. Разчувствува се дори и Кръстан касапинът. Той става прав, държи в ръката си едър червен цвят и посяга към вярната си съпруга.

— Флок ли? Пламък, значи — повтаря той думите на Люцкана. И като го затъква в косите на обръканата си жена, той не съвсем нежно добавя: — Горя за тебе!

Но тая пламенна изповед тъй малко отговаря на истината, че по всички маси наоколо гръмва оглушителен смях.

Към младите хора обаче Люцкан е по-внимателен и по-искрен. Той е в течение на всички любовни истории и с един бърз поглед изведнъж схваща какво е положението, долавя и погледите, и усмивките, които се кръстосват. Той е сега при масата на пощенския началник Керанов. Тук е и дъщеря му, хубавичката и черноока Иванка. Люцкан знае, че върху бедното момиче вечно тежи безмилостният терор на майка му, но сега Иванка тъй се е поизместила, че може бързо и крадешката да поглежда обожателя си, изконтения секретар на мировия съдия. И докато всички на масата си разменят цветя и се смеят на галантните бележки, които Люцкан нарочно сипе по-щедро, той подава на Иванка стрък синя теменуга и ѝ шепне за сметка на секретаря:

— Теменуга! Скрита любов. Бъди благоразумна!

Бял карамфил пък, което значи чистота, той подава на Ирина, дъщерята на богатия търговец Драгнев. И това не е случайно. Въпреки явното несъгласие на надменните и упорити родители, нея смееше да я иска Пантев, беден, но хубав момък, при това изкусен цигулар. И Люцкан, като подава на Ирина белия карамфил, много на място ѝ шепне:

— Моите чувства са чисти!

Но като опитен диригент, Люцкан дава ухо не само на приятните и нежни тонове, които издават струните на тия влюбени сърца. Той не само насърчава; не само успокоява и гали. Той е способен да направи и строг укор, ако това е потребно. Ето палавата и весела Сийка Стефанова, която нарочно любезничи с Вълча шивача, и то не за друго, а само да подразни изгорника си Дамянов. А на една отдалечена маса той, измаменият любовник, рови с пръсти косите си, пие чаша подир чаша, гледа мрачно пред себе си и пее „Помниш ли, мила!...“ А след това, всички знаеха, щеше да последва истеричен плач. Затова и Люцкан подава на Сийка бял нарцис и строго, почти сърдито ѝ шепне: — Нарцис. Студенина. Ти си без сърце!

Много скоро таблата на Люцкана се изпразва. Мнозина се сърдят и високо се обясняват с него, че ги е забравил.

— Люцкан! — обажда се презрително гръмоподобният бас. — Люцкан гори в червени пламъци. По-е-ма!

Това е Вартоломей Вардев, секретар на архиерейското наместничество и първи бас в черковния хор. Той също не е получил цвета и започва да си отмъщава.

Цветята на Люцкана, още повече неговите наричания, бяха втели последната и най-силна струя във веселието на „Зала Съединение“. Много шишенца с ракия и много бира бяха се извървели, докато се коментираха емблематичните значения на цветята. Но тукашният човек никога не губи чувството на мярка. Наближаваше десет часът, значи, време беше за в къщи. Един след други всички стават да си ходят, толкоз повече че Кръстан касапинът, вече съвсем пиян, беше станал и се готвеше да дига масата със зъби, докато жена му, още с червения флок в косите си, мъчеше се да го вразуми и сърдито го ругаеше. На друга маса пък Рачо Самсарът беше почнал съкрушителна филипика против всичко и всички.

Люцкан не си отиваше веднага и това беше голяма грешка от негова страна. Защото тъкмо по това време влюбените песнопойци по шосето се завръщаха от сантименталните си разходки и нахлуваха в „Зала Съединение“, също като хуни. С Люцкана те се отнасяха не съвсем внимателно. Тъй като таблата му беше празна и той не можеше да им даде цветя, те го караха, кое с молба, кое насила, да им декламира поемата си, закачаха се и се шегуваха най-жестоко.

Разгален от голямото внимание, с което преди малко беше окръжен, Люцкан искаше да се държи към младите хора високомерно и гордо, но това, вместо да ги украти, още повече ги настървяваше. Те пощуряваха, дърпаха полите на редингота му, удряха с юмруци бомбето му и го докарваха чак до ушите му, или пък просто го тръшкаха в земята, за да видели, както казваха, празник ли е утре, или делник. Работата стигаше до кавга, от която, разбира се, пострадаше пак Люцкан: обиден и разпакан, той се изскубваше из ръцете на мъчителите си с изпомачкано бомбе и разкъсан редингот, раздвоен отзад като опашката на ластовичка.

Люцкан беше сирак и преживяваше при гостилничаря дядо Руси, който не го оставяше и през тежките зимни дни, когато търговията с фъстъците отиваше все на загуба. В замяна на това, Люцкан правеше на стареца някои дребни услуги и с цветята, останали непродадени в делничен ден, украсяваше масите на гостилницата. Дядо Руси обикновено преглеждаше тефтерите си, когато Люцкан се завръщаше, и с един поглед само изпод очилата си разбираше всичкото нещастие с бомбето и редингота.

— Колко пъти съм ти казал — кротко говори той — да не се застояваш с ония хаймани.

В гостилницата е и Митю Караколев, прочут ловец, който доставяше дивеч на дядо Руси. Митю е добродушен човек, нисък, набит и цял космат като Исава. Природата беше го надарила и със силен глас, говореше всякога високо, като че се караше някому, а когато викаше кучето си в гората, чуваше се — тъй поне уверяват — на цели десет километра.

Докато Люцкан разказваше патилата си, Митю слуша разсеяно и явно е, че не разбира нищо. Той току-що се е завърнал от лова си, душата му е пълна с ведрината на полето и очите му още виждат зеленото море на житата. При това той е донесъл сега три заека, които висят закачени настрана, и тъкмо разказваше как ги е убил.

— Остави тия вагабонти — пресича той Люцкана. — Слушай какво ще кажа по-нататък. Та... връща се онзи ми ти заек и подир него и Чакалът, зърна го, влезе пак в дирите му. Думам си: „Дърт си ти, ама не можеш излъга моя Чакал“...

Митю разказва ловджийските си истории с най-голямо увлечение. Той не само подробно описва всички перипетии, но и някои сцени подробно ги възпроизвежда: как стоял, как се приготвил и снишил, и в същото време с удивителна прилика имитираше лая на кучето си, с всичките негови нюанси, било когато е далеч, било когато приближава вече заека. И той се забравя и неусетно тъй издига гласа си, че стражарят, който е наблизо на пост, започва да наднича на прозореца, като мисли, че се е случило нещо. Но и Люцкан е забравил вече нещастията си. И той, и дядо Руси, усмихнати и прехласнати, слушат забавните истории на ловеца.

V

Обяви се мобилизацията. Поне за Люцкана, чужд на всяка политика, това като че доде изведнъж и нечакано. Първия ден нищо особено нямаше. Продължително и тревожно, като за пожар, биха камбаните на всички черкви, в кафенетата, по улиците и по мегданите се трупаха хора, които възбудено жестикулираха и разказваха новини. Появяваше се понякога Пенчо глашатаят и сухите удари на барабана му събираха плътни тълпи, които пак тъй се и разсейваха. Работилниците се затваряха, чиновниците напущаха канцелариите си. Всеки бързаше да приготи нещо за себе си и семейството си и до късно вечерта цареше голямо движение и лутаница. Но всичко още беше някак сдържано, спокойно, загрижено.

На втория ден обаче стана нещо необикновено. Започнаха да идат запасните от селата. Улиците на града се изпълниха с каруци, натъпкани с млади и здрави хора, които сякаш отиваха на сватба: всички бяха окичени с китки и пуканки, развяваха се байраци, свиреха гайди. Лудешки провиквания цепеха въздуха, ечаха песни и тая страшна врява още повече подлудяваше потъналите в пяна коне, и те също тъй окичени с бели кърпи. Дълго време траеха тия рисковани препусканици из улиците и около кръчмите, където се изпиваше много вино и, по стар юнашки обичай, чашите се доизливаха върху гривите на конете.

Най-после колята се оставиха по ханищата, запасните се събираха по мегданите и тръгваха към гарата. Това беше нестройно и объркано шествие, но внушително и могъщо. Гърмяха големи тъпани, свиреха гайди, наклоняваха се ту на една, ту на друга страна разноцветни байраци и след тях с песни, с непрекъснати провиквания вървяха многобройни групи. Редяха се най-разнообразни лица, най-пъстри носии. Минаваха главанци с червени елечета и бели ръкави, възниски, но тантурести и набити, сякаш тежки трупи, насечени от някоя гора; минаваха и бабадашки преселници, високи, сурови и мрачни, с четвъртити калпаци, големи като шиници, и с черни като облаци потури; минаваха най-после котленски и жеравненски овчари, пристегнати в бозави панталони, с очи, изпълнени още с ширината на полетата, и кожени селяхлъци на поясите си, където бяха подпани кавалите им, с които и сега не искаха да се разделят. Каква неведома сила подлудяваше тия мирни и работни хора? На

всички лица се четеше някаква упорита воля, очите горяха, гърлата не пресипваха да реват и да се провикват.

Множеството порасна още повече, когато към него се присъединиха и гражданите. Тук беше и Люцкан. Той също заминаваше, обут беше с цървули и бели навои, но всичко това върху неизменния му и официален редингот — нещо, което го правеше твърде смешен.

— Гледай го Люцкана! — викаха му на всяка крачка. — Че и ти ли бе, Люцкане?

— И аз, разбира се — отговаряше гордо Люцкан. — Мъж не съм ли?

Дори и младите нехранимайковци, които обичаха да си играят с бомбето му, не смееха сега да се шегуват, толкоз повече че наред с Люцкана вървеше, цял настръхнал, Митю Караколев. А отколе той беше се закарнил на всичките му неприятели.

— Само ми ги покажи — беше казал той на Люцкана, — и ще видиш как ще им съблека всичката перушина.

Но друго занимаваше чувствителната душа на Люцкана. С търговията си той се прости завинаги, предаде на дядо Руси и таблата, и вересиите си. Раздялата и изпращането бяха окичили всички мъже с толкова много и различни цветя, каквито дори и Люцкан не беше виждал. И верен на привичките си и на своята природна слабост, той виждаше и следеше само тях. Ония, които бяха брали тия цветя, не бяха вложили нещо повече от обикновения обичай. Люцкан виждаше нещо повече. Той тълкуваше емблематичното значение, откриваше скрития смисъл на всяка китка и на всеки цвят. Той познаваше хората, знаеше и отношенията им. Годеник или женен, щастлив или отблъснат любовник, единствен син на майка, младоженик или някой самотник — в цветята, с които те бяха окичили гърдите си, Люцкан прочиташе цялата им участ. Ярките и пъстри бои за него говореха, ридаеха, молеха се и благославяха — една сложна и покъртителна симфония, която само той умееше да разбира. И цялото значение на тоя ден и на това събитие за него се изчерпваше с това. То го радваше и вълнуваше, то го и опиваше като с вино.

Всички бяха вече на гарата. Тренът беше готов и голямата машина, окичена със зеленина, пухтеше и изхвърляше бяла пара. Запасните от селата, които имаха малко изпращачи, бяха изпълнили вече трена, и не само отвътре, но и отвън, по платформите и покривите на вагоните. Същинско море от хора заливаше целия перон и околността на гарата. Откъслечни разговори, викове, плач, хиляди заръки — това се чуваше навсякъде.

Люцкан и Митю Караколев правеха последната си разходка по перона.

— Люцкане! — извика нежен женски глас.

И двамата се обърнаха. Беше Цветана.

— И ти ли отиваш войник? — продължи тя.

Люцкан немалко се зачуди, като видя инженера, стегнат в офицерска униформа, изпращан от Цветана и родителите й.

— Приятелю — каза инженерът, — отиваме право в червените пламъци!

Люцкан не отговори на тая шега, но четеше емблематичното значение на цветята, които инженерът държеше, учудваше се още повече и като че си казваше: „Виж ти, пък аз да не зная. Годеж е имало тук!“

— Люцкане — започна весело Цветана, — толкоз пъти си ми давал цветя, сега пък аз да ти дам. Вземи! — и тя му подаде стрък жълта меникша.

„Раздяла!“ — помисли си Люцкан.

— Вземи! — повтори Цветана, усмихна се и черната ѝ луничка дяволито заигра. — Ти разбираш какво значи. Добър път и добра сполука!

Удари звънецът и Люцкан, почти грабнат от Митя Караколев, затече се наедно с всички към трена. Благодарение на силните лакти на ловеца, те можаха да си намерят място при един прозорец и да гледат. Тренът още не тръгваше, говореха си от перона и от вагоните. Из един прозорец висяха жълтите мустаци на Кръстан касапина, а под него жена му, разплакана и свита, притискаше кърпа до очите си. Появи се нечакано на перона и дядо Слави, горд, величествен, окичен с безбройните си медали.

— А! Огън, огън гори на главата ми! — говореше той и показваше с ръка хилядите мъже.

— Виждате ли ги? Сто и двайсет хиляди са. Всички ще ги туря на чифлика си! Кое време е, а?... Жетва, жетва иде!

Никой не обръщаше внимание на него. Но от покрива на един вагон Рачо Самсарът го чу и се замисли. И може би един само той разбра трагичния и пророчески смисъл, който добиваха тия думи в устата на безумния.

Удари последният звънец. Сред вихъра на бурно и гръмогласно ура, тренът се разклати тежко и потегли.

VI

По шосето, което води от Лозенград за Бунархисар, се движи колона войска. В края на октомври е, студено е и вали. Но това не е дъжд, а ситна роса, която вятърът пилее из въздуха, като мокра и лепкава паяжина. Наоколо се изправят сплътени мъгли и от цялото поле се вижда само един не твърде голям кръг. Черният мравуняк от хора и коля се движи през средата на тоя кръг, пълзи бавно, лъкатуши, някъде се струпва на купчини, някъде се разтегля и прекъсва. Няма шум, няма викове. Дори тежките коля на обоза не дрънчат, не зацвилва нито един кон. От време на време откъм изток се чуват редки топовни гърмежи, но и те звучат тъпо и глухо, като че нещо се разпуква и руши в самата небесна твърд. Колоната продължава пътя си мудно, безмълвно, потопила и двата си края в тъмния хаос на мъглата. Човек би помислил, че това шествие е почнало кой знай откога, ще трае кой знай докога. Под мрачното и безрадостно небе сякаш се нижеше печалната върволица на сенки, които бродят из някакъв фантастичен мир.

Но всичко това изведнъж се променя. Колоната спира. Черните човешки фигури се разбъркват, изпразват шосето и се отбиват по двете му страни. И докато едни се повалят като убити върху раниците си, други се разтичват из близките храсталаци и за миг-два само безброй огньовете пламват по цялата дължина на колоната. Мъглите като че спират ледения си дъх. Млечнобял пушек се точи право нагоре в тънки струи, примамливо и топло блясват медночервени пламъци. И голямата колона, тъй тиха и безмълвна доскоро, се оглася от весела и шумна връва.

Както всякога, започва неизбежното надпреварване в огньовете. Най-после всички трябваше да признаят първенството на един грамаден огън, истински пожар, който се подигна някъде към края на колоната. Дим нямаше там, виждаха се само едни високи пламъци, които вливаха езиците си във въздуха. Няколко души отдалеч бяха заобиколили тоя огън и протягаха ръце към него. Сочен и гръмоподобен бас сипеше радостни и ликуващи ноти.

Откъм противната страна на шосето се задава колоездач, навярно някой куриер от щаба, и с мъка влачи потъналото си в кал колело. От всички страни се сипят злоради шеги и подигравки върху тая птица с полومени криле. Но войникът търпеливо понася всичко и продължава пътя си, загледан в големия огън. Той е близко до него и високите пламъци го облъхват с приятна топлина. Силният и приятен глас отново прозвучава между купчината войници. Колоездачът се сепва и вторачено се визира нататък.

— Варто! — вика той със светнало лице. — Вартоломей Вардев!

Басът изведнъж утихва. Войниците около огъня пуцат протегнатите си ръце и се заглеждат в непознатия.

— А! — еква пак басът. — Вълчо! Добре дошел бе, Вълчо! Гледай го ти. Ай, сиромаха! Кончето ти съвсем запряло, горкото...

— Че те все нашенци били тука! — говори Вълчо.

Пред него са Вартоломей, Кръстан касапинът и Митю Караколев, който току-що се задава из храсталациите, също като някой горски дух, космат и страшен, помъкнал на плещите си грамаден сноп от клони и вършина. Той хвърля всичко това на огъня, оправя с ръка увисналите си мустаци и радостно задрусва ръката на гостенина.

— Какво правиш ти? — говори му Вълчо. — Гората ще съсипеш.

— Маке! Не съм я сял аз я! — отвърща Митю.

Всички знаят, че разполагат с много малко време, затова набързо обсипват Вълча с всевъзможни въпроси, толкоз повече че той служеше в щаба на дивизията и все можеше да им каже нещо ново. — Новото — започва авторитетно Вълчо, — новото е туй, че турците бягат и се събират към Чаталджа. А днес-утре — Одрин пада.

— Че уж бил паднал вече я! — обажда се Кръстан. — Вчера ни поздравиха с туй, и ура викахме. — Не, не е вярно. Чухме го и ние, но не излезе вярно.

— Е, кое е вярното? — разсърдва се Митю Караколев. — Вярното, значи, е туй, че ще изпукаме от глад. На два деня по един хляб ни дават. И то колко хляб е — един-два залъка и туйто!

— Хлябът не стига — обажда се Вартоломей и въздиша. — Няма и тютюн!

— Тютюн ще има — успокоява го Вълчо. — В дивизията додоха подаръци. Има и за вашия полк. И писма има.

— Ама тютюн има ли?

— Къде е Рачо? — пита Вълчо и се оглежда. — Не го виждам.

— Кой? Самсарът ли? Ей го де е. Реч държи.

Малко настрана бяха се скупчили тълпа войници и между тях едва се проглеждаше черното и вдъхновено, както всякога, лице на Рача. Разпалено и с живи ръкомахания, той разказваше нещо. — Все речи им държи той — допълни Кръстан. — Учен човек. Вълчо, ти не каза — от кого са тез подаръци? Кой ги праща?

— Гражданите, кой. Тия дни ще ги раздават.

— Ама тютюн има ли? — настоява пак Вартоломей.

Някой леко побутва Вълча за лакътя. Той се обръща гледа като смаян: някакъв непознат човек стоеше пред него, облечен сякаш за посмешище във войнишка униформа. Шинелът му беше извънредно голям, ръкавите криеха ръцете му, паласките му висяха, сухарната торба се мотаеше под коленете му, като торбата на просяк. Но най-чудното в тая странна фигура беше доста големият дървен кръст, пришит отпред на фуражката му. Под тоя кръст и под тая фуражка се гушеше изпито и бледно лице, с хлътнали и угаснали очи, които сякаш се оживяваха само от отраженията на големия огън. Полуспуснатите клепачи придаваха на тия очи кротък, мечтателен поглед. Изведнъж Вълчо се досети кой беше тоя чуден човек.

— А, Люцкане! — учудено извика той. — Ти ли си! Не мога да те позная. И ти си тука, значи. Е, ще вземем тогаз Цариград!

Вартоломей посочи с очи на Вълча големия кръст върху фуражката на Люцкана, смигна му лукаво и каза:

— Люцкане, кажи му! Кажи му, ще вземем ли Цариград, или не!

Лицето на Люцкана доби нещо важно и самоуверено.

— Цариград е наш — започна той. — Кръстът ще победи полумесеца. Ще победи. Честният кръст е туй и православната вяра. Бог не помага на некръстените. Ето ги — направихме ги пух и прах. С какво? — С кръста. И цар Константин е отивал на война и не знаел — ще победи или не. И явява му се кръст на небето и огнени букви: „С това ще победиш.“ В кръста е силата. Носи кръста отгоре си и не бой се!...

Всичко това Люцкан изговори вдъхновено и бързо, като че казваше нещо изучено наизуст. Вартоломей се подсмиваше и лукаво смигаше на Вълча, който не знаеше какво да мисли и гледаше ту Люцкана, ту дървения кръст на фуражката му. Войнствената му реч съвсем не отговаряше на безпомощната му фигура. Под тая чужда маска лесно се познаваше същото това простодушно и кротко лице на същия оня Люцкан, който през добрите стари дни продаваше цветята си, тълкуваше емблематичното им значение и разказваше за своята и чужда любов. Само че сега това лице беше страшно изменено и върху него ясно се четеше умора и едва-едва понасяно страдание. Готов преди малко да се пошегува с Люцкана, както се шегуваха всички с него, Вълчо се разкая, стана му мъчно и с тона на Люцкановите думи каза:

— Право е, Люцкане. Кръстът ще победи. А ти как си? Май много ти тежи раницата.

— Не му тежи тя — обади се Митю Караколев. — Добре си е Люцкан, нищо не му е. И две раници носва той, само таз кал да не е. Па и повечко хляб да има.

— И тютюн — скръбно додаде Вартоломей. — Тютюн не са ли изпратили, Вълчо?

— Та нищо повече няма от тютюн. Пакети за войниците, папириси — за офицерите.

— Ех, божичко, туй на искам! — прогърмя басът на Вартоломея. — Тютюнец ми дай ти мене, па после да става каквото ще!

— Ама и друго има. — И друго ли? Какво?

— Подаръци. Чорапи, ризи, фланели, ръкавици. Плели са ги госпожиците от града. За героите на фронта.

— Люцкане, чуваш ли? — извика Вартоломей. — Цветана сигур ти е пратила нещо. Потайваш се сега, дяволе! Вълчо, нали има и за него нещо от Цветана? Има, аз зная. Макар и да се сгоди за инженера, ама пак има. Стара любов е туй. А, Вълчо, нали?

— Трябва да има — засмя се Вълчо.

— Има? Аз знаех, че има! Любов е туй Люцкан гори в червени пламъци. По-ема!

— Варто! — викна му Караколев и направи такъв недвусмислен знак с юмрука си, че певецът изведнъж млъкна и гузно се заозърта насам-нататък.

Откъм началото на колоната войниците започнаха да стават, пристягаха раниците си и се събираха на шосето. „Стани!“ — чу се команда и наблизо. Вълчо и приятелите му прекъснаха разговора си, не намираха повече какво да си кажат, стиснаха си набързо ръцете и се разделиха с тая искрена и трогателна сърдечност, с която се разделят всички на бойното поле, защото не знаят дали пак някога ще се видят. Колоната отново пое пътя си по шосето. Малко по малко безбройните огънове останаха назад, гаснеха един след друг и последните струйки дим чезнеха и се топяха в мъглата. Пряко мъртвия и неприветен кръг на полето отново се проточи черният мравуняк от хора и коля. Приведените фигури пристъпваха бавно и безмълвно, полюлявани от умора, с колебливи и несигурни крачки из плъзгавата кал. А над тях небето беше все тъй безутешно и мрачно, все тъй ги обграждаха сключените стени на мъглата, дъждът валеше непрестанно и хвърляше върху тях студената си и мокра мрежа.

Не мина много и започна да се стъмнява. Кръгът от двете страни на шосето става все по-тесен и по-тесен, дъждът се усилва, мракът припада едновременно от всички страни. За няколко минути само настъпва тъмна като тъмница нощ. Напред блещи грамаден пожар — гори някакво село. Но тоя пожар не е като други. Не се виждат пламъци, не се издигат виелици от искри. Зданията горят отвътре, очертанията им се губят и в черния мрак се показват само, ослепително осветени, прозорците на всички етажи. Войниците неволно се заглеждат в това феерично зрелище. Умората замъглява съзнанието, очите са готови да виждат странни видения: като че тия здания не горяха, а бяха осветени от хиляди полюлеи, имаше музика, танци, ставаше в тях някакъв сатанински весел пир.

Ярката светлина реже очите и нощта става още по-черна. Калта е гъста и плъзгава, на всяка крачка войниците падат. Охкания, викове и проклетия се чуват навсякъде из пътя. Ротите са разбъркани. Движат се само отделни групи. Люцкан и Митю Караколев са наедно. Мъчителният път, дъждът и калта ожесточават Караколева, той се ядосва и ругае постоянно, но, стар ловец, вижда като денем и предупреждава Люцкана за всяка опасност: „Внимавай! — вика понякога той — локва има!“ Или: „Чакай! трап има! Дай си ръката!“ Люцкан е капнал от умора, мълчи и с последни сили върви като насъне. Напред все тъй блещи пожарът, и близо е уж, и не се достига, тъмнината е черна наоколо и глухо и монотонно ръми дъждът. „Пета рота! — вика някой отчаян глас. — Пета рота!“ „Тук пета рота!“ — обажда се друг. И по цялата дължина на пътя като многократно ехо звучат и се повтарят имената на всички роти. Голямата и стройна доскоро колона беше се разсипала в нощта, като ято заблудени птици.

VII

Съмва се. Времето се поправи, дъждът престана. Но в гората, из която се движи сега колоната, е още мокро и студено, от дърветата сълзят капки. Тук-там само се виждат малки късчета от изясненото небе, слънцето пламти по златните върхове на гората, но долу, където земята е вечно влажна, покрита с гнилоч и сухи листи, не прониква нито един луч. Тежкия път дотяга вече. Лицата на войниците са измършавели и пръстенозелени, в присвитите им устни и навъсени погледи стои едва сдържан яд срещу тия безизходни лабиринти, които пристягат душата като с железни обръчи. Но ето, високите дървета остават назад, още няколко крачки, и оттатък ниските и окършени храсталаци погледът среща необхватен простор, слънце и въздух. Излизаха на открито. Още малко, и нова изненада: наблизко се виждаше някакъв град. Бял, чудно хубав град.

Това беше Странджа — малък планински градец. Нищо невиджано и необикновено не можеше да има в него, но безкрайните походи из гори и планини посред дъждове и кал, това вечно тегло беше притъпило душата. Окоето не виждаше нищо друго, освен едни и същи хора, измършавели, почернели и грозни, изгубили почти човешкия си вид. Мярката за времето се губеше, миналото не се помнеше, страданието и мъките изглеждаха вечни. И ето тия откъснати от света и живота хора виждаха сякаш някакъв мираж: град, човешки жилища. Хубави, бели къщи със светнали на слънцето прозорци, градини, черкви. Всичко това говореше за невероятни удобства, за охолност и чистота, за топли огнища. Дадоха почивка и никога тя не е

била тъй на мястото си. Войниците насядат като покосени и очите им са все още устремени към града.

Нататък гледа и Люцкан. Но той е зле. Излегнат на една страна, с мушнати в джобовете си ръце, той се гуши в подигнатата яка на шинела си и все още не може да се стопли. Дрехите му са мокри и кални, смачканата му фуражка с дървения кръст отпред е паднала чак до ушите му и под нея лицето му изглежда някак смалено и восъчнобледно. Очите му горят, от време на време той се присвива и цял потреперва.

— Съблечи си шинела! — говори му Караколев. — Мокър е и с него е по-студено. Не бой се, ще ти мине. Настинал си. Чакай да влезем в града, ще видиш как Ще те изцерея аз тебе! Няма ли да хапнеш малко?

Люцкан отказва и по-силно затреперва. Това не се харесва на ловеца. Според него, човек може да бъде болен от каквато и да е болест, но яде ли си — опасност няма. А Люцкан не искаше да тури нищо в устата си.

— Че да хване мене я! — ядосва се Караколев. — Или пък онзи въртоглавия Вартоломея. Таман за треска човек! Ама на — виж де дошла!

Наоколо кипи весела глъчка. Късата почивка, топ-лото слънце, няколкото залъка хляб, хапнати набързо, близостта на града — всичко това извършва цяло чудо. Войниците се съвземат и съблекли мокрите си шинели, откриват яки и здрави тела, всички са бодри и весели. Страданията, денонощните походи, страшната умора, когато всекиму се струва, че губи последните си сили и сеща вече ледения лъх на смъртта върху лицето си — това се забравя и като че не е било. И сред тия силни и калени хора Люцкан се чувства още по-безпомощен и по-слаб. Струва му се, че оттук нататък не би могъл ни крачка да направи.

Той се извъръща и търси с очи приятелите си. Рачо Самсарът е събрал около себе си многобройни слушатели. Разкрячен, с цигара в уста, бодър и як, убеден в умственото си превъзходство над всички, които го заобикалят, той високо тълкува последните новини:

— Не вярвайте туй, момчета! Мир няма да има. Може и да са изпратили турците парламентъор, и да искат мир, но туй не е искрено. Искане да ни играе Османа, да спечели време, докато си изкопае окопите на Чаталджа и си нареди там топовете. Казвам ви, не само че няма да има мир, но скоро ще имаме такъв бой, какъвто досега не е било.

А Вартоломей не може да се начуди на града.

— Дявол да го вземе! — гърми той със своя бас. — Че има планина Странджа — това знаех. Но че имало някакъв град Странджа — хич и на ум не ми е дохождало. Я гледай на-ей туй било Странджа. И колко черкви имат тия хора: една, две, три. Където погледнеш, кръстове. Набожни хора. Люцкане, ако видят твоя кръст, току виж, че почнали да се кръстят насреща ти и да ти се кланят.

Наместо Люцкана отвръща Караколев, и то тъй, че Вартоломей веднага млъкна и отива да слуша речта на Рача.

Недалеч се появяват голяма група конници, дошли навярно по друг път. Това е началникът на дивизията. Веднага в града забиват камбаните на всички черкви. Войниците стават. Гръмва музика, колоната влиза в шосето и тръгва към града. Под отсечения и ободряващ ритъм на марша, бъркотията чезне, всеки застава на мястото си, поема крака и скоро цялата тая безбройна маса навлиза в улиците на града, стройна, мъжествена и бодра, страховито разлюляла над себе си гора от светнали на слънцето ножове.

Отначало като че няма никой. Улиците са пусти, тук-таме само из прозорците учудено и плахо надничат хора. Но наблизко, където сградите отбягват една от друга и откриват широк мегдан, се чува висока и объркана глъчка. Началото на колоната и острията на ножовете се губят сред тъмната маса на безбройно множество мъже, жени и деца. Чуват се ура, чуват се отделни викове, откъслечни и бързи разговори. Тоя шум привлича с нова и неотразима сила, вълнува и в такта на музиката, която глъхне надалеч, войниците пристъпят с достойнство и гордост, които учудват и самите тях. Цял преобразен, с все тъй изпито, но вдъхновено лице, нашарено с черни браздулици пот, върви Люцкан и тъй юнашки бие крак по калдъръма, че Митю Караколев, записан сам за собствения си вид и маршировка, не може да се въздържи да не го погледне изпод око и да не се усмихне.

Те са вече в самата среда на множеството. Хиляди лица, усмихнати и радостни, хиляди очи, устремени в тях, ура и — цветя, които се сипят от всички страни, описват разноцветни дъги във въздуха и падат върху тях. Цветя! Тях гледа само Люцкан, тях единствено вижда. Тия пресни и смеещи се бои, които проблясват на слънцето, ликуват и говорят на своя сладостен и тайнствен език, който само той разбира. Неудържимо вълнение души гърдите му, сълзи замъгляват очите му.

Той не иска тия цветя за себе си. Не успява да вземе нито едно от тях. Но как би желал да спре погледа си на всяко едно, да чуе от самото него тия нежни думи, които то мълви. Цветя! Цветя! Хиляди бели, червени и всякакви цветя!

Навалицата е тъй голяма, че мъчно може вече да се върви. Това е същинско море от хора, които плътно се притискат едни други, едни само обезумели от радост очи и разкрити уста, които викат. Над всички тия най-разнообразни физиономии се издига някакъв великан, хубав гологлав мъж, с голяма черна брада. Всички викат, но мълкват, за да си починат. Човекът с високия ръст и черната брада гледа прехласнато пред себе си, като че вижда някакъв сън, и реве непрекъснато ура. Някой го тегли за лакътя и иска да му каже нещо, но той не чува и продължава да вика.

— Си го видел брат ми? Си го видел? — говори някой и сочи с пръст някого измежду войниците. — Бре, момци! — говори друг, вцепенен от радост. — Бре, момци, он ли е царо бре! Он ли е, а? Навалицата почва да редее, но все още има хора край къщите. И ето из една врата чевръсто и грациозно излиза младо момиче. То е още с късичка рокля, в тая очарователна възраст на утрешна зряла девойка. Лицето ѝ е слабо румено, косите — смола, изпод извитите вежди големите черни очи горят. Тя се усмихва, държи в ръката си голямо бяло цвете, заглежда се една минута и се затичва напред.

— Mon capitain! Mon capitain! — вика тя на офицера, който язди на кон. Mon capitain!

Гласът и е звучно нежен и пее.

— Mon capitain! — вика тя още веднъж и засрамена, че не я чуват, спира се, бузите ѝ още повече руменяят, очите ѝ овлажняват.

Люцкан и Караколев маршируват насперед нея. Те виждат, че тя е чужденка, но разбират какво иска да каже.

— Господин подпоручик! — вика Люцкан, за да послужи. — Господин подпоручик!

Хубавите очи на девойката се спират за миг върху Люцкана. Изненада отначало, после — уплаха и най-после нескривана жалост се изписва на лицето ѝ. И разсъдила може би, че всички тия хора еднакво са достойни, че може би първи измежду тях трябва да бъдат ония, които най-много страдат, тя се затича право срещу Люцкана, протяга ръка и му подава цветето.

— Не! На тебе, на тебе! — говореше тя на чуждия си акцент. — На тебе, войниче!

Люцкан се спира, смутен, изненадан. Но той не забравя предишната си галантност и, прави такъв дълбок и грациозен поклон, който от своя страна изненадва госпожицата, докато странният му вид все още я учудва и плаши. Тя го поглежда още веднъж, усмихва се пак и леко като сърна се изгубва назад.

Но очите на Люцкан са в цветето. Разкошна бяла хризантема с нежни и чисти като сняг листца. Вълна от нежност, трогателна доброта и невинност лъхва в душата на Люцкана. Цял един свят, отколешен и хубав, се открива пред очите му, той гледа това чудно цвете, което след веселия празник на лятото донася със себе си тихата меланхолия на есента. Всичко това той най-добре знае, в паметта му нахлуват готовите фрази из неговата наука за цветята. И той забожда хризантемата на гърдите си, усмихва се и радостно и скръбно говори: — Бяла хризантема. Прощаване. Няма вече нова любов!

VIII

До вечерта Люцкан можа да върви наедно с всички и никъде не изостана. Той беше като пиан: говореше какви не глупости, смееше се без всяка причина, лудуваше. Веднъж дори, възползуван от общото внимание на цялата рота през една почивка, той се покачи нависоко и произнесе оттам, вдъхновено и пламенно, както всякога, своята проповед за победата на кръста над полумесеца. Войниците се смяха до премаляване. Че той не е с всичкия си ум, в това те ни най-малко не се съмняваха и никаква вяра не даваха на думите му. Тях повече ги забавляваше самата фигура на тоя дребен и страшно измършавял човек, който проявяваше днес една живост, тъй малко отговаряща на силите му, при това и с такова фанатично постоянство продължаваше да носи дървения кръст на фуражката си. Сега пък беше се накичил и с някакво бяло цвете.

Но това трая само един ден или, по-право, само няколко часа. Още на другата сутрин, щом се събуди върху голата земя, където беше позаспал, Люцкан усети такава голяма слабост,

каквато никога досега не беше го налягала. Главата му тежеше, нозете му не държаха, треската му отново се повърна. Но най-странната и за самия него промяна беше тая, безпричинна като че ли, тъпа като физическа болка и все пак сладостна някак тъга, която обливаше душата му. Той притихна, не говореше вече, избягваше дори погледите на другарите си. Страданията му бяха по-големи, отколкото по-рано, но той ги понасяше покорно, не се оплакваше, не охкаше. Изглеждаше дори, че той повече не страда: някакво особено спокойствие легна връз лицето му, очите му между червените и възпалени клепачи гледаха прехласнато, понякога той се усмихваше, а ония, които вървяха близо до него, чуваха го да говори нещо тихо и неразбрано на себе си.

А походът продължаваше и никога страданията и мъките през него не са били тъй големи и тъй страшни, както сега. Войските все повече и повече се вгълбяваха в горите на Странджа. Диви, пустинни и негостоприемни бяха тия гори! Пътища липсваха, мостове никой не беше строил. Срещаха се едни само пътеки, които тъй нечакано се прекъсваха и губеха, както нечакано бяха се и появили. Топове и обозни коля изведнъж се озоваваха посред чести и непроходими гори. Трябваше с часове да работят брадвите, за да се отвори пъртина. Някъде се изпречваха пък върли, почти отвесни урви и капналите от умора коне спираха. Тогаз около всеки топ се прилепяха купчина войници, които тикаха, ездачите плющяха с камшиците си и викаха, конете напругаха последните си сили, коленичеха на предните си нозе, изправяха се пак и едва успяваха да помръднат на няколко крачки тежкия си товар. А малко по-късно, вече по отвъдната страна на стръмнината, те летяха стремглаво надолу, ни възжета, ни спирачки помагаша и неведнъж под тежките колелета оставаше някой обезглавен и разкъсан труп.

Не по-добре бяха и ония, които вървяха пеш. Дъждовете продължаваха да ваят, в гората беше вечно влажно, всеки поток беше се превърнал в мътна и буйна река, която трябваше да се гази. Силите изневеряваха и на най-издръжливите. Почивка не се даваше, краят на тоя мъчителен поход не се виждаше. А наоколо бяха все тия мълчаливи, сякаш омагьосани и прокълнати гори. Дните бяха мъгливи и студени, нощите — тъмни, без месец и без звезди, сегиз-тогиз осветявани само от кървавите сияния на далечните пожари.

Поради пороите и развалените пътища обозите изостанаха назад и никакви припаси не стигаха вече до войските. Наоколо не се виждаше ни следа от човешки жилища. Настъпи най-лошото — гладът. Не остана троха хляб у никого и от няколко дни само някой кочан мисир, суров или набързо изпечен на пуканки, беше лакомата и единствена храна, каквато не всеки имаше. Лицата изпосталяха, очите гледаха мрачно и диво, в душите се събираше глух и гневен ропот. Редът, другарството, най-простата човещина — всичко се удави и заличи в свирепата и груба проява на инстинкта. У всеки, дори и у най-кроткия, заговори само звярът.

Грамадната колона се провираше из гората подобно на исполинска змия, отмаляла и ленива, която само тук-таме показва прешлените си. Движеха се безредно и разкъсано, по откритите полянки се появяваха само отделни групи. Дървеният кръст на фуражката и бялата хризантема, тъй странна сред безкрайната злочестина наоколо, лесно посочват групата, където е Люцкан. Начело е Рачо Самсарът. Той крачи отпуснато, бавно и сипе невъздържани хули против целия свят. След него се полюлява Вартоломей, който изглежда сега по-висок, защото от ден на ден повече изтънява. Но той е по-търпелив и в сипкавия му глас още звучат весели и добродушни ноти. Тук са и Кръстан и Митю Караколев. Те и двамата почти запазват силите си,

но мълчат и свирепо гледат пред себе си. Между тях, или малко по-назад, върви Люцкан. Той е изпаднал и отмалял повече отвсякога, но невидимото блаженство, което таи в себе си, като че расте и се усилва: по-трескаво и по-прехласнато горят очите му, той се усмихва понякога и тихо продумва нещо на себе си.

Бялата хризантема, макар повехнала вече, още стои на гърдите му, но сега не тъй незабелязана оставаше тя. Често пъти най-груби шеги, подмятания и псувни изкарват Люцкана из мечтателния му захлас. Разбира се, намесата на Караколева поправя всичко. Но веднъж Люцкан се случи сам. Двама двойници току-що бяха се били за парче кукуруз, и двамата обхванати от нечовешка ярост, подобно на гладни вълци. Люцкан неволно се запря и се загледа. Единият войник избяга. Изведнъж Люцкан се намери лице с лице срещу тоя, който беше надвит и ограбен. Какво страшно и обезобразено от яд беше това лице! Погледът му, помътен и див, се спира върху несъзнателната усмивка на Люцкана, злобно се насочва и към бялата хризантема.

— Ти какво се хилиш пък бе? Виж го ти! И с китка!

Доде Люцкан се усети, той грабва хризантемата, хвърля я на земята и безжалостно започва да я тъпче с ботушите си.

— Чакай! Недей, моля ти се. Чакай, какво... Ама защо тъй... Изкривеното от яд лице на войника се обръща още веднъж към него.

Последва груба псувня.

— Хората мрат от глад, а той с цвете се закичил.

Люцкан поглежда към земята и от хризантемата не вижда ни следа, поглежда и подир войника. Очите му се премрежват от сълзи.

— Какво има? — пита Караколев, който току-що пристига.

— Цветето ми стъпка. Нищо не му правят хората, а той... Стъпка го, на! — И Люцкан се разплаква, както плачеше някога, когато му удряха бомбето в земята и дърпаха полите на редингота му. Друг да беше на мястото на Караколева, би се смял с глас. Но ловецът познаваше добре Люцкана, при това беше изгладнял и страшно озлобен.

— Кажи ми го кой е! Кажи ми го само кой е! — викаше той.

Но войникът е далеч и не Люцкан беше човекът, който можеше да го различи и познае между безбройните еднакви фигури.

Тия груби обноски обиждаха Люцкана до дъното на душата му. Той не можеше да мрази никого, но започна да се бои и да отбягва всички. Огорчен, беззащитен и слаб, той чувствуваше, че умира от мъка, най-злочест и най-сиротен от всички хора на света. Не разбираше как беше попаднал тука и де отива. Войната доскоро го увличаше, помнеше и разбираше най-вече началото ѝ, оня шумен и незабравим празник, когато от всички страни се сипеха потоци цветя, грееха на слънцето, говореха на своя чуден и тайнствен език. Това беше хубаво и весело. Но войната, която виждаше сега, беше безмилостна и страшна и главно —

неясна и неоправдана. Като че някаква зла и враждебна стихия беше го грабнала и го влачеше въпреки волята му. Той не можеше да се противи и вървеше там, където отиваха всички. Едно беше ясно за него: миналото. Мирният и безвреден живот, катадневната работа, за която трябваше само хубаво време, слънце и една табла с цветя. Тоя живот възкръсваше сега със спомените му, изпълваше мислите му и виденията, които се рисуваха пред очите му, докарваха това странно блаженство у него, несмушавано от страдания и болки. Той приличаше на сомнамбул, който най-спокойно върви по края на някоя бездна.

За какво не си спомняше той, какво невъзобновяваше в паметта си. Виждаше се отново в града, здрав, спретнат в черния си редингот, с гладко причесана и напомадена коса, щастлив с любовта си, вдъхновен от вещателните слова, които му нашепват пресните и дъхави цветя върху таблата му. Често той си спомняше и за бялата хризантема, тъй жестоко стъпкана в калта от лошия оня войник. Спомняше си и за хубавото момиче, което беше му я дало, но неговите черти се тъмнееха и чезнеха в паметта му и наместо него, по-ясно и по-живо се явяваше образът на Цветана. Той и поднася същата тая хризантема, а чистата ѝ като сняг белина го облъхва с примирение и тъга.

— Госпожице — печално говори той, — вземете! Бяла хризантема. Прощаване. Няма вече нова любов!

И хубавото лице на Цветана с черната луничка на бузата ѝ тоя път не се усмихва. Изпод дългите ресници тъмните ѝ очи го гледат продължително и скръбно. Жално, до болка жално му става за самия него и забравил отдавна майчина милувка, невидял нежността на сестра, нему се струва, че скланя глава на коленете ѝ и задавян от сълзи, говори:

— Болен съм. Ще умра. Скоро ще умра!

А походът продължаваше, горите на Странджа нямаха край. Най-после стигнаха едно място, за което казаха, че е последната точка на тоя мъчителен марш. Имаше наблизо някакво безлюдно село, чието име друг път би останало неизвестно, но сега беше на всички уста: Софас. Софас! — име на страшна и безкрайна морга, която никой не предугаждаше още. В един само миг изникват безбройни биваци. Времето е топло, на ясното небе изгрива бледният рог на месеца. Но звездите на небето не са толкоз много, колкото са светлите точки на бивачните огньове. Безбройните човешки маси, припъззели с последни сили из дебрите на Странджа, отдъхваха, весели, доволни, щастливи почти. А още на другия ден дойде най-страшната от всички беди. Яви се холерата.

Люцкан лежеше по цял ден в палатката. Той нямаше сили да пристъпи и крачка надалеч. Но хубавото време, слънцето и топлият вятър навяваха в душата му неизказано блаженство. Той се вглъбяваше в спомените си, мечтаеше, усмихваше се. Вечна пролет цареше сякаш по тия места. И ако той не чувствуваше такава умора и би отишел наблизо из гората, струваше му се, че под всеки храст би намерил теменуги.

А наоколо вилнееше страшната и безмилостна смърт. Не тая смърт, която очите безтрепетно посрещат в битките. Не тая смърт, която настъпва в един само миг, наедно с тихия стон на куршума или сред ослепителния блясък на шрапнела. Тая смърт като че беше по-малко страшна, защото се знаеше и се посрещаше в опиянение и забрава. А тук вилнееше сега друга

смърт — невидима, коварна и неумолима. Кого щеше да поразии и кого щеше да отмени? Върху всички тя насочваше заплашителния си пръст, облъхваше ги с ледения си дъх, над всички еднакво тежеше — свирепа, тържествуваща и ненаситна.

Гробовете никнеха на всяка крачка. Болните отнасяха настрана, зловещи лагери из горите, където всяка сутрин живите с последни сили пропълзяваха няколко крачки, за да се отделят от мъртвите. Или пък в тъмно и отчаяно примирение оставаха на местата си, за да издъхнат и те между непогребаните трупове. Войната като че се забрави, неприятелят не се ненавиждаше, нито пък някой мислеше за него. Събрана в тесния ъгъл между двете морета, смълчана в биваците, в окопите, в селата и в горите, голямата армия се гърчеше в стонове и болки, намаляваше и се топеше. А времето беше все тъй хубаво, духаше все същият топъл и ласкаещ вятър, грееше топлото южно слънце. Но в тоя блясък тлееха миазми, лъхаше отрова, чувствуваше се зловещият дъх на смъртта. И най-смелите, и най-безгрижните се смутиха. Рачо Самсарът, чийто буен нрав не се превиваше и пред най-големите бедии, не ругаеше вече и не протестираше, не говореше високо. Не уплаха, а скръбно недоумение и покорност се четеше на отслабналото му и повехнало лице. Той държеше в ръката си малка подвързана книжка, която постоянно четеше, и като посочваше безмълвната и страховита долина, изпълнена с умиращи и с очакващи смъртта си хора, говореше:

— Война! Не при Ески Полос, не при Колиби и Чонгора беше войната. Ето я нея, страшната и безмилостна война! Няма по-голямо бедствие от това на земята. А ние какво си мислехме, когато тръгнахме? Все едно като че отивахме на сватба. Но бог влага често пророчества в устата на простодушните и нищите духом и ги прави ясновидци. Помните ли какво говореше нашият дядо Слави на гарата? — „Виждате ли ги — казваше той за нас, — сто хиляди души са. Всичките ще ги туря на чифлика си. Кое време е, а? Жетва иде, жетва!“ Ето я на, жетвата. Пред тия толкоз много снопи би изтръпнал и най-ненаситният жетвар!

Не всички го разбираха добре. Но Рачо продължаваше да говори като на себе си. После разгръщаше малката си подвързана книжка и започваше да чете с висок глас:

— И аз погледнах, и ето, кон бледен и на него всадник, името му — смърт; и ада следваше подире му, и дадена му бе власт на четвърт част от земята, да умъртвява с меч, глад, мор и зверове земни. Наблизо седят Вартоломей, Кръстан и Караколев. С разширени от страх очи те внимателно слушат Самсара. Люцкан, легнал в палатката, също слуша, но ясно е, че нищо не разбира. Веднага подир тържествените и вещателни думии на Рача, той съвсем наивно и чистосърдечно извиква:

— Какво хубаво време! Ако и по нас беше тъй, цветя щеше да има и през зимата!...

Рачо Самсарът го поглежда, усмихва се и не казва нищо.

До късно през нощта Вартоломей пя черковни песни. На сутринта го изнесоха из лагера на носилка.

Очите му бяха затворени, главата му отпусната се люшкаше ту на една, ту на друга страна. Два дни по-късно по същия начин излезе от лагера и Рачо Самсарът. Всяка рота изгуби половината от състава си. Смъртта вилнееше и жертвите й нямаха брой.

Люцкан лежеше в палатката си. Смазан от умора, притъпен от болки и страдания, той запазваше все пак странното блаженство на лицето си, гледаше мечтателно, усмихваше се. А вечер заспиваше съня на праведник и сънуваше обширни полета, покрити не с ниви, а с някакви едри фантастични цветя. Всички видове багри блещат сред тях, най-приятен мирис издават. И слънце ги огрява, и вълнуват ги леко топли ветрове...

IX

Вече втори ден трае атаката на чаталджанските укрепления. Ротата на Люцкана е залегнала в рова на едно шосе. Тя е в поддръжка. Веригите са наблизко и оттам иде страховит и многогласен екот: гърмят пушки, зловещо тракат картечници, тъпо и басово трещят експлозиите на бомбите. Грамаден дъб се изправя току пред шосето. Вихрушката на куршумите, която се носи из въздуха, връхлита право отгоре му, чука по яките, като че железни клони, бели кората им, събаря вейки и листа. Ротният командир се тули зад дебелия дънер и предпазливо поглежда напред. Войниците нито говорят, нито се движат. С обтегнати и преbledнели лица, те плътно се притискат към земята, фуражките им чертаят права линия и между тях ясно личи една с дървен кръст отпред. Това е Люцкан. Той изглежда спокоен и прехласнато гледа пред себе си.

Никой не вярваше, че той ще излезе жив из зловещия лагер при Софас. Сам той се чувствуваше много зле и след като изнесоха на носилка Рачо Самсара, повярвал беше, че иде и неговият ред. Той беше толкоз слаб, че поискваше ли някога да се изправи, нозете му затреперваха, подгъваха се и той нямаше какво да прави, освен пак да легне. Но атаката започна съвсем неочаквано и силното възбуждане, което обзе всички, даде неподозирани сили и на Люцкана. На тръгване фелдфебелът отделяше болните от здравите. Вечно ядосан, готов да види навсякъде преструвка и лъжа, той неволно трепна, когато видя болезнения и жалък вид на Люцкана. „Здрав ли си?“-попита го той. „Тъй вярно, господин фелдфебел!“ — отговори Люцкан, и то само затова, защото тая фраза дойде на устата му, а не другата — „съвсем не“, единствените отговори, които той даваше на всички запитвания на това строго и намръщено началство.

Нему, собствено, беше все едно ще остане ли в лагера, или ще върви напред. Той беше болен — това чувствуваше добре, — но и нещо друго тежеше на душата му и помътваше и без това бедния му ум. На всичко, което ставаше наоколо му, той гледаше с тъпо и вцепенено безразличие. Единственият светъл луч, който огряваше съзнанието му и го повръщаше към действителността, това бяха мислите му за миналото. Само тия мисли можеха да се задържат в паметта му, само те можеха да запалят пламъка на угасналите му очи, да докарат усмивка на безкръвните му и посинели устни. Машинално той вървеше наедно с всички, машинално вършеше това, което вършеха и те. Понякога той дохождаше повече на себе си, шрапнелите, които се разпукваха наблизко, го сепваха, разбираше вече добре това, което ставаше наоколо. „Виж го ти турчина — весело си шепнеша той, — не иска току-тъй да си даде царството. Държи се!“... Но веднага потъваше в предишните си мисли, повръщаше се към неизменните си спомени и като гледаше същите тия шрапнели как нижеха във въздуха млечнобели, с огнени

сърцевини кълба, струваше му се, че вижда странни някакви цветя, които ту чезнат, ту разцъфтяват във въздуха.

Той лежеше сега в рова на шосето и гледаше пред себе си. Мъглата нечакано се раздигна. Откриха се зловещите очертания на чаталджанските фортове. Жива душа не се виждаше по тия голи и посърнали поляни. Но зад всяка могила и зад всеки хълм светваха кратки червени блясъци — стреляха прикритите батареи. Гърмежи не се чуваха, защото всичко се сливаше в един непрекъснат адски шум. Тоя шум расте от минута на минута. От високия дъб по-често се ронят листа и съчки. Гърмежите, трясъкът, фучението на гранатите, зловещото тракане на картечните — всичко това не само че не плаши Люцкана, но, напротив, събужда у него някаква странна веселост. Той следи червените блясъци, които се показват по цялата линия на хоризонта, радва се, когато те са особено много, иска му се дори да се пошегува над самия себе си. „Хе-хе! — нисичко се провиква той. — Люцкан гори в червени пламъци. По-е-ма!“

И той продължава с още по-голямо внимание да следи червените блясъци. Те се явяват ту изрядко, ту по много изведнъж, преплитат се и се догонват. Всичко това е тъй хубаво. Като че някаква невидима ръка с лудешка весела щедрост пилееше на всички страни червени като пламък цветове. „Лалета! — мисли си Люцкан. — Червени лалета. Любов, само любов!“

Изведнъж той скача, защото доста късно е забелязал, че другите войници са станали и той трябва да ги догонва. Ротният командир не е зад дънера на дъба, а върви далеч пред ротата и силно размахва сабята си. Войниците вървят из храсталаците, сухата шума хрущи под стъпките им, някакви плахи звукове замират във въздуха и от време на време нещо силно изплющява на земята, или пък сред вейките на дърветата. Гората се свършва и войниците излизат на открито. Отново се рисуват на хоризонта мрачните очертания на фортовете и зад тях непрекъснато блещат червени светкавици. Люцкан гледа нататък. Мисълта за червените лалета изниква в ума му. „Любов!“ — шепне вече той, но изведнъж нещо силно го блъсва в гърдите, пред очите му притъмнява, той се полюлява, изпуска пушката си и с прострени напред ръце, пада ничком на земята. От войниците някои го забелязват, някои-не. Всички бързо отминават напред.

Мина се много време. Надвечер ония, които бяха отишли да атакуват, отстъпиха назад. Люцкан лежеше в същата поза, в която беше паднал. Лицето му беше избистрено и бледо, под него земята се червенееше от кръв. Войниците, които на връщане минаха покрай него, помислиха, че е убит. Но ето, той бавно и уморено отваря очи. Никъде не го боли, но ръце и нозе са като вкочанени, нещо го натиска и той няма сила да направи и най-малкото движение. „Ранен съм“ — досеща се той и кръвта, която облива дрехите му и земята под него, го уплашва. Няма ли кой да го види и прибере? Защо не дохождат още санитарите да го превържат? Той иска да извика, но из устата му излиза слаб, задавен глас.

Уморен от това малко усилие, той отпуска клепачи и повече не помръдва. Не го боли никъде. Тъй му е добре, да лежи тук, топло е, сън го наляга. Весело му е дори. Някой го гледа, говори му нещо много хубаво, усмихва се. А! Това е Цветана. Тя седи на прозореца, на коленете ѝ е сложена неразтворена книга, тополите хвърлят дълга сянка пряко улицата. Той се спира под прозореца, таблата му е пълна с цветя. Той избира една едра и бяла хризантема и я подава на Цветана. Мъчно, неизказано мъчно му е в тая минута. Сълзи се явяват на очите му.

„Госпожице-едва-едва продумва той, — вземете. Бяла хризантема. Прощаване. Няма вече нова любов!“

Той иска да говори още много, но гърлото му засъхва, устните му горят, цялото му тяло тежи и тръпне в нетърпими болки. Бавно и с мъка той отново открива очи. До него е нисък някакъв храст, но той, който знае защо, му се вижда като необикновено високо и голямо дърво. Тихо е. Никъде вече не се чуват гърмежи. Прозрачна и млечнобяла мъгла замрежда въздуха. Къде е той? Защо е тук, какво става с него? Неутолима жажда гори устата му — капка, поне капчица вода да има! Отново той прави усилие да се подигне, но тозчас като че хиляди ножове пронизват гърдите му, глухо простенва и се отпуска пак на земята. Боли го сега навсякъде. Никой няма да му помогне и той ще умре. Става му страшно. Сиротен и злочест през целия си живот, той чувства безкрайна жалост за себе си, в паметта му, над която болките хвърляха вече гъстия си мрак, изведнъж проблясва нещо свидно и любимо, нещо безкрайно мило. И в последната искрица на съзнанието си, събрал всички сили, които му оставаха, той извика: „Майко! Майчице!“

Тоя глух и горък стон заглъхна без ехо в нощта. Настъпи кратка пауза от напрегната тишина. Веднага след това откъм насрещния рид, където се тъмнееше черната маса на гората, се зачуха странни гласове. Жални и тънки писъци се издигнаха най-напред, като че плачеха пеленачета, след това гласовете се усилиха и се смесиха, плачеха едни, смееха се други.

Виеха глутница чакали.

Съмна се. Времето беше чудно хубаво. Очистено от мъглите, небето се усмихваше, възхитително ясно и синьо. Изгря слънце, откъм юг задуха топъл и нежен като милувка вятър. Тихо и безлюдно беше все още наоколо. Люцкан лежеше на същото място и в същата си поза. Нищо не показваше, че в тоя неподвижен и вкочанен труп може да се таи още искрица от живот. Но ето натежалите клепачи потрепват, бавно и с мъка се отварят и затварят. Най-после те се подигат и откриват очите — мътен, блуждаещ и нищо невиждащ поглед. Той гледа тъй дълго време и не може да разбере ни къде е, ни какво става с него. Никъде не го болеше, нищо не желаше, нищо повече не му трябваше. От време на време нещо стяга слепите му очи, погледът му се замъглява и той нищо вече не вижда. Струва му се, че минава след това дълго, безкрайно дълго време. Отново той отваря очи. Ниският храст е пак пред него, той го гледа, но никак не може да разбере какво може да бъде това гигантско и чудновато дърво. Много време и много усилия бяха му потребни, за да разбере, че това не е никакво дърво, а обикновен храст.

Но нещо друго обръща вниманието му. Нещо се белее отстрана на храста, губи се и се показва. Какво може да бъде пък това? Огромни два кръга, единият по-голям и бял и вътре в него — друг по-малък и жълт. Тия кръгове висят във въздуха, люлеят се, някаква радостна усмивка иде сякаш от тях. Постепенно и тия кръгове намаляват, стават съвсем малки, очертават се определено и ясно. Та ето що било това!

Стрък бяла лайка, малко едно цвете, което се полюляваше от вятъра и ту се възвиваше, ту показваше цялото си венче срещу погледа на Люцкана. Той разбра най-после какво виждаха очите му. Погледът му не се отмести вече в друга посока. И ето, като по някакво чудо сякаш, лицето му се разведряше, някаква тиха и вдъхновена радост раздипляше бръчките му,

отпъждаше сенките. В угасналия вече поглед заблещука слаба искрица, устните се помъчиха да се усмихнат. Едната му ръка сочеше нататък. Пръстите се разшаваха и бавно, с мъчителни и отчаяни усилия се насочиха към засмения цвят, леко разлюлян от вятъра...

Х

Няколко дни по-късно на Чаталджа беше спокойно и тихо. Примирието беше сключено и многобройни флагове показваха демаркационната линия между двете страни. Из пространните поляни, които оставаха между тия флагове и където беше се разиграла страшната драма на боя, лежах безбройни трупове. Прибираха ги и ги погребваха сега. По всички посоки, като работни и грижливи мравки, сновяха санитарни. Двама души конници отиваха ту при една, ту при друга група. Това беше един санитарен полковник, придружен от млад момък, офицерски кандидат. Полковникът беше дал нарежданията си и се връщаше вече в землянката си. Хубавото време, мисълта за добрия обяд, сключеното примирие, което туряше край на страшната война и премахваше всяка опасност, всичко това го настройваше най-весело. Неговият голям чин му даваше и правото да съди за всичко авторитетно и умно.

— Забележете, млади момко — разтегнато и напевно говореше той. — Забележете добре позите на тия кадаври. Не личи ли в тях ясно туй, що е движело душите им в последната минута? Да, интересен факт...

Случайно те минаваха покрай трупа на Люцкана.

— Вижте тоя — продължи полковникът. — Вижте лицето му, вижте прострениите му напред ръце. Като че да би могъл да стане, отново би полетял срещу врага...

Младият момък слушаше толкоз, колкото чинопочитанието го задължаваше. Той се вгледа в това изгаснало и безжизнено лице, забеляза вторачения поглед и това чудно умиление, което беше застинало на него. Проследи посоката на погледа, проследи и протегнатата ръка. Очите му срещнаха белия цветец, леко разклатен от вятъра. Той спря коня си и още веднъж се вгледа в трупа. „Бедният! — помисли той. — В последната си минута той като че се е мъчил да откъсне това цвете!“

Мечтател

Като се пазеше от слънцето, гологлав и по чехли, началникът на пощенската станция Боянов тръгваше най-напред надлъж из пруста, слизаше след това под сянката на акациите на двора и, все тъй бавно и с ръце отзад, продължаваше да се разхожда. Това беше една обиколка, която той, също като затворник, повтаряше по стотина пъти на ден. Станцията — малка крайгранична станция — заемаше едното крило на селския хан, наречен от стопанина му

с примирителното име „Международна странноприемница“. Все пак тая сграда беше нова още и, боядисана бяло и зелено, изглеждаше твърде приветлива.

Когато Боянов достигнеше противоположния край на хотела, мъчно можеше да се удържи там и като излагаше на слънцето оголялата си глава, която блясваше за миг като огледало, отиваше да понадникне в крчмата. Разочарованието му идваше веднага, защото пред него се изпречваше това, което беше виждал хиляди пъти вече: на тезгяха, зад една барикада от шишета, напълнени с разноцветни течности, стоеше съдържателят на международната странноприемница, Алекси, и прелистваше тефтерите си, но тая работа той вършеше не вече с това усмихнато и сладко лице, с което посрещаше гостите си, а с друго, начумерено и почти свирепо, защото една-две страници само от неговите тефтери го принуждаваха веднага да напусне международното съгласие и да преминава, с други думи, в положение на война. Лошото му настроение, може би, беше причината, задето малкото посетители по това време също тъй мълчаха. Боянов се завъртяваше из крчмата, без да каже или да му кажат нещо, отправяше се уж да седне на някоя маса, но от несметените динени кори и семки се подигаше цял рояк мухи, в лицето го удряше горещата светлина, която идеше през прозореца. И като се заглеждаше за миг, разсеяно и уморено, към стената, отдето, както всякога, му се усмихваше едно женско лице от рекламния афиш на някаква бирена фабрика, Боянов излизаше навън с още по-пораснало отчаяние. Той минаваше пак под сянката на акациите, изкачваше се на пруста и като че ли уморен от тежък път, хвърляше се и лягаше на една пейка, удобно и меко постлана. Очите му не виждаха нищо друго, освен едно поле, изгоряло, сухо, пресечено с прашни пътища, из които от време на време пробягваха вихрушки. Страхната горещина съвсем го разслабваше, разтапяше сякаш мозъка му, и обхванат от непобедима леност, той лежеше без ни една мисъл в главата си, без всяко желание за каквото и да било, отпуснат, апатичен, с тъпа и неясна болка в душата си.

Понякога, стреснат от тракането на апарата, той скачаше, довличаше се до станцията, но веднага всичката му енергия отпаднаше и като забелязваше от прозореца, че раздавачът Ангел се връща, дочакваше го, колкото да му предаде разгънатата лента, а сам или започваше бавната си разходка из пруста и под акациите, или най-често — лягаше пак на пейката си. Той не усещаше никакво гризене на съвестта си, защото работа в станцията почти нямаше, пък и колкото имаше, раздавачът я вършеше сам, с готовност и с някаква скрита амбиция. Наистина, това го правеше високомерен и надут, но Боянов малко искаше да знае за тоя глупав и извънредно противен човек. Оженен наскоро, той беше толкоз подозрителен и ревнив, че заключваше жена си и тъй дохождаше на работа. „Глупец! — възмущаваше се в ума си Боянов — кой знае каква хубавица е кривогледата му жена, та я и ревнува пък!“ Но неговите мисли за раздавача и за жена му спират на тая точка и натежалите му клепачи от само себе си се затварят.

Тъй минаваше денят. Надвечер беше друго: горещината намаляваше, въздухът ставаше прозрачен и мек, прохладен ветрец милваше лицето, ободряваше, вълнуваше кръвта. Боянов не пазеше вече главата си от слънцето и стоеше или пак на пейката. Или се разхождаше назад и напред из двора, не беше вече тъй отпуснат и ленив. Мозъкът му се раздвижваше, той започваше да живее, да мисли, а главно — да мечтае. Прекарал младостта си в денонощна служба над апарата, изпитал много неволи и много нужди, живо свидетелство на които бяха хлътналите му гърди и без време прегърбената му фигура, той усещаше сега трескава и

неугасима жажда да живее, прекарваше през ума си всички възможни радости, които не беше изпитал, всички наслаждения, които не познаваше. И малко по малко в душата му вземат връх тия необуздани желания, тази опожаряваща мъка за любов и за жена, която изпитва всеки самотник. Крачките на Боянова започват да стават по-бързи, той гледа прехласнато, очите му са запалени и горят. Отсега нататък в неговото въображение неотлъчно стои и го омайва с неотразимата си съблазън образът на една жена, която той добре познава. Това беше Маруся, дъщерята на Остап Петренко, един от ония казаци, които бяха се настанили в едно съвсем близко, едва на три-четири километра оттук, село. Всеки празничен ден Маруся дохождаше на станцията сама и пеш и червеният ѝ чадър отдалеч още се люлееше и блещеше измежду нивите, като голямо някакво цвете. Тя пристигаше малко заморена и пламнала от слънцето, но весела, бодра, разменяше с Боянова някоя и друга дума, докато си починеше, след това поискваше перо и мастило, сядаше до една маса под акациите и започваше да пише писма. Тя пишеше много писма, често пъти това траеше два или три часа. Когато свършваше, Маруся пущаше писмата си в кутията и отново приказваше с Боянова, смееше се и го гледаше доверчиво със сините си очи. Тя имаше руси коси, беше висока и стройна. Боянов ставаше свободен, говореше много, като постоянно разсмиваше Маруся със своя руски език, и твърде често и продължително спираше очи върху облите гърди и силните бедра на момичето. Най-после тя си отиваше и Боянов със скръб гледаше как червеният ѝ чадър потъва и се губи из нивите. Нейният образ продължаваше да стои във въображението му и вечер до късно не го оставяше да заспи. Той се обвиняваше в нерешителност и несръчност, измисляше хиляди хитрини и лукавства, които биха му осигурили пълен успех, ако беше си послужил с тях. Даваше си дума да бъде по-смел и по-нападателен и, наред с най-идиличните си планове — да предложи ръката си на Маруся, да живее в село с нея и дори да ходи с рубашка и да пусне брада като същински казак, — кроеше и други, много по-опасни и рисковани: решаваше да излезе някой празничен ден в нивите извън село, да чака там, докато се покаже червеният чадър на Маруся, и да я срещне. По това време в полето рядко има хора. Но още на другия ден, наедно със слънчевата светлина, всички тия планове се изпаряваха, той нямаше нито куража, нито желанието да ги изпълни, толкоз повече че твърде на място си припомняше, че Маруся е яка и храбра мома и нейният чадър, въпреки копринения си плат, има доста здрава дръжка.

Освен посещенията на Маруся, Боянов имаше и други малки развлечения. Той обичаше да следи и да наблюдава пътниците, които минаваха и спираха за повече или за по-малко време в хотела. А особено лятно време те бяха доста много. Селото беше на самата граница, имаше пропускателен пост и оттук минаваше главният и най-работен път за Кюстенджа. Минаваха кола, файтони, нередко и автомобили. Но преди всичко двама кираджии-татари работеха най-вече по тоя път, бяха известни по цялата околност и техните странни привички, както и пълната противоположност помежду им, даваха повод за най-забавни разговори. Името и на двамата беше едно — Яхя, — но единия бяха нарекли Кара Яхя, защото, сам черен, той караше изключително черни коне, докато другият, наречен пък Ак Яхя — караше само бели. Кара Яхя имаше проста открита каруца, но рядко можеше да се намери като него кираджия, който да кара бързо и безмилостно конете си, както него. Той пристигаше и заминаваше като вихрушка и неговите дръгливи и измъчени коне ту галопираха, ту се носеха в най-силен тръс, като постоянно размахваха опашките си, и то не да се бранят от мухите, а защото камшикът на жестокия Кара Яхя постоянно играеше по гърбовете им. Ни дъжд, ни кал, ни каквото и да е лошо време можеха да спрат тоя черен дявол. Ценяха го най-вече за

бързината и затова с него пътуваха търговци и изобщо хора, които имаха важна и неотложна работа.

Ак Яхя, напротив, беше спокоен, уталожен, нелишен дори и от известен шик. Каруцата, която той имаше, а също тъй и конете му сякаш не бяха толкоз за печалба, колкото за лично удоволствие и от една любов само към спорта. Той впрягаше всякога три коня, всички чисти и бели като лебеди, охранени, спокойни, разглезени почти от нежните грижи, които ги заобикаляха. Те се приближаваха към хотела отмерено, равно, обкръжени от облак прах и от звуци, които разсипваха звънците им. И когато те спираха пред хотела, ония, които се случеха там, не можеха да не се спрат и да погледат тия красиви животни, натруфени с великолепна сбруя, окичени с гerdани и разноцветни ширити. Колата на Ак Яхя също не беше лишена от удобства и разкош: тя беше покрита брчка, облечена отвътре с червен плюш, с малки околчести огледалца по стените, нещо необходимо, тъй като с Ак Яхя пътуваха най-вече жени.

Пристигането на брчката с белите коне беше същински празник за Боянова. Дори щом я забележеше отдалеч още, той прибързваше да си тури единствената гумена яка, да посреше косите си, да постъкми дрехите си. И имаше защо. Щом брчката спираше, Ак Яхя слизаше, минаваше отстрана и откопчваше кожените завеси, които затваряха двете вратца. И ето, една след друга наслизваха млади туркини, с копринени ферджи, възбърнати от кръста нагоре до над челото, открити дотолкоз, че все още можеха да се виждат кръглите бели лица и изписани вежди, дяволити очи и червени като цвят устни. Те пристигаха обикновено към обяд, влизаха направо в градината, сядаха под акациите и почваха да се хранят, като затрупваха масите с провизии. В един само миг от всички страни ги заобикаляха кокошки, ту прекалено смели, ту боязливи. Но двете кучета на Алекси, Кина и Мечо, едното малко и черно, другото голямо и жълто, успяваха вече да завържат най-близо познанство с гостите. Дори и тия животни чувствуваха добре разликата между пътниците, защото, докато търговците на Кара Яхя, погълнати от грижите си, приказваха помежду си и се хранеха, без да обръщат ни най-малко внимание на двете кучета, които ги гледаха с умилителни очи и не преставаха да въртят опашки на хляба им, сега всички бяха добре: кокошките се гонеха из босилека заради някоя троха, а Кина и Мечо поемаха лакомо залъци направо от къносаните пръсти на ханъмките. Младите жени, възбудени от любопитството, което ги обгръщаше, изненадани от тази особена прелест, която сами добиваха сред тоя див селски кът, се оживяваха от минута на минута, чуруликаха като птички, смееха се и най-хубавите от тях, които бяха и най-смели, отправяха загадъчни погледи към Боянова, който стоеше в пруста и с престорено равнодушие гледаше към тях.

Всичко това, за жалост, траеше час, най-много — час и половина. Веселата дружина отново се качваше в брчката, строгата ръка на Ак Яхя закопчаваше пак кожените завеси, той се качваше сам и белите коне потегляха, все тъй хубави и стройни, още по-горди сякаш от скъпия товар, който носеха. Последните гласове и весел смях заглъхваха в шума на колелетата и на звънците, но Боянов продължаваше да гледа след брчката и като че виждаше още изписаните вежди и лучистите погледи под тях. Той се връщаше и с една дълбока въздишка, която съвсем неволно се откъртваше от гърдите му, тръшкаше се на пейката. Надвечер дохождаше началникът на митницата Топузов и те дълго приказваха за пътниците, които бяха видели и двамата.

Напоследък Маруся, кой знае защо, престана да дохожда и Боянов, изгубил всяка надежда да види червения ѝ чадър някъде из нивите, започна да следи само пътниците. Равнодушно, ако не и с омраза дори, той посрещаше Кара Яхя и неговите клиенти. Но едното появяване само на бричката с белите коне стигаше, за да затупа от радост сърцето му и някакви сладки и смътни предчувствия да се разлеят в душата му. Не всякога неговите очаквания се сбъдваха. Много често от бричката на Ак Яхя, наместо млади ханъми с писани вежди, слизаха стари баби, грозни татарки с жълти лица и продълговати очи, или пък някой болен лежеше в колата, затрупан толкоз много с възглавници и завивки, че не можеше да се познае мъж ли беше, или жена. Боянов лесно се примиряваше с разочарованието си и чакаше да изминат тия три или четири дни, след които бричката на Ак Яхя отново щеше да се появи.

Веднъж, излегнат на пейката и захласнат в мислите си, той чу зад себе си познатия и тъй любим звън на звънци, скочи като ужилен и се обърна: пред хотела беше спряла бричката с белите коне. Чудно нещо: друг път той я забелязваше още щом се покажеше от баира, следеше я как изминава всяко едно разстояние между телеграфните стълбове, докато се спущаше в дола, за да се появи след малко съвсем ясно срещу хотела. Но сега той съвсем не беше я забелязал, при това точният всякога Ак Яхя беше дошел много късно: слънцето беше превалило вече на залязване. Боянов искаше да отиде да постъкми тоалета си, но не можеше да откъса очи от бричката. Слязоха трима души: възстара жена, доста напълняла, облечена в тъмни дрехи, един висок мъж на нейна възраст, но сух, с бледо и болнаво лице, и най-после — едно младо, най-много осемнадесетгодишно момиче, облечено в бяло, без шапка, с един само тъмносин воал, който, след като забраждаше косите ѝ, спущаше надолу дългите си краища. Че госпожицата беше извънредно стройна и хубава, Боянов беше успял вече да забележи, но туй, което още повече го занимаваше, беше веселата ѝ жизнерадост и палавина. Високият мъж и жената си говореха нещо твърде важно, както се виждаше, защото и двамата имаха загрижен вид и придружаваха думите си с жестове. Младото момиче бързо ги изпреварваше, след това се повръщаше към тях и подхвърляше по някоя и друга дума, на които старите хора не даваха ухо, защото, без да прекъснат разговора си, само я изглеждаха с тоя полусърдит и полувесел поглед, с който се посрещат лудориите на децата. Те дойдоха и седнаха под акациите в градината. „Ах, колко е хубаво тука!“ — извика младото момиче. Тя се завъртя навсякъде, откъса няколко цветя, разбърка целия босилек, и то тъй, че приятният дъх достигна чак до Боянова, подплаши кокошките и за няколко минути само успя тъй да се сприятели с Кина и Мечо, че те вече не се отделяха от нея и вървяха в стъпките ѝ. Изведнъж тя забеляза едвам сега Боянова, вгледа се в него, нещо насмешливо и дяволито мина по лицето ѝ, след това се обърна и заигра с кучетата. Но след малко тя пак се възви и като видя, че той втренчено я гледа, съвсем смело и съвсем свободно каза: „Добър вечер!“ Боянов трепна, смути се, премести се без нужда от единия си крак на другия, накани се да каже нещо, но тя беше се обърнала вече гърбом към него и той глупаво и сконфузено се усмихна. Стори му се, че облите рамене на момичето някак конвулсивно потрепват. „Чудно момиче!“ — помисли си Боянов и продължаваше да се усмихва.

Дойде Ак Яхя и от думите му Боянов разбра, че тъй като часът минава шест, той се съмнява дали ще ги пуснат да преминат границата. Все пак, настояваше той, да се опитат и ако не ги пуснат, ще се върнат да пренощуват тука. Те се качиха на колата и заминаха. Боянов се втурна в стаята си и през прозореца изпращаше с очи отдалечаващата се кола. „Дано не ги пуснат! Дано не ги пуснат!“ — говореше си той, развълнуван, обхванат от безпокойство и

радост. Той виждаше още хубавото лице на госпожицата, обърната и загледана в него. „Добър вечер! Добър вечер! — повтаряше той като луд и правеше смешни поклони към стената. — Добър вечер, госпожице! Добър вечер!“

Те се върнаха. Боянов ги посрещна, сварил вече да тури яката си, постъкмен и сресан. Попитаха могат ли да подадат телеграма — той на часа им услужи. Знаеше вече имената им, отде са и къде отиват. След малко, като отколешни познати, те седяха около една валчеста маса под акациите и приказваха.

— От две години, значи, сте тук — говореше високият господин, който се казваше Лозев. — От две години, в тая пустиня, в тоя Диарбекир. Много. И, струва ми се, господин Боянов, и вие като мене не сте май добре със здравето? Имате малария, може би?

— А, не. Нищо не ми е, здрав съм. Но знайте, лошата храна, седещия живот...

— Е, да, е, да...

— А семейството ви, господин Боянов — пак тъй съчувствено се обърна госпожата, — е в града, нали? Разбирате ли ги, колко деца имате?

— Аз не съм женен, госпожо, ерген съм.

И без да се смути ни най-малко, Боянов погледна госпожицата и се усмихна снизходително някак, като че искаше да каже: „Колко недоглеждат и колко глупави понякога са старите хора, нали?“ Госпожица Вяра му кимна с глава и също се усмихна.

— Ах, мамо! — извика тя — не виждаш ли, че господин Боянов е млад човек.

Лицето ѝ беше сериозно, но в очите ѝ, които обгръщаха цялата фигура на Боянов и като че и през шапката му виждаха, че главата му е без коса — бликаше весел и несдържим смях. Госпожа Лозева се извини, като казваше, че човек всякога може да сбърка.

— Е, да... е, да... — говореше някак смутено господин Лозев.

Вечеряха наедно. Боянов се освободи от всяко стеснение и обхванат от същинска треска, говореше непрекъснато. Разправи откъде беше започнал службата си и в кои градове беше стоял, разпростря се особено надълго да описва скарването си с някакъв си големец, който го преследвал и на чиято отмъстителност се дължи и захвърлянето му в това отстранено и диво село. Той забрави да яде, но не прекъсна нито минута да говори. От време на време той срещаше погледа на госпожица Вяра, все тъй изпитателно и някак зачудено спрял на него, на устните ѝ играеше все тази едва уловима усмивка. Ободрен още повече от нейното внимание, Боянов продължаваше безкрайните си разкази. Старите хора, както се виждаше, отдавна бяха престанали да го слушат, но одобрително поклащаха глава. „Е, да! е, да!“ — често говореше господин Лозев.

Те привършиха вечерята си и едвам сега можаха да забележат навреме, че наоколо е някак много светло. Месецът беше изгрял. По дрехите им и по земята акациите хвърляха черните си сенки, изпъстрени с трептещи, прилични на жълтици петна. Нощта беше топла, тиха и с една неотразима сила зовеше навън. Решиха да се разходят и само когато бяха вече извън

селото, пред тях се откри всичката прелест на лунните нощи в полето. Хоризонтът не се виждаше, не се изпречваха никъде масивните и тежки очертания на планини, нямаше ни гори, ни дървета. От всички страни ги обгръщаше само една глуха и млечнобяла пустота, над тях широко се разстиляше небето, запалило сега само най-едрите си звезди, с белия и светъл диск на месеца пред тях. Беше тъй тихо, че отсечено и ясно долиташе всеки звук: чуваха се звънци, но стадата не се виждаха, обаждаше се току пред тях пѣдпѣдѣк, изцвилваше някъде кон и след туй също тъй ясно се чуваше как прѣхти. Отсреща някъде слизаха кола, навярно натоварени със снопи, защото скриптяха непрекъснато и остро, и изведнѣж оттам младежки гласове запяха провлечена и страстна татарска песен. Госпожица Вяра беше много весела. Тя ту изпреварваше надалеч компанията, тичаща сама, и белите ѝ дрехи блещяха като сняг, като че върху тях се събираха всичките лучи на луната; ту се връщаше назад, спираше се и гледаше към небето и тогаз Боянов ясно виждаше цялото ѝ лице, и очите ѝ, изпълнени с възторг и с лучи, и тъмния венец на косите ѝ, и краищата на воала ѝ, които се развяваха под раменете ѝ, също като крила. Господи! Откъде дойде това щастие за него, той буден ли е, или виждаше измамлив някакъв сън? Едно страстно желание усещаше той: да тича наедно с нея, да споделя всичките ѝ лудории и когато тя, спряна някъде, се загледваше в някоя звезда, да бъде близо при нея, погледът му да се слива с нейния и наедно с него да отива към небето — като молитва, като благодарност към бога, като песен! Всичко това минаваше през ума на Боянова, но той нямаше тая смелост, пѣк и уважението, което дължеше към старите, го задържаше. Все пак никога не му е било тъй весело и тъй леко на душата и загледан в стройната фигура на момичето, която плуваше из лунната светлина, като бяло някакво видение, той говореше безспир, говореше без умора. Обаждаше ли се отнякъде куче, той почваше да говори за овчарство, обаждаше ли се пѣдпѣдѣк — говореше за лов, ако пѣк госпожица Вяра споменеше за името на някоя звезда-започваше уроци по астрономия. И макар че беше еднакво непосветен във всичко, струваше му се, че говори интересно и хубаво, като никога. Ободряваше го преди всичко госпожица Вяра, която го слушаше и понякога му отговаряше. Веднѣж дори, когато бяха наблизко, стори му се, че тя твърде интимно, макар и за малко време, го хвана подрѣка.

Че тая чудна разходка можеше да има край, това и през ум не минаваше на Боянова. Но ето, съвсем неочаквано, госпожа Лозева се оплака, че е уморена и че усеща трѣпки. Върнаха се веднага в хотела и като си пожелаха лека нощ, прибраха се в стаите си. Боянов не бързаше нито да запали лампата си, нито да се съблече да си легне. Той стоеше сред стаята си тъй, както беше влязъл, слисан, втрещен, омаян сякаш от някакъв странен сън. Една стена само го делеше от стаята, където беше Вяра — и Боянов напрягаше слуха си, за да долови и най-слабия шум. Изведнѣж оттам се раздаде уплашеният вик на госпожа Лозева, след това Вяра високо и весело се разсмя и сред шума и бързите стѣпки, които не можеха да бъдат освен нейни, нещо стъклено падна и се счупи. Отново старата жена се развика, по-тревожно и уплашено. Без да чака повече, Боянов изскочи навън. Насреща му беше Вяра, но тя се смееше!

— Ах, господин Боянов... Елате, моля ви се. Нещо е влязло в стаята ни. Хвърчи...

Боянов храбро се втурна вътре.

— Ох, боже, колко се уплаших — говореше съвсем пребледняла госпожа Лозева. — Вижте, господин Боянов, Вяра, дръж по-близо лампата! Тук вижте, господин Боянов... тук, зад пердето. Вяра, не се увирай толкоз близо!

Боянов повдигна пердето и надникна в горната част на прозореца. Нищо не се виждаше. Той раздруса силно пердето. Изведнъж нещо черно се удари в стъклото, отскочи настрана и съвсем безшумно се изгуби.

— Ето го! — извика Вяра. — Прилеп! Прилеп било!

Наистина, това беше прилеп. Той направи няколко кръга близо до тавана и отново се удари в прозореца.

Боянов се покачи на масата. Вяра държеше лампата. Чу се остър и писклив звук, като че изцъртя мишка.

— Хванах го! — извика Боянов и слезе от масата.

— Ах, господин Боянов, как не се боите! — извика госпожа Лозева, като гледеше лупестите криле, които се подаваха изпод пръстите на Боянова. — Господи, че то същинска мишка сякаш че е. Вяра, настрана, ти казах! Ах, господин Боянов, как не се боите!

— А, ще се боя. Колко съм ги ловил!

Но изведнъж Боянов изохка. Прилепът беше го ухапал, но той не го изтърва, нито пък показва вид, че го боли. Но Вяра добре забеляза измененото му лице.

— Ухапа ли ви?

— Не, не! Съвсем малко.

Той поиска да улови прилепа тъй, че да не може да го достига с острите си зъби. На пръста му се показа струйка кръв.

— Кръв! — извика Вяра. — Че той много ви ухапал.

— Много ли? — обезпокои се и госпожа Лозева. — Покажете, господин Боянов.

— Нищо, нищо няма. Дребна работа е. Не се безпокойте, моля ви се.

Боянов пренебрежително се усмихваше и криеше ръката си. Жените настояваха да видят раната. — Чакайте, аз ще ви превържа — извика Вяра и остави лампата.

— Да, Верче — насърчи я госпожа Лозева. — Виж там в куфара, ще намериш нещо. Не може, господин Боянов, рана е това.

Прибраха прилепа в една празна кутия и Боянов ще не ще трябваше да даде ръката си, за да я превърже Вяра. Всъщност, нищо по-приятно не можеше да има за него от това и когато младото момиче с една сръчност, придобита навярно от болниците, туряше върху раната памук и след това завиваше около пръста му взетия кой знай отде бинт, Боянов цял тръпнеше от блаженство, внимателно следеше всяко движение на нейните тънки, розови по краищата пръсти.

Дойде и господин Лозев. Той се бил позабавил при Ак Яхя. Историята на прилепа, разказвана почти едновременно от всички, той изслуша с благосклонна и кротка усмивка.

— Прилепът не е лошо животно — каза той. — Той носи щастие.

И господин Лозев разказа това жестоко донейде суеверие, че ако се заколи прилеп, но не с нож, а със златна пара и главата му се зашие във възглавницата на някого, донася сигурно щастие.

— Слушате ли, господин Боянов? — извика Вяра. — Да направите и вие това. Ще бъдете щастлив. — Но тогаз... вземете го вие, госпожице...

— Не, аз не ща. Вие, вие направете това.

И нейната усмивка, и гласът ѝ сякаш подчертаваха, че именно Боянов е човекът, който преди всичко се нуждае от щастие. Отново те си пожелаха лека нощ и се разделиха. Боянов взе кутията с прилепа и се прибра в стаята си. Но той можа да заспи едва на разсъмване.

На другия ден той изпращаше гостите. Когато всички бяха се качили на бричката и белите коне, извили шиите си на дъга, потегляха, Вяра се показа на прозореца, обърна се към него и сред шума на колелетата и на звънците, той чу думите ѝ:

— Пазете прилепа! Той ще ви донесе щастие!

Боянов не можа да отговори, защото бричката беше далеч, пък и на прозореца нямаше вече никой. Но той остана на мястото си, все тъй усмихнат и загледан подир бричката, която все повече и повече се отдалечаваше и най-последе зави и се затули зад овошките и сградите на самата граница. Едвам сега усмивката изчезна от лицето на Боянова, той отправи погледа си към земята и се замисли. Преди една минута само щастлив и весел, той се усети смазан, убит, налегнат от страшна скръб, която помрачаваше душата му и разслабваше всичките му стави. Едно беше ясно за него: той е пак така сам и нещастен, както по-рано.

Но това трая само миг. В паметта му живо и ясно възкръсна всичко, което беше се случило миналата нощ. И това не беше сън, а съща истина и беше станало не с други, а с него, с Боян Боянов — този отритнат от хората човек, когото смятаха за неспособен да спечели вниманието и на последната жена. А ето — тя, Вяра, най-хубавата и най-прелестната от всички жени. Развеселен, с гордо изправена глава, Боянов тръгна към станцията. В пруста той среща Ангела и, за голямо учудване на вечно намръщения раздавач, той най-сърдечно се разговори с него. Боянов не се задържа тук и слезе на двора. Щом го видяха, Мечо и Кина удариха на бяг, тъй като той ги гонеше понякога с камъни заради пакостите им в кухнята му, но сега Боянов най-приятелски ги помами и за да спечели още повече доверието им, върна се и им изнесе хляб. Двете кучета въртяха опашките си и между всеки залък го гледаха право в очите, като че искаха да кажат: „Да, също тъй и тя ни даваше хляб!“ И такива думи като че идеха отвсякъде — и от градината, където тя беше брала цветя, и от акациите, под които беше стояла, от стълбите и от пруста, където беше минала. „Тя беше тук“ — говореше всичко наоколо и се усмихваше, както се усмихваше и Боянов. Той тръгна, както правеше това всякога, назад и напред под сянката на акациите, на всеки две-три крачки се спираше и поднасяше до устните си превързания си пръст. Не че го болеше — не! Той целуваше само това място, където бяха се докоснали нейните тънки, розови на върховете пръсти. Не трябваше ли да се спре и извика, колкото го глас държи: „Аз, Боян Боянов, съм най-щастливият човек!“

Отсега нататък той не можеше да държи превързания си пръст инак, освен разперен и напред. Нека го забележи всеки, нека го попита всеки какво му е станало, за да им разкаже. Това съвсем не е тъй обикновена и проста история, както може да помисли някой. И наистина, когато надвечер Топузов дойде в селото и видя вързания пръст на Боянова, първите му думи бяха: „Що, порязал ли си се, Боянчо?“ — Не, съвсем не! — Той взе подръка приятеля си, отведе го под сянката на акациите и надълго и нашироко му разказа историята на прилепа. И тъй като Топузов беше търпелив слушател и милостивото му сърце се отзоваваше съчувствено на всяка чужда болка, Боянов не само повтори разказа си, но го и потрети, като откриваше и добавяше все нови и нови подробности.

Все тъй възбуден и весел се прибра той вечерта в стаята си. Прилепът, поставен сега в празна стъкленница от един галванически елемент Лекланше, уморен от напразните си усилия да се освободи, беше отпуснал крилето си, примирен със съдбата си, спокоен: дори откритите му зъбки, които се белееха под острата му муцуна, наумяваха нещо като усмивка. Боянов също се усмихваше, както беше се усмихвал през целия ден, обхванат от една безкрайна симпатия и благодарност към това уродливо зверче. „Приятелю! — шепнеше му той — ти си причината на всичко. Ти донесе това щастие. Но чакай: много нещо има още да стане!“ Мина му през ума да му се отплати и да го пусне на свобода, но веднага си припомни думите на Вяра: „Пазете прилепа, той ще ви донесе щастие.“ Не, той няма да го пусне. Ще се опита някак да го храни, за да го запази жив — малко ли опитомени животни има? Да спи Боянов не можеше. Вън беше също такава ясна и лунна нощ, както миналата вечер. Той излезе и тръгна да се скита из полето.

Заредиха се предишните дни, горещи, еднообразни и скучни. От пейката в пруста Боянов виждаше как из нивите снопите все повече и повече намаляват, очистените стърнища се сливаха с пожълтелите поляни и цялото поле, изсъхнало, прашно, заприличваше на пустиня. Селяните работеха по харманите си, в станцията не идваше почти никой. Едничкото разнообразие в това мъртвило бяха, както по-рано, пътниците. На Кара Яхя и на неговите търговци Боянов не обръщаше внимание, не го занимаваха дори и хубавите ханъми на Ак Яхя. Но самата бричка и белите коне му бяха станали някак особено скъпи и той не можеше да не се развълнува, когато ги види. Струваше му се, че те са създадени и съществуват само за Вяра, затова са тъй хубави, за нея пеят звънците им. Ак Яхя стана най-добър приятел на Боянов и с тоя мил и добър човек той обичаше да се разговаря при всяко негово пристигане. Говореха за много работи, но преди всичко — спомняха си за някогашните пътници, тъй близки на Боянова. Любезен към всички, Ак Яхя си даваше вид, че всичко си спомня добре, макар че много работи отдавна вече беше забравил.

Но за друго Боянов не можеше да говори. Раната на пръста му отколе беше заздравяла, но той още не махваше превръзката и продължаваше да разказва историята на прилепа. Често пъти, когато приятелите му бяха записани в съвсем други разговори, той неочаквано показваше пръста си и говореше:

— Чудно животно е туй прилепът. Трябва да има някаква отрова на зъбите си, толкоз време стана, и на, не може да оздравя!

И той започваше известния на всички вече разказ, мнозина се шегуваха с него, като нарочно го подсещаха да разказва за прилепа, само за да се посмеят. И той, без да се досети,

че се подиграват с него — разказваше пак. Но всичко това най-после започна да омръзва и веднъж ветеринарният фелдшер, разсърден, защото губеше на табла, му извика:

— Остави се и ти с твоя прилеп! Чухме. Не виждаш ли какъв си изсърнал — станал си и ти същински прилеп!

— Кажи: бухал — добави пограничният офицер.

Всички се засмяха. Това обиди Боянова и той почна да става по-предпазлив и да се уединява. И ако не го оставяха да приказва за това, което постоянно го занимаваше, никой не можеше да му попречи да мисли за него колкото си иска. И той тъй и правеше. Спомняше си всичко, възобновяваше в ума си и най-малките дреболии, в случайните постъпки и думи на Вяра откриваше особен, скрит в тях смисъл, уверяваше се всякак, че това, което се случи, нито е тъй маловажно, нито пък ще остане без повече последици. Напротив, най-хубавото щеше да дойде отсега нататък. „Пазете прилепа, той ще ви донесе щастие!“ Какво можеха да значат тия думи, освен едно ясно обещание, едно едва прикрито обяснение? Не може ли да се мисли, че ако тя още не го обича толкоз, колкото той нея, все пак не е съвсем равнодушна и че с течение на времето... Да, най-хубавото тепърва ще дойде! И увлечен в мечтите си, Боянов неусетно преправяше спомените си, преиначаваше, преувеличаваше, измисляше. И малко по малко от туй, което наистина беше се случило, и от измисленото отпосле той създаде една странна смес, една сладка лъжа, в която той напълно вярваше или се мъчеше да вярва, толкоз повече че Топузов продължаваше да се отнася все тъй доверчиво към изповедите му, без да забелязва каквото и да било противоречие.

Понякога, след като беше говорил с Ак Яхя, той се връщаше зарадван и усмихнат.

— А, весел си днес, Боянчо? — говореше му Топузов.

— Да — отвърщаше някак скромно той. — Имам много здраве. Добре били нашите. Ак Яхя ги виждал в Кюстенджа.

Нашите — това бяха, разбира се, Вяра и родителите й. А пък Ак Яхя нито беше ги виждал, нито беше ги чувал. Друг път Боянов биваше, напротив, много загрижен.

— Не сме май добре — говореше той на Топузова и въздъхваше. — Вяра била малко болна.

— Е, няма какво да мислиш толкоз — утешаваше го добрият Топузов. — Хора сме, ще се разболеет човек, ще оздравя.

Боянов, наистина, се утешаваше. И още на другия ден, когато Топузов го запитваше, както всякога: „Как си, Боянчо, как си?“ — той отговаряше:

— Мога да ти го кажа с три думи: вяра (той подчертаваше тая дума), надежда и любов!

Неговото държание се измени. Изглеждаше самоуверен, с повдигнато достойнство, като човек, който напълно разбира положението си и съобразно с него отмерва всяка своя постъпка. Маруся отново почна да дохожда всеки неделен ден, изглеждаше още по-разцъфтяла и по-хубава, но, въпреки голямата съблазън, той се държеше към нея въздържано

и хладно, като че едната помисъл само можеше да оскърби целомъдрието му на човек, чието сърце принадлежи на друга. Маруся забелязваше тая разлика и като го гледаше зачудено, оплакваше се, че още не получава писмата, които чака толкоз отдавна. Боянов знаеше, че тя беше сгодена.

— Разбирам ви, госпожице. Тежко е, знам. И аз чакам също такива писма, каквито чакате и вие.

— Как, господин Боянов, Да не сте сгодени?

— Да, има таквоз нещо.

Той повече не се простираше, макар че Маруся ставаше любопитна и още по-зачудено го гледаше със сините си очи. А, наистина, тя тъй беше се разхубавила!

Дните течаха. От време на време минаваше бричката с белите коне и Боянов все с по-голяма и по-голяма радост я посрещаше и изпращаше. Струваше му се, че тя отива и се връща не да пренася пътници, а само да мине оттук, да мине покрай него и след това да отиде там, където беше тя. Това като че беше една служба задължителна, необходима, докато най-послед дойдеше оня ден, когато тя щеше да се върне с пътниците, на които преди всичко принадлежеше. Той беше определил вече той ден, очакваше го, тръпнеше пред близкото щастие, ставаше нетърпелив. И вечер, когато се смрачаваше и ставаше по-хладно, той сядаше на пейката в пруста. През клоните на акациите светеха звезди, из топлия въздух летяха бръмбари, удряха се в нещо и падаха на земята, като дъждовни капки. Нещо хвърчеше наоколо, мяркаха се някакви крила, но тихо, предпазливо, безшумно. Прилепи! Те ту се появяваха за миг на светло, ту чупеха изведнъж посоката си и се губеха в тъмнината. Боянов се усмихва. Той повече не ги следи, но се радва на присъствието им, усеща невидимата мрежа, която те плетяха наоколо му, мрежа от мечти и сладки сънища. За какво не мислеше той тогава, какво не си спомняше, какви картини не се рисуваха в пламналото му въображение. Виждаше Вяра и приказваше с нея, четеше нейни писма, по същия чудотворен начин отиваше след това при нея и гледаше през рамото ѝ, когато тя пък четеше неговите. Най-послед той се виждаше изправен пред апарата, изненадан, развълнуван, разгъва с треперещи ръце лентата и чете: „Тръгвам. Излез границата. Вяра.“ На границата! Той ще бъде там, разбира се, и много по-рано, отколкото трябва. И ето — задава се бричката с белите коне, звънците пеят, на прозореца се показва усмихнато лице, една малка бяла ръка размахва кърпа. Първата среща след това — развълнуваните и прекъсвани разговори за мъчителната раздяла, за безкрайно дългото време, прекарано в очакване. Топузов, който също е тук, не може да удържи сълзите си. Ак Яхя седи на капрата и се усмихва, доволен и възгордян, че е донесъл това щастие.

Качват се на бричката — и към село. Боянов иска да го видят всички, да се похвали, да покаже щастието си. И всичко взема друг вид: влизането в село се превръща в триумфално някакво посрещане. Народ от двете страни на пътя, една гъста и разноцветна навалица, която няма край. И всички гледат него и, разбира се, и нея, която седи наред с него, хубава, сияеща от радост и щастие. И те съвсем не са в бричка, а в каляска, открита, голяма, също такава, каквата я има по някои картини, и конете са пак тъй бели, но много по-хубави, по-горди и по-наперени. Боянов гледа на всички хора като на братя, кланя се и се усмихва. Той ясно чува, че някой говори: „Този е Боян Боянов, началникът... не! директорът на пощите... не, не! Този е

Боян Боянов, министърът на пощите и телеграфите, който се жени за госпожица Вяра Лозева.“ И всички повтарят това. Но между тия лица той вижда едно начумерено, сърдито, зло — Ангел, раздавача! Той не се радва, лицето му тъмнее от злоба и завист. А ето и ветеринарния фелдшер и пограничния офицер с грапавото лице. „Виж го какъв е сух — говори ветеринарният и сочи Боянов, — същински прилеп!“ „Кажки бухал!“ — отговаря офицерът и двамата се превиват от смях. „Карай! — вика на кочияша Боянов, кипнал от яд — карай! Право срещу тях! Стъпчи ги, прегази ги, убий ги!...“

И неговият гняв е тъй силен, че Боянов става на крака, но веднага се ободрява и дохожда на себе си. Топлата нощ и лунната светлина, която се струи на бели потоци между листите на акациите, го вика навън, той грабва шапката си и тича в полето. И както беше правил неведнъж, той минава по същия тоя път, по който бяха минали някога с Вяра, спира се там, където бяха се спирали, припомня си всяка случка и всяка нейна дума. И увлечен все повече и повече, той вече не вижда нищо друго пред себе си, освен бялото видение на една жена, огряна от месеца, усмихната, обещаваща, и загледан в нея, Боянов сякаш не върви, а тича из полето като безумен.

Късно през нощта той се връща в стаята си и се хвърля на леглото. Но той е много възбуден и много уморен, за да може да заспи. В стаята е тъмно, но сред черната рамка на прозореца свети синьото сияние на лунната нощ, един полегат шип от светлина пронизва мрака и наедно с него сякаш нахлува опияняващата нега на лятната нощ. Боянов затваря очи, опитва се да заспи, но усеща сърцето си да бие често, в кипналата му кръв се събуждат желаниа, които го обгарят като пламъци. Усмихнатият образ на Вяра изведнъж изчезва и на негово място се появява Маруся, едра, силна, с полузамрежени от похот очи. Тя обвива силните си ръце около него, притиска се, обгаря го с горещото си дишане...

Спокойствието напусна за всякога Боянова. Нощите му минаваха в полубудно, полусънно състояние, изпълнени с нелепи сънища, прекъсвани от мъчителна и страшна мора; дните — в мечти, които също тъй приличаха на бълнуване. Той и без това не беше здрав, но сега отслабна още повече, лицето му повехна и се проточи и само очите му неспокойно и трескаво горяха. Той почна да се уединява, да избягва всички, беше тъй разсеян, че говореше глупости, които караха другарите му да се споглеждат и да си правят знак, какво той не е твърде с ума си. Неговото положение още повече се влоши, когато дойде есента и времето се разхлади. Той закашля зле, отпадна съвсем. Топузов най-сериозно го убеждаваше да вземе отпуск и да отиде в града при лекар. Може да постъпи и в болницата, докато се поправи. Дори и намръщеният Ангел му говори един ден същото, макар че с тоя надут и важен тон, с който възрастните хора говорят на децата.

Сам той не се мислеше за сериозно болен и намираше безпокойствата на другите за преувеличени. Но и грижите за здравето му малко го занимаваха, не се интересуваше и от службата си, която всецяло беше предал на Ангела. Той живееше само с мечтите си, следеше бричката с белите коне, чакаше, надяваше се. Прилепът отдавна беше умрял, но при все това той направи точно тъй, както беше разказал господин Лозев, и когато вечер слагаше глава на възглавницата си, той знаеше, че вътре в нея е зашит чудотворен талисман.

Дните се нижеха един след друг. Изведнъж времето се развали, откъм север се повлякоха мъгли, заваля дъжд. Боянов закашля още по-зле, отслабна съвсем и вече легна. Едва

имаше сили да стане и да излезе навън, колкото да разгледа пътищата и да види не се ли задават кола. Но калта и лошото време бяха спрели всяко движение. Понякога само се появяваше Кара Яхя, не се спираше дори и пред хотела, гонеше черните си коне из лапавицата, сам черен, навъсен, сякаш зловещо въплъщение на лошото време, на нещастieto, на самата зла и отмъстителна съдба. Настръхнал от хладните тръпки, които усещаше, докато гледаше след Кара Яхя, Боянов се прибираще в стаята си и пак лягаше. Дъждът удряше по стъклото на прозореца, навън вятърът шумеше в клоните на акациите. Както по-рано, Боянов не се смяташе за опасно болен. Той лежеше и тъй му беше добре, че е сам, че никой не му пречи и не го безпокои. И загледан в една точка, с трескавите си и пламнали очи, той мислеше — мислеше за оная чудна кола с бели коне, която щеше да донесе неговото щастие.

Съд

Една вихрушка се повдигна сред пепелището на мегдана и като някое фантастично дърво, израснало за миг из земята, изправи се и се извиши нагоре. След малко всичкият той прах се разнесе и в избистрения въздух останаха само някои сламки и две-три хартии, които бавно падаха към земята. Мустафа Ешреф, известен повече с прякора си — Токмакчията, — седеше в това време на чардака под сянката на салкъмите и, свободен от всяка работа, предал се беше по обичая си на съзерцание. Токмакчията обичаше да се вглежда и в най-дребните неща, забелязал беше вихрушката и ако беше друг път, кой знай где щяха да го отведат мислите му и какви мъдри заключения щеше да направи. Но сега тия хартии, които се клатушкаха във въздуха, като лодки над вълни, му спомниха нещо много обикновено, при това и твърде неприятно: спомниха му призовката, която беше получил като свидетел по едно дело. Той трепна, загледа се неподвижно пред себе си и след туй мълчаливо и бавно почна да пресмята на пръстите си. Той повтори това и дважд, и трижд, и види се, като се увери, че денят, в който щеше да се гледа делото, не е далеч, въздъхна и запуши отново.

Свикнал на самотия и спокойствие, той се боеше от каквато и да било промяна, още повече пък от едно пътуване. Измъчваше го освен туй и мисълта, че като отиде на съда, а той щеше да се събере на самото място в мерата, щеше да попадне сред многобройно сбирание от хора, повечето от които знаеха някогашното му богатство, а сега щяха да се надсмиват на беднотията му. Доброто му настроение беше вече отровено, но като всеки източен човек, навикнал да се покорява на съдбата, Токмакчията поиска да забрави тая неприятност и да насочи в друга посока мислите си.

Жални и безпомощни писъци се разнесоха над главата му. Токмакчията повдигна очи и се загледа в ластовичите гнезда, полепени надлъж по стряхата. Дълго време той наблюдава отиванията и връщанията на птичките и като виждаше как из всяко гнездо се подават и пицят по пет-шест гладни гърла, трогнат, той мислеше колко тежка е умората на майките и колко велика е тяхната любов...

Той обърна очите си към двора и погледът му срещна усмихнатите багри на цветята в градината, застоя се над тръвните, захлупени като калпаци, и над пчелите, които бръмчаха около тях и около цъфналите салкъми. Приятна миризма и сладост на мед пълнеха въздуха и от хилядите крилца, които трептяха в лучите на слънцето, идеха звуци като от възшебен някой саз. „Велико и премъдро е всяко творение божие“ — помисли си Токмакчията и неволно ръката му, в молитвения жест на правоверните, премина върху лицето и върху бялата му брада.

Но разчувствуван тъй и разположен към страдание, у него пак се събуди одевешното му горчиво чувство и споменът за призовката. Той отново започна да пресмята на пръсти и за да се увери още по-добре кога щеше да бъде фаталният ден, поиска да види самата призовка. Той остави настрана плетеното си от сърма цигаре, по чието едро кехлибарено зърно запъпла тънка струйка дим, и по един навик, останал от миналото, изпляска няколко пъти с ръце и извика:

— Шакире! Шакире!

Гласът му, малко пресипнал, но още силен бас, прозвуча надалеч из двора, но никой не се обади. Токмакчията се озърна насам-натам, взря се, но никъде не можа да види жена си. Собствено, мъчно можеше да я види дори и да беше там, защото отвъд градината и пчелните кошери започваха кръстосани във всевъзможни посоки плетища, саи, хамбари и яхъри, всичко това разнебитено и полуразрушено, заглъхнало в бъзе, коприва и бучиниш, печална останка от някогашните великолепни конаци, из които едно време сновяха аргати, сеизи и авджи, ханъми в копнинени шалвари ходеха между гюловете в потулените места на градината, а долу пред мусафирската одая не се минаваше ни ден да не цвили, завързан за железните халки, които още стояха, арабският хат на някой гостенин.

Токмакчията извика втори и трети път, но тъй като никой не се обади пак, той отново запуши и се замисли.

Колкото и неприятно да му беше да се яви в съда, той не можеше да избегне това. Самият процес му беше съвършено чужд. Две близки села — Загорци и Бистрица — се караха зарад синурите на мерата си. Тая отдавнашна крамола беше се превърнала на същинска война и всяко лято овчарите, говедарите и поляците на двете села трошаха едни на други ребрата и главите си, затваряха добитъка си, налагаха си едни на други тежки глоби, които, разбира се, никой и не искаше да плаща. Най-последно случи се нещо, което сепна двете страни и, временно поне, тури край на побоищата: току след войната, Андрея от Загорци, който беше мълчалив, но снажен и безстрашен човек, а във войната, казваха, бил фелдфебел, беше заварил все край тоя синур Атанас Куция от Бистрица тъкмо когато подоравал нивата му. Куцият не беше ходил на война и възползуван от отсъствието на Андрея, уверен дори, че човек като него надали и ще се върне читав, всяка година редовно подораваше нивата му или, както той сам казваше, връщаше си това, което уж Андрея по-рано му бил отнел. На писмата му той не обръщаше никакво внимание, жените, които се явяваха насреща му, разгонваше с копралята. Но ето че Андрей си дойде и го завари тъкмо когато ореше откраднатата ивица. Все пак Андрей кротко и с добро го покани да излезе от нивата му и да премести копките там, гдето са били — на същинския синур. Куцият не само че не го послуша, но, види се, за да покаже, че е прав, кипна, разпсува се и дори посегна да удари Андрея. Тогава Андрей грабна огрибката от ръцете му и с

една страшна ярост, набрана отколе в душата му, и с оная безсърдечна леснота, с която хората бяха навикнали да убиват на войната, започна да удря Куция, гдето свари и гдето попадне. Той спря, когато почувствува, че под ударите му лежи не човек, а труп. Куция го прибраха още жив, но два или три дни след това той издъхна, загърнат още в кожите на прясно заклани овце, с които бяха го обвили, за да го лекуват. Андрея го откараха в града и го затвориха.

Това дело щеше да се гледа сега. Синурът между нивите на Куция и на Андрея беше в същото време и синурът между мерите на двете села, тъй че зад всяка една от страните стоеше по едно цяло село. Освен туй, ако се докажеше, че Андрей е бил Куция в собствената си нива, когато Куцият я подоравал, това, ако не премахваше вината му, поне я намаляваше. Загрижени бяха и двете страни. Потърсиха най-старите и най-честните хора от околността, които можеха да бъдат свидетели. Изборът, наред с другите, падна и върху Токмакчията: едно време баща му, а след него сам той беше владял тия места и затова най-добре можеше да посочи отгде минава истинският синур.

Цялата тая история Токмакчията знаеше най-подробно, защото при него бяха идвали вече пратеници и от Бистрица, и от Загорци — хитри и сладкодумни старци, — които добре познаваха и едновременната му власт, и слабостите му, и като подслаждаха разговора си с тънки ласкателства и анекдоти от хубавото старо време — мъчеха се да го убедят да вземе тяхната страна. Колкото великодушен, толкоз тщеславен и суетен, Токмакчията лесно попадеше в примките на лукавите старци и с жар говореше за миналото, което те му спомваха. Все пак той ясно чувствуваше, че в съда не можеше да каже друго, освен туй, което е истина. И като говореше с гостите си повече за миналото и ги черпеше кафе след кафе, върху най-важното за тях — мерата и синурите — той най-малко се спираше. Самата тая вражда, която нахвърляше хората едни срещу други и ги преобръщаше на зверове, го отблъсваше. И за какво беше всичко това? — мислеше си сега Токмакчията. — За имот, за земя. „Земя! — пошепна той и една горчива усмивка се яви в гънките на бялата му брада. — Хората са лакоми за земя, а всъщност на всички нас ни трябва толкоз малко земя!“

— Какво искаш, Мустафа? Защо викаш?

Токмакчията повдигна глава: пред него, изправена до края на стълбите, из които беше се изкачила, без да я види, с повдигната престилка, в която имаше суха вършина и съчки, стоеше жена му. Тя беше стара, висока, със сухо, костеляво лице, с хлътнали дълбоко очи, скръбни и сякаш постоянно влажни от сълзи.

Тя насълзени очи всякога смущаваха Токмакчията и той мълчеше, като че беше забравил какво искаше да каже.

— Какво ти трябва? — повтори старата.

— Донес ми джиздана. Ей там е вътре, в лъжичника. Донес го, че ми трябва.

И като се досети, че старата се готви да запали огъня, той извика подире й:

— Направи и едно кафе!

Старата беше влязла вътре и не се обади. Но Токмакчията я чуваше да ходи из стаята и да мърмори нещо. Две неща тя постоянно му натякваше: че пуши много и че иска час по час да му правят кафе. И тя правеше това с някаква неумолима и надменна строгост, защото за тия негови разходи тя даваше от своите пари, припечелени от кокошките, които във всяка селска къща се смятат за женска стока. Но старата Шакире беше станала чудна жена и Токмакчията не можеше да разбере в кое бе щедра — в кое скъперница. Четиридесет и повече години те живееха наедно и едничкото сигурно нещо, което той можеше да каже за нея, е, че тя беше живяла и продължаваше да живее не за себе си, а за децата си. А откакто умря Рустем, тя забрави другите и мислеше само за него. Имаха още четири живи дъщери и повече от двацет внуци, едно от друго по-хубави момчета и момичета. Обичаше ли и тях? Разбира се. Но тя ги посрещаше и изпращаше някак равнодушно, без радост и без усмивка, защото в очите ѝ никога не изсъхваха сълзите ѝ за Рустема...

Токмакчията пусна гъсти кълба дим от цигарата си и въздъхна.

Рустем — продължаваше мисълта си той — заслужава наистина да се жали. Зрял мъж вече, хубавец, широкоплещест и як като пехливанин, при това смел и страшно упорит. Но той имаше един порок, който го и погуби: слаб беше към жените и... (Токмакчията безпокойно някак потърка с ръка челото си) тайно пиеше ракия. Това го и погуби. Донесоха го с кола, пребит и смазан като псе. Мъчно се даваше той комуто и да е, но трябва да са били много. И той не спомена ни едно име, не се оплака, не охна. Само стискаше зъби, мълчеше и очите му горяха като на ранен звяр. Тъй си и умря. Корава душа имаше...

Старата се появи, неочаквано сдобрена, подаде джиздана на Токмакчията, сложи отпреде му и голям филджан с кафе. След това тя застана настрана, гледаше с насълзените си очи и чакаше да види какво щеше да прави мъжът ѝ. Токмакчията отвори изтъркания портфейл от зелена кожа, извади всевъзможни, сгънати на дребно книжа, прегледа ги една по една и най-после намери това, което търсеше — призовката. На гърба със собствената си ръка той беше отбелязал кога щеше да се гледа делото.

— Сряда е днес — каза той, — още четири деня има. В понеделник трябва да бъда в Загорци.

— Заго... Загорци! На кое казват тъй сега, Мустафа?

— На Айдън бей. Другошните имена ги няма вече.

— Аллах! — извика старата жена и във влажните ѝ очи блесна омраза. — Как всичко се обърна наопаки. И какво ще правиш там, Мустафа?

Токмакчията ѝ обясняваше, колкото можеше по-накъсо, и прибираще книжата в портфейла си.

— За чужда давия трябва да ходя сега толкоз път — завърши той.

— Е, щом е за туй, не ходи! — сопна му се старата.

— Не може, трябва да се иде.

— Кажи си барем, че искаш да се разхождаш. Не можело...

— Не може, ти казвам. Ако не ида, с джандари ще ме закарат.

— Няма да те закарат. Я си стой тука!

Токмакчията махна безнадеждно с ръка и пое кафето. Погълнат от мислите си, той не забеляза нито кога беше се прибрала старата в къщи, нито колко време беше се бавила там. По едно време той видя, че слязла само на няколко стъпала по стълбите, тя се връща, подава се, колкото да го види, и внезапно променена, сърдита, зла, захвърли му, като камъни, тия думи:

— Ще идеш я! Знам аз защо искаш да идеш, дъртако недни! Не те е срам! Виж си брадата, бялата си брада виж!

Тя се обърна и заслиза по стълбата. Токмакчията погледна в недоумение след нея, след това се усмихна. Той изведнъж разбра всичко. Ревността преживява и най-силната любов и може да измъчва хората дори и в преклонните им старини. Тая лоша памет имаше и Шакире, тя искаше просто да му подметне, както много пъти беше правила това, за оная жена, в която той едно време, още когато беше много млад, се беше увлякъл. За Мария искаше да му каже тя, за прочутата Мария от Айдън бей. „Виж каква щура жена! — мислеше си Токмакчията и се усмихваше. — Тя мисли, че аз искам да отида там не за съда, а заради нея!“ А истината е, че тая жена той отдавна беше забравил, също тъй, както беше забравил и много други още. „Щура, щура е Шакире!“ — мислеше си Токмакчията, поклащаше глава и се усмихваше.

Беше се поразхладило. Насреща, където беше кафенето на Саръ Яни, овошките и къщите хвърляха вече дълги сенки пряко улицата. Сам Саръ Яни се показа отвън, по бели ръкави и гологлав, поля с една хуния пред кафенето, помете и веднага след това из черните дупки на прозорците се зачу музика: както всяка вечер, Саръ Яни свиреше вече с грамофона си.

Токмакчията даде ухо, но туй, което свиреше грамофонът, не му хареса, не го и разбра. Той искаше да свие нова цигара, но изведнъж, като се подчиняваше несъзнателно на оная тайнствена и неотразима сила, с която старите привички действуват в определения си час, остави недоправената си цигара, стана и с бързи, не за възрастта си крачки тръгна към къщи. Преди да влезе, той се спря и тихо се огледа насам-нататък: старата не се виждаше. Тогава той влезе, отвори стар един долап, разрови бързо някакви дрипи и извади голямо, черно шише. Ръцете му трепереха, запушалката изгърмя и във въздуха се разля острата и приятна миризма на люта сливовица. Токмакчията се поозърна още веднъж и надигна шишето.

Когато той се върна на мястото си, ръцете му още трепереха и с мъка завиваха цигарата. Беше му весело, леко и някаква сладка умора се разливаше навред по жилите му. Но в същото време той мислеше за Рустема, чувствуваше се виновен и жалък пред него, защото го осъждаше в порок, който той сам имаше: тая ракия той беше се научил да пие още през ергенските си оргии с гевендии из бостаните и кованлъците, не можа да се отучи от нея и досега той се осъждаше, ненавиждаше се, чувствуваше се унижен и безпомощен. „Какво да правя, айол — говореше си той, като да се оправдаваше на Рустема, чийто образ не се махваше от въображението му, — какво да правя, стар и оглупял човек съм!“

И въпреки искрените си разкайвания, той ходи още няколко пъти до долапа и пи от шишето със същата жажда, със същата трепетна наслада и със същия ужас пред греха, срещу който беше безсилен да се бори.

Но когато за последен път се върна на мястото си на чердака, той седна съвсем спокойно — нито ръцете му трепереха вече, нито се разкайваше, нито на ум му идеше за Рустема. Напротив, никога той не се е чувствувал тъй добре, весело му е, чувствува се млад и целият свят наоколо е тъй хубав. Какви не мисли нахлуват в ума му, душата му се пълни от безпричинна радост и той, въпреки годините си, готов е да запее. Изведнъж той трепва и се заслушва: свиреше пак грамофонът, но това сякаш не беше смешната оная машина на Саръ Яни с чекръка отзад и с тенекиената си хуния. Това беше друга, нова и чудно хубава музика. И тия звуци и тоя ритъм носеха нещо познато, отколешно, нещо чувано хиляди пъти и все пак странно хубаво!

Сладка мъка сви сърцето на Токмакчията и тъй като от няколко часа насам той не беше мислил за нищо друго, освен за миналото, това минало му се стори сега тъй ясно, като да е било вчера, и свидно, като никога. Собствено, нещо определено той не си припомваше в тая минута. Но страстните приливи на музиката, струещата се мелодия на кларнета, бодрият и жизнерадостен такт, който отсичаха ударите на дааретата и на чимпарите, събуждаха у него откъслечни видения, ясни, сладостно парливи и мигновени. Той виждаше кръг от млади жени, облечени в атлазени шалвари, които пееха старите, хубавите някогашни песни, а сред тях — полугола играчка извиваше младото си тяло в страстна и опияняваща игра. Изведнъж във въображението му се явяваше нещо друго, съвсем за кратко време той виждаше самия себе си, и то тъй ясно, както се виждаше само насъне; виждаше се яхнал на разярен арабски кон, с развян на вятъра джепкен, с питомен ястреб на едната си ръка. Наоколо му препускат другари, с тях е цяла сюррия копои и хрътки, а пред тях полето е равно и широко, широко...

А щом другите инструменти замлъкваха и само кларнетът зареждаше някоя тъжна мелодия, тогава той виждаше узрели жита, алени макове и една жена, спокойна като царица, силна и властна жена, чиято страст имаше девствеността на целина, а любовта ѝ — чистотата на добродетел — Мария. Но плачещата мелодия на кларнета заглъхваше във веселите стъпки на танца, образът, който съзерцаваше Токмакчията, изчезваше с първите удари на чимпарите и пред очите му отново се появяваха пеещите жени и полуголата играчка сред тях...

— Мустафа! — извика някой от двора. — Мустафа!

Токмакчията повдигна глава.

— Мустафа! — викаше отдолу жена му — какво правиш ти бе, човече! На, телето пак ще изсучи кравата. Слезни де, слезни по-скоро да го прибереш!

Токмакчията слезе на двора. Слънцето беше заседнало. Гълъбите и ластовичките бяха се прибрали под стрехите, кокошките прехвъркваха по клоните на овошките и търсеха по-удобни места за пренощуване. Във вечерната прохлада по-силно се чувствуваше дъхът на салкъмите, небето на запад беше червено като кръв.

С не твърде сигурни крачки Токмакчията отиваше към пътните врата, замислен и съсредоточен в себе си, забравил вече где и за какво го пращат, все още обгърнат в някаква сладостна мъгла, напоена с нежа и спомени.

Рано сутринта в понеделник Токмакчията отиваше към мястото, гдето щеше да се събере съдът. Равнодушен доскоро към тая чужда разправия, той беше доста загрижен сега; селяни от Бистрица бяха му казали, че един от убийците на Рустема, ако не и най-главният, е бил уж Андрея — същият тоя Андрея, когото щяха да съдят днес. Беше ли истина това, или пък нарочно скроена клевета, за да го опълчат против Андрея и да го вземат на своя страна? Токмакчията беше мислил цяла нощ, мислеше и сега. Защото вярно беше, че на времето — имаше вече двадесет години оттогава — убийците на Рустема останаха неоткрити, не че беше невъзможно да се издирят, но защото престъплението трябваше да заглъхне в расовата омраза, тъй силна през тия години, и защото трябваша още изкупителни жертви за робството, което не беше забравено още. Токмакчията знаеше това много добре и затуй притаи раната в душата си и замълча.

Всичко това отново минаваше сега през ума му, но мислите му, без да могат да го убедят в нещо, само събудиха спомените му за Рустема. А пред очите му стоеше и караше конете внукът му Рустем и това седемнайсетгодишно момче, плещесто и яко, не само носеше името на другия, покойния Рустем, но и по всичко приличаше на него. Това още повече опечаляваше стареца, обезпокоен и от мисълта, че тая голяма прилика крие може би в себе си и еднаква участ.

Колата криволеше като из тясна улица между високите жита, но Токмакчията нито веднъж не повдигна глава, за да се порадва на тоя щедър плод. На един завой Рустем прекъсна монотонната и провлечена песен и посочи нещо с камшика си; наблизо в една ниска долинка се показва голяма тълпа от хора — същински селски сбор, само че жени нямаше. Колята бяха разпрегнати и конете или бяха привързани за тях, или бяха пуснати да пасат наоколо. Токмакчията разбра, че това са почти всички мъже от Бистрица и Загорци, дошли за съда.

Токмакчията накара Рустема да спре малко настрана и докато момъкът слезе и започна да разпряга конете, той остана на мястото си в колата. Но пристигането му не остана незабелязано и при него веднага дойдоха, извлекли се от разни страни, много селяни, същите ония старци, които вече бяха дохождали в къщи при него. Със същата престорена любезност и със същото сладкодумство те му изказаха приветствията си, осведомиха се за здравето му, запитаха го за сума дребни неща, но всичко туй облечено в оная цветиста и тържествена форма, която обичаите на старото време бяха създали. Разбира се, след взаимните поздрави последва и друг разговор, но тъй като двете страни се шпионираха едни други, предпочитаха да говорят само за незначителни неща. Това даваше поне възможност на Токмакчията да не се вмесва в приказките им и да си мълчи.

Но от време на време той хвърляше поглед върху множеството наоколо. Старите му бяха познати, по-младите той лесно разпознаваше по чертите от кой род произлизаха. Всички бяха яки и здрави хора, загорели от слънцето, още неизцапали белите си ризи, променени за вчерашния празник, из чиито ръкави се показваха жилести и космати ръце. Нещо упорито и

кораво имаше в тая физическа сила, насочена към утробата на земята, калена в постоянния и суров труд, на който тия хора бяха свикнали и сред който живееха. Безделието в един работен ден, като днешния, за тях беше нещо неестествено и макар че не само любопитството, а една важна работа беше ги довела тука, те пак не можеха да бъдат спокойни. Събрани на купчини, едни високо и оживено се разговаряха, други пък, изнаклякали на земята, дялкаха с ножчетата си по някоя клечка, но пак внимателно слушаха онова, което се говореше. А говореше се, разбира се, за мерата и за синурите, за кой е прав и кой е крив и неведнъж глъчката някъде ставаше голяма и в някоя купчина с мъка разделяха двама души, които бяха се нахвърлили един срещу друг.

След тия буйни спречквания последваха затишия, пълни с примирение и доброжелателство, и тогава ясно се чуваше гласът на един висок, чистичко стъкмен селянин, с чизми и сипаничаво лице. Това беше Гроздан кметът, който или хокаше непокорните, или бащински ги съветваше да мируват. Но изглеждаше, че той беше зает и с друго, защото веднага се завръщаше на близка една могила, отдето се виждаше пътят за града. Там бяха още някои селяни и секретар-бирникът, който често поглеждаше часовника си. Но никой не се задаваше още из пътя. Съдиите, както се виждаше, бяха закъснели.

Съвсем бавно и от друга посока пристигна една кола, в която лежеше някакъв човек, но и той не можеше да се види, затрупан с възглавници и завивки. Разбра се скоро, че това е Саафет молла от Сърнено, също свидетел, болен на умирање почти, но когото поради голямата важност на делото бяха употребили всички усилия, за да го доведат. Това се стори твърде забавно и сред множеството, което като всяка тълпа бързо менеше настроението си, се повдигна весела глъчка, пущаха шеги, смееха се. Токмакчията се обърна и очите му срещнаха трескавите и хлътнали очи на Саафет молла, изпит и бледен като мъртвец. Болка сви сърцето на Токмакчията и той почувствува жестока обида за себе си и за него. Той не каза нищо, гледаше само изпод навъсените си вежди ония, които се смееха, и в тая минута той чувствуваше непреодолима омраза против тия зли и жестоки хора, които в лакомията си за земя, в това вечно тичане подир имот и подир богатство, не жалят нито себе си, нито другите, не оставят дори един болен човек да умре спокойно. Не току-тъй той се боеше да дойде тука. Идеше му на ум да се откаже от всякакви показания пред съда, да каже, например, че нищо не помни и нищо не знае.

Вниманието се насочи на друга страна и наедно с всички Токмакчията погледна нататък: откъм града идеше кола и в нея имаше двама стражари и един селянин между тях. „Андрея карат! Андрея!“ — обадиха се високо някои. Когато те вече бяха близо, Токмакчията, който гледаше само селянина, видя, че това беше не твърде млад човек, с такива широки плещи, че ръцете му висяха някак настрана и изглеждаха къси, челото му беше ниско, челюстите големи. Едва забелязано той поклащаше глава, нещо, което трябваше да бъде като поздрав към познатите му, но лицето му си оставаше непроменено и очите му гледаха все тъй сърдито. Тия очи се спряха и върху Токмакчията и като че ли се разискриха и блеснаха за миг в някаква изненада. Токмакчията трепна, ръцете му затрепераха, нещо го задуши в гърлото, стори му се, че беше виждал някъде тоя човек, че го познава добре, и в същото време някакъв глас извика в него: „Ето го! Ето убиеца на Рустема!“ След малко Токмакчията беше вече спокоен и на всички тия изненади, които от някое време насам се бяха заредили една след друга, той не се и чудеше вече, а гледаше на тях като на божие предопределение. Той помнеше

добре отгде минаваше истинският синур. И виждаше сега — мястото беше пред очите му, — че неговото свидетелство съвсем не ще бъде в полза на Андрея. Щеше да се разбере и докаже, че не Куция му е подорал нивата, а, наопаки, той е подорал нивата на Куция. Ето как — мислеше си Токмакчията — рано или късно излиза божията правда: трябвало да се случи тъй, че той със собствените си уста да изрече присъдата срещу оня, който беше убил сина му. Може би божие предопределение е и туй, гдето болният на умираше Саафет молла се е съгласил и е намерил сили да дойде и той тука. И Токмакчията не мислеше вече за нищо, не се вълнуваше, очакваше само часа, когато щяха да го викат, за да каже туй, което знаеше: истината.

Токмакчията чу да говорят, че съдиите били дошли вече. И наистина, той видя, че те бяха се спрели на могилата и говореха с Гроздана. Те бяха трима, но вниманието на Токмакчията беше съсредоточено върху Андрея и тъй като в тая минута Андрея беше станал прав и вторачено гледаше в една посока, той поиска да разбере какво търси или какво чака. В един миг само издрънча каруца, едри черни коне с все сила се опнаха назад, за да се спрат, и Токмакчията видя някакъв старец, който успокояваше разтревожените и изпотени коне, а една млада жена, като се опираше с двете си ръце за сандъка, слазяше от колата. Но тъкмо когато тя опря нозете си на земята, една от плитките на косата ѝ се закачи за нещо, докато другата, дълга и дебела като змия плитка, висеше от през рамото ѝ и стигаше чак до под кръста ѝ. Дръпната внезапно назад, тя се изви като дъга, за да се предпази от колелото, и с двете си ръце посегна назад да освободи косата си. Тя беше обърната с лицето си към множеството и в тая случайна поза силно изпъкнаха високите ѝ гърди, силната снага, белите ѝ и силни лакти, разголени от падналите ръкави. Смущението беше заляло лицето ѝ с руменина и обкръжено от бухналите коси, изглеждаше още по-хубаво. Тя имаше черни очи, една много мила усмивка и бели зъби.

Всичко това трая много малко време, но не остана незабелязано и много дяволити погледи се размениха между стари и млади. Сам Токмакчията гледаше като замаян. В първия миг, когато той видя тая жена, учудването му беше тъй голямо, че неволно на устните му се спря едно име, което той едва не произнесе високо: Мария! Скоро той разбра, че това не може да бъде тя, старата и отдавна мъртва Мария, но приликата беше тъй голяма и тъй поразителна, че той, без да се пита коя е и отгде е тая жена, продължаваше да я гледа, без да може вече да снесе очите си от нея. Пристигането на съдиите беше събрало селяните около тях и при Токмакчията не беше останал никой. Но ето, като че изневиделица, пред него застана висок селянин с разкопчана на гърдите риза, без пояс и само по очукур, бос и с повлечени по земята крачоли на потурите си. Той гледаше Токмакчията право в очите и се усмихваше.

— Какво ще речеш, аго, бива си я, а! — каза той нисичко и дяволито намигна с око към жената, която слизаше от колата.

Токмакчията не отговори и неволно потръпна, като че на челото му беше кацнала досадлива муха. Тоя Данаил беше голям смешник. Бунтовник в душата си, той беше ставал вече веднъж протестантин само за да бъде против православните, напуснал беше всяка работа и се разори, за да покаже, че брат му го е изиграл при подялбата на бащиното им наследство, враг беше на всички предишни и бъдещи кметове, отричаше държавата, гавреше се с вярата. И тъй като някогашното му обръщане в протестантството беше го запознало с евангелието и с книгите на вехтия завет, той изпъстряше речта си с цитати и вземаше тона на пророк. Смятаха

го за налудничав и това му даваше свободата да казва направо в очите на всички каквото си ще.

— Бива си я, нали? Позна ли я? А бе Мариината дъщеря е бе, аго, Мария — ти нея барем добре я познаваш. Ха-ха-ха! познаваше я ти. „Аврам влезе в шатрата си и позна Сара“ — тъй е писано в нашите кетапи.

Данаил ставаше твърде дотеглив. Токмакчията го погледна разсеяно в очите, като че се мъчеше да разбере какво му говори. Данаил повтори шепнешката:

— Не я ли позна, рекох. Мариината дъщеря е.

— А, тъй ли! — отвърна Токмакчията, колкото можеше по-спокойно и по-равнодушно. — Гледай, гледай... Данаил чорбаджи, младите хора бързо растат и човек мъчно може да ги познае. — Женена е за Андрея — продължаваше Данаил, — дошла е да го види. И майката я биваше, ама и дъщерята не лъже...

И той, и Токмакчията гледаха след младата жена, която поправяше забрадката на главата си и отиваше към Андрея, който стоеше прав между двамата стражари. Тя се смущаваше от толкоз чужди погледи, но вървеше изправена, с лека и плавна походка, в която само човек можеше да загуби ума си. Срещата им беше проста, въздържаната и свенлива среща на хора от селата, особено когато пък не са сами. Те се ръкуваха и след това тя застана на две крачки от мъжа си, мълчалива, с насълзени очи и с пресилена усмивка.

Данаил въздъхна. Той изведнъж стана някак по-сериозен и каза:

— Хубава е, няма какво да се каже. Ама чуй, аго, опасна е таз хубост. Не ми трябва. Който се е заловил, не е патил добро. Да ти кажа ли — и той сниши гласа си, — тая жена стана себап за смъртта на Рустема Рахметлията! — утрепаха го за нищо и никакво човека...

Токмакчията трепна, пронизан от остра болка: като никога досега, тайната около убийството на сина му му беше ясна като бял ден. Но това беше само за миг. Той не помисли повече нищо за това, не отговори и на Данаила, толкоз повече че той беше се махнал тъй неочаквано, както беше и дошел, и забравил минутната си меланхолия, проповядваше вече на друга страна. Токмакчията не слушаше нищо, не се грижеше какво става наоколо му. Той гледаше младата жена и всяко нейно движение, всяка черта, всяка незначителна дреболия му напомняше нещо тъй познато. В душата му сякаш падаха огнени капки, които събуждаха парливи и сладки усещания. А когато младата жена тури ръце на лицето си и обърна глава, види се, за да скрие сълзите си, защото конвулсивни тръпки раздвижиха гърдите и — тогава Токмакчията въздъхна дълбоко и усети очите си да се премрежават от влага. Всичко, което стана отпосле, му се струваше като сън. Той ходи и се кле пред ходжата, слуша онова, което говореха съдиите, без да може да разбере нещо. Най-после дойде неговият ред, преди да го повикат, той се обърна и погледна назад: близо до колата с черните коне, около която сега нямаше никой, стоеше жената и гледаше насам. Лицето ѝ не се виждаше добре, нито можеше да се познае кого гледа. Но Токмакчията ясно видя ония очи, които беше виждал неведнъж, които добре познаваше. В същия миг в душата му проплака скръбна мелодия на кларнета и той видя узрели жита, червени макове и една жена, хубава и властна — жена, която беше спряла върху му погледа на черните си очи. В тия очи имаше желание, имаше сълзи, имаше молба...

От тая минута нататък Токмакчията беше спокоен и се владееше напълно. Чу името си, обади се и пристъпи към съдиите. Последваха формалните запитвания, на които той отговаряше ясно и уверено. Най-после, като гледаше изпод очилата си, единият от съдиите каза:

— Посочи ни сега отгде минава истинският синур.

Токмакчията отговори, че за да направи това, добре ще е да се изкачат всички горе, където има една враснала в земята канара. Съдията се съгласи и всички тръгнаха нататък.

Макар че беше седемдесет и повече годишен, Токмакчията избърза няколко крачки пред всички, като подпасваше края на пояса си. Широките му плещи го правеха прегърбен, очите му, устремени в земята, бяха скрити от гъстите вежди, лицето му беше загрозено от едър, месест нос, обкръжено от бяла прибрана и подстригана брада, точно според повеленията на шерията. Нищо нямаше у него, което да напомня предишното му богатство: на лактите памучната му антерия беше закърпена с големи кърпки, чеширите му от най-евтин сатен бяха изтъркани и позеленели, емениите си беше обул на бос крак. Но въпреки всичко това, някакво благородство и достойнство идеше от цялата му фигура, чувствуваше се още върху му силата и величието, чийто блясък не беше доизгаснал. Селяните, които вървяха след него и го гледаха, усещаха да минават у тях тръпки на страхопочитание.

Горе на височината Токмакчията се спря и застана на същия камък, за който беше споменал. Това беше саморасъл, покрит с лишеи и вкопан в земята камък, който отвън се показваше като широка и равна плоча. Токмакчията беше се изправил сред нея и поуморен от ходенето, дишаше тежко.

— Тия места — започна той, като си почина, и тъй като всички бяха затаили дъх, спокойният му бас звънко и нашироко се разля, — тия места аз познавам тъй добре, както познавам двора си. Някога те бяха на баща ми, имах ги и аз много години. Зная ги. Зная добре и синура, само че в онез времена земята като че беше по-широка, хората не се караха за синури, не ги отбелязваха. Не, отбелязваха ги, не че съвсем не ги отбелязваха. Записваха ги и в Кютюк кетабу — царски тефтери, а те не са тука. Той спря, за да си почине, и след това пак подзе:

— Законите се зачитаха тогава. И вижте какво ще ви кажа: ние ходехме на лов. Когато свърнехме на тая страна, стигнехме ли до тоя камък, спирахме конете и крачка повече не правехме нататък. Можеше някоя хрътка да натисне заека само на една крачка оттука, отвъд, но никой не смееше да го вземе. Той беше уловен вече в чужда мера и затова не беше вече наш. Законът беше такъв.

Някой от струпаните наблизко селяни се изкашля, друг доста високо се изсмя. Съдията се обърна, по-гледна наоколо си и каза на Токмакчията:

— Добре. Тръгни сега оттука и върви по самия синур!

Токмакчията се обърна на една страна и внимателно се огледа, после на друга и на трета. След туй, като застана на юг и устреми погледа си в една точка, той тури ръцете си отзад и тръгна пряко напред, като вървеше с ония широки и равни крачки, с които селяните

обикновено мереха нивите си. Тогава настъпи такова голямо сливане, че на първо време никой не можа да продума ни дума. Селяните гледаха и не вярваха очите си, още по-отчаяни бяха бистричени: Токмакчията вървеше не по истинския синур, не по тоя, който те чакаха да посочи, а съвсем друг. Той беше навлязъл в нивата на Куция и вървеше по синура, прекаран от Андрея. Сам Андрея да беше го научил, едва ли щеше да направи тъй.

Учудването на бистричени веднага премина в ропот.

— Той е луд тоз читак! — гневно извика някой.

— Вижте го, вижте де отива! — викаше други.

А по-настрана някой гърлесто и високо се смееше:

— Ха така, Мустафа! Ха-ха-ха! Закачи още по-нататък. Ха-ха-ха!

Това беше Данаил. Работата се развиваше по негов вкус и той беше доволен. Глъчката между селяните стана по-голяма, но Токмакчията продължаваше да крачи, все тъй самоуверено и широко, а наблизко подир него вървяха съдиите и един от тях нещо бележеше на книга. Токмакчията се спусна надолу, гдето бяха разпрегнати колята. Там стоеше Мариината дъщеря и го гледаше. Когато той отмина по-нататък, тя се възви и продължи да го гледа. Под тоя поглед и под погледите на всички селяни, които на голяма тълпа идеха отподир, Токмакчията продължаваше да върви напред, като някой безумен храбрец, изложен на хиляди куршуми. Той вървя, докато му казаха стига. Глъчката на селяните млъкна за малко и отведнъж наново пак се засили.

Като разбра, че е свободен, Токмакчията, без да се бави, тръгна към колата си. Той мина наблизко до колата на Саафет молла, но болният не го забеляза: завит в чергите си, той лежеше в колата и трескавите му очи, два въглена сред восъчното лице, гледаха не към Токмакчията, не и към селяните, а захласнато и неподвижно бяха устремени в съвсем друга посока — нататък, гдето бяха колята.

Тъкмо в това време дойдоха да го повикат.

Но Саафет молла не можеше да върви и затова го взеха с колата му. Дали защото болестта беше помътила разума му, дали от безкрайното му доверие към Токмакчията, или пък поради други някои причини, но той мина с колата си по същата черта, отгдето преди малко беше минал и Токмакчията.

Седнал в колата си, Токмакчията беше вече далече от мястото на съда и врявата на сърдитите селяни заглъхваше зад него като бръмчението на кошер пчели. Той беше цял обхванат като от треска, очите му блещяха, весело и леко му беше. Но в същото време той чувствуваше дълбоко някъде в душата си тъпа и неясна болка, нещо притискаше мозъка му и той не можеше да се спре нито на една определена мисъл. Едно нещо ясно изплуваше над съзнанието му: жажда, адска и неутолима жажда, от която ръцете му и цялото му тяло трепереха, а пред очите му постоянно се мержееше долапът в къщи и скритото шише с ракия.

Със същинско сладострастие Токмакчията мислеше как ще допре устните си до гърлото на шишето и ще пие, ще пие...

Рустем беше се обърнал към него и, свидетел сам на всичко, което беше се случило преди малко, усмихнато и дяволито гледаше дяда си. Тоя дързък и присмехулен поглед разсърди Токмакчията и той се сопна:

— Конете гледай, хаймана такъв! Карай, че закъсняхме.

Но след малко, в един нов прилив на безпричинна веселост, той извика на Рустема:

— Попей нещо, Рустем! Изпей нещо хубаво.

И без да дочака отговора на Рустема, който не се и обърна към него, Токмакчията се загледа към полето. Тоя път очите му се спряха върху някаква кола, която, преваляла от другата страна на баира, гдето ставаше съдът, вървеше бавно, толкоз бавно, че изглеждаше, катода стои на едно място. Единият кон беше бял, другият черен — значи, колата на Саафет молла. „Аз трябваше да го видя — помисли си Токмакчията, — приятел ми е, болен е при това.“ И той заповяда на Рустема да кара нататък.

Токмакчията отколе не беше се срещал със Саафет молла и неволно потърси в ума си думите, които щеше да му каже. Поздравите и разпитванията за здравето минават сърдечно и леко, като научен наизуст урок. Но ето че болният скоро го запитва: „Защо направи ти тъй? Тоз ли беше синурът, истинският синур?“ И тоя въпрос, който той сам влагаше в устата на Саафет молла, смути Токмакчията. Той потърси обясненията, които трябваше да даде, почувствува всичкото си затруднение и като че за първи път дойде на себе си. „Аллах! Аллах! — изпъшка той — какво направих аз!“ Той се наведе и погледна напред: колата на Саафет молла беше още далеч. „Грешен човек съм аз — мислеше си Токмакчията, обхванат от истинска омраза към самия себе си, пия ракия, газя клетвата си, лъжа... Лъжа, лъжа, като последен циганин!“ Но след като изреди най-тежките обвинения, които можеше да си отпрати, той изведнъж се раздражни, почувствува нуждата да се защити и оправдае. Преди всичко хвана го яд на самия Саафет молла, който му се виждаше сега като най-върл неприятел. „Е, добре — мислено му отговаряше Токмакчията, — аз съм лош, аз съм грешен... А ти? Не посочи ли и ти същия синур?“ Той се сепна, помисли за минута и в ума му, като светкавица, премина страшно подозрение. „Нима и той?“ — запита се Токмакчията. Той си спомни как беше минал покрай колата на Саафет молла и какъв поглед имаха трескавите му очи. И сега му стана съвсем ясно, че тоя занесен и отвърнат от всичко наоколо поглед беше устремен в една посока — нататък, гдето бяха разпрегнатите кола, гдето беше и тя — Мариината дъщеря!

Тая жена ясно виждаше и сам Токмакчията. Висока и стройна, тя стои сама край колата и гледа право към него, когато той крачеше към синура. Кларнети прозвучаха пак в душата му и той видя нея — другата Мария. Нежност изпълни душата му, обзе го пак предишната веселост и не само че не чувствуваше никакво гризене на съвестта си, не само че не виждаше да е направил някакъв грях, но намираше, че е постъпил най-добре и че тъй е трябвало и да бъде.

Бяха приближили колата на Саафет молла и едвам сега Токмакчията можа да разбере, че тя не вървеше, а стоеше на едно място. Само коларят беше слязъл и нещо натъкмяваше. Лицето му беше плахо и загрижено.

— Как е моллата? — бодро извика Токмакчията.

Човекът не отговори. Той само посегна и отви юргана: Саафет молла лежеше възнак, лицето му беше восъчно бледо, очите затворени, ръцете отпуснати на гърдите и вдървени. Той беше мъртъв. Но върху посинелите и полуотворени уста беше останала странна някаква усмивка на умиление, на блаженство. Тая усмивка гледаше смаян Токмакчията и тя му откриваше сега страшна и жестока истина.

Той слезе от колата и като се обърна на тая страна, отгдето изгрява слънцето и накъдето ще поемат пътя си сенките на умрелите, когато ще възкръснат, запретна ръкавите на дрехата си и се приготви за молитва.

Дядо Давид

I

Едничкото нещо в стаята на тримата митнишки стражари в Али Анифе, бедна и съвсем гола стая, каквито са всички казармени жилища, върху което погледът може да се спре с повече любопитство, бяха петте или шестте големи старовремски сабли, изправени в кьошето до камината. Тия сабли не бяха на стражарите. Техните, „шашките“ им, както ги наричаха, друга направа и много по-малки, сякаш детски играчки при ония, големите, бяха окачени на стената, гдето бяха шинелите и карабините им. Големите сабли при камината бяха останали от по-рано, още от руската окупация, бяха сабли, носени едно време. И наистина, като гледаше човек тия ръждявали вече ножници, тежки, прави, извънредно дълги, за които е трябвало ръстът и снагата на исполини, тия ръкоятки с цвят на змийска кожа, защитени с пръчки от лъсната мед, които е можела да обхване само голяма и силна ръка, не беше мъчно да се разбере, че хората, които са носили тия сабли, принадлежат вече на миналото.

Такива са били някогашните митнишки стражари в Али Анифе. Техните могъщи фигури, яхнали на буйни коне, се мяркаха още като видения в паметта на по-старите хора, които обичаха да приказват за тия смели и храбри мъже, главоломни ездачи с подсукани мустаци и с накривени фуражки, напети в кафявите си униформи, които са били също като сегашните, но на които по-хубаво са стояли зелените нашивки, защото по-зелени са били тогава и горите на Делиормана, и полетата на Добруджа. Но времената бяха се изменили и наедно с тях и хората, и самата служба. Днешните стражари в Али Анифе, поне повечето от тях, бяха кротки и безобидни хора. Като своите предшественици в миналото, те не патрулираха вече по границата, нямаха кървави срещи с бегачи, контрабандисти и шайки. Сега тяхната работа беше само да посрещат и изпращат пътниците, да преглеждат багажите, да прехвърлят и да теглят стоките, да вършат, с една дума, вечно едни и същи формалности при преминаването на границата. Вън от това те бяха свободни, оставаше им да се погрижат за себе си, за храната си,

като прекарваха времето според нрава и наклонностите си. Ходеха най-често без пояси, гологлави, като писари, със забучени над ухото моливи. И много по-често им се случваше да вземат лъжичката, за да опитат яденето, което врише на огъня, отколкото да турят ръка на саблята или на пушката си.

Единият от тях, Милан, беше висок, слаб човек, с червеникави вежди и мустаци и с големи сини кръгове под очите. Той беше кротък и мълчалив и някаква особена меланхолия падаше на бледното му, почти прозрачно лице винаги, когато погледът му се отправяше към широкото поле наоколо. Той поддържаше голямо семейство в града, беше най-беден от всички и имаше много грижи, макар че почти никога не се оплакваше от това.

Другият пеши стражар, Теохарий, беше пълна противоположност на Милана. Ако във всяка работа трябва да има една пружина, един механизъм, който да я подтиква и поддържа, тая пружина беше не старият управител, не ленивият и разсеян секретар, а Теохарий. Пъргав и лек, с гъста черна коса, която стърчеше над челото му като четка, с живи черни очи, които играеха ѝ светеха сред мургавото му сипаничаво лице, той тичаше насам-нататък, подканяше, нареждаше, вечно приказлив и вечно весел. Пътниците, които минаваха за пръв път оттука, ако запомнеха нещо от митницата, това беше лицето и шегите на Теохарий. Ако им се случеше да минат и втори път, те бяха вече с него стари приятели.

Третият стражар в митницата беше дядо Давид. Той беше конен стражар, единственият конен стражар на митницата. Големите кавалерийски сабли, които стояха до камината в стражарската стая, не бяха само една музейна вещ. Те бяха жива брънка с миналото на митницата, пазеха спомени, които бяха свързани с живота и с младините на самия дядо Давида. Защото той беше започнал службата си тъкмо в онова бурно и войнствено време, когато карабините често пукаха по пътеките, които водеха към границата, и единствен беше оцелял от ония яки и смели хора, в нозете на които бяха дрънчали тия дълги сабли. Неговата външност изведнъж напомняше епическата фигура на опълченец: сурово лице, стреловит поглед изпод гъсти вежди, големи ястъклии мустаци, вече посребрени от времето. Той беше по-висок от среден бой, здрав, набит, малко натежал. Но и в напредналата си възраст беше запазил силите си и само една телесна повреда, спечелена през време на службата, беше го приковала към по-лека и по-безопасна работа. А неговата работа в митницата беше да отива по два пъти в седмицата в града да отнася и донася пощата. Оттук беше излязъл и прякорът му — дядо Давид Пощата.

В много неща миналото живееше у дядо Давида. Преди всичко неговият кон: това беше великолепно животно, каквото днес рядко може да се види. И в силата, и в размерите му имаше нещо също тъй старинно, нещо другошно, с друга мярка и друг размах, както и големите кавалерийски сабли на митницата. Приличаше да е някой кон от приказките, конят на някой от старите юнаци или конят на Змея Огняна. Самият цвят на косъма му беше от най-редките: синкавопепеляв, какъвто е цветът на току-що счупено желязо, също тъй гъсто напръскан със ситни черни капчици; съвсем черни бяха само гривата, опашката и нозете му от коленете надолу. Тоя кон нямаше тънките членове и болезнената нервност на конете от арабска раса. Напротив, беше едър, месест, с нозе като стълпове, широк и кръгъл отзад като бъчва. Но това не му пречеше да бъде пак лек и пъргав и ако известна елегантност му липсваше, в замяна на туй пък някаква неукротима мощ и бесни пориви имаше във всичките му движения. Наместо

извитата лебедова шия на цирковите коне, тоя див степен кон имаше шия къса и дебела като пън, застлана с такава буйна грива, паднала и отпред по челото му, и върху очите му, че по-скоро приличаше на лъв. И някакъв неугасим огън гореше в мрака на очите му, чийто поглед сякаш винаги беше нейде далеч; ушите му бяха все нащрек, ноздрите му се свиваха и разпущаха като нещо живо.

За никого не беше тайна, колко много е привързан дядо Давид към своя кон. Той сам казваше, че няма нийде никого и че едничкото нещо, което му е останало на тоя свят, е конят му. За него той харчеше всичко. Зоб му даваше повече, отколкото трябва, и за да не се вяжда, овеса сменяше с ечмик, ечмика с чисто жито. Когато конят стоеше в яхъра, той му изплиташе гривата и опашката на плитки и само когато щеше да тръгва, след като го беше счесал и очистил тъй, че козината му лъщеше като коприна, той разплиташе тия плитки и тогава гривата и опашката на коня се спущаха на вълнисти къдрици, като косите на момиче. Малки плитки оставаха само тук-таме по гривата и при дъното на опашката, които Дядо Давид умееше да прави по един майсторски начин, като вплиташе в тях по един червен ширит, за да предпази коня от уроки.

Цяло събитие, едно наистина рядко зрелище, биваше всяко тръгване на дядо Давида за града. Това беше твърде сложен, твърде продължителен и твърде тържествен обред, на който не пропускаха да се полюбуват и Теохарий, и меланхоличният Милан, и пътниците, които се случеха там. Много често дори сам управителят на митницата подаваше главата си из прозореца, за да погледа и той. Гънките на бялата му брада криеха устните му, очите му не се виждаха от тъмните очила, но двете отвесни бръчки, които се явяваха между веждите му, някак особено наклонената му глава и цялата тая неподвижност на позата му показваха, че той освен че следи и наблюдава всичко, но в същото време като че и съсредоточено се вглъбява в някоя своя мисъл.

А в това време конят на дядо Давида, оседлан и стегнат, вече е изкаран пред митницата и вързан за същия тоя стълб, висок като корабна мачта, на върха на който се развяваше трицветното знаме. От изгряването на слънцето не се е минало много време. Тънка мъгла още плува над полето, росата още блещи по зелените поляни. Конят е нетърпелив, неспокоен, върти се насам-нататък, засилва се и се връща, дръпнат изведнъж от повода. Понякога той се спира, обтяга се на могъщите си нозе, по които се кръстосват набъбнали жили, издига глава, наостря уши и се вглежда в полето. Един миг като че не диша и в очите му се намира, грее и се тъмнее някаква страшна мъка. Той вижда свободните коне, които пасат по поляните, леко помръдва глава, като че е дочул нещо, и започва да цвили, като тресе цялото си грамадно тяло. След туй той започва да се опъва пак на повода си, върти се, души земята и пръхти тъй, че прах се вдига под ноздрите му, тупа с тежките си копита и размята настръхналата си грива на лъв.

А дядо Давид, наглед уж равнодушен, но всъщност с изпълнено от гордост сърце, особено като виждаше пък колко хора се спрели и гледат коня му, излиза и влиза в митницата, връща се при коня, подсяга му коланите, опитва стремената, тъкми седлото. Конят присвива уши и се опитва да хапе, но дядо Давид не обръща никакво внимание на това, защото знае, че животното се шегува и лови куртката му само с бърните си. Все тъй безстрашно дядо Давид минава и покрай задницата на коня, но винаги в тия случаи той му се обажда и му подвиква с някоя по-силна дума.

Колкото по приближаваше времето за тръгване, толкова конят ставаше по-неспокоен. Най-после, след като закачеше дисагите с пощата, дядо Давид отвързваше коня, прибираще юздите и туряше крак на стремето, като преди това набързо и накратко се прекръстваше. Теохарий стоеше пред коня и го държеше. Когато дядо Давид се качеше и като се понадигнеше веднъж или дважд, се настанеше на седлото, даваше знак само с очи и Теохарий пущаше коня. Тогава настъпваше най-интересното зрелище и то се повтаряше при всяко тръгване: усетил се свободен, големият и силен кон се устремяваше изведнъж напред, като че искаше да хвъркне. Коланите пропукваха, изпод копитата изхвърчаше пръст. Но силната ръка на дядо Давида опъваше юздата и конят, внезапно спрял, но неукротен още, прилякваше на четирите си нозе като на пружина, опашката му стигаше земята, шията му се надипляше на гънки, устата му беше раззината, очите му като че щяха да изскочат. И все пак, като не можеше да надвие на юздата и да полети напред, той започваше бясно да се мята ребром и едновременно с четирите си крака, два пъти на една страна и след това се обгръщаше и правеше също такива два скока на другата страна. Тия луди скокове приличаха на странна някаква каруселна игра и все пак смаяните и изтръпнали зрители неволно се стъписваха крачка назад. А дядо Давид стоеше на седлото малко със свити вежди, но спокоен и ни един мускул не трепваше на лицето му. Последваха още няколко неправилни стъпки и след това конят, все тъй буен и сприхав, влизаше в пътя и поемаше бърз, но лек и плавен вървеж.

Някакъв товар като че падаше от плещите на всички и очите на любопитните, пламнали от възхищение, гледаха сега широкия гръб на дядо Давида. Шапката му описваше една вълнообразна линия във въздуха, виждаше се развяна настрана гривата на коня и в белите кълба на повдигнатия прах проблясваха за миг подковите му.

— Преде, преде! — провикваше се Теохарий, като се любуваше на хубавия вървеж на коня. — За четири часа вземи си го в града. И какъв раван — да заспиш отгоре му.

— На такъв кон отгоре май мъчно се заспива — казва някой от пътниците.

— Ще заспиш и ще се намериш под краката му — обажда се друг.

Теохарий и пътниците се смеят и тръгват към митницата. Милан погледва още няколко време подир дядо Давида, после очите му се премрежват и той, без да вижда вече нещо, се замисля. След туй погледът му се отправя към полето и, както винаги, привычната му меланхолия пада като сянка връз бледното му болнаво лице.

От града дядо Давид се връщаше още на другия ден. Обикновено нищо лошо не му се случваше по пътя, не биваше и твърде изморен, но въпреки това той винаги пристигаше нещо неразположен, кисел, имаше надменния и горделив вид на човек, който е свършил голяма и важна работа, затова много-много не му се приказваше, раздаваше само с по няколко думи това, което беше купил от града за стражарите или което им бяха пратили от къщи, и по-нататък гледаше само своя кон. Но и стражарите не бързаха да го разпитват, едно, че добре знаеха привычките му, и друго, че по това време бяха заети с работа. Наистина, пътници рядко минаваха през Али Анифе, но и да не минаваха, стражарите трябваше да ги чакат, пък освен това в митницата живееше и управителят, и секретарят, така че те постоянно се намираха пред очите им. Особено внимателни стражарите бяха към управителя, и то не че се бояха от него, а защото той им вдъхваше неволно, както и на всички, които го знаеха, голямо уважение.

Управителят на митницата, Дядото, както просто го наричаха всички, беше стар човек, много по-стар и от дядо Давида, с голяма брада, разстлана нашироко въз гърдите му, един от ония дългогодишни и честни чиновници, у които службата, законът и човекът ставаха сякаш нещо неделимо. Неговият кротък нрав, напредналата му възраст и ревматизмът, от който страдаше, го караха да прекарва повече над писалището или в стаята си. Но всеки ден, навечер, малко попроменен сега, защото за първи път през деня снемаше очилата си и туряше шапка на главата си, със същия тоя важен и величествен вид, който му придаваше бялата му брада, той излизаше и като се подпираше тежко на бастона си и покашляше, тръгваше на разходка към селото. Наедно с него, или малко по-късно, излизаше и секретарят.

Тогава знамето, което цял ден се развяваше на върха на високата като мачта върлина, се снемаше, знак, че канцеларията е затворена и пътници повече не се пуцат да минават, и стражарите оставаха сами. Не толкоз умората, колкото облекчението, че се отърват от стеснението пред началството, изведнъж ги разполагаше към почивка и ги развеселяваше. Те излизаха и сядаха на сянка пред митницата. Слънцето приближаваше да заседне и те виждаха пред себе си полето, заляно със светлина, зелено и безкрайно. А по онова време тук имаше места, по които плуг още не беше минал. Отсам и оттатък границата се разстилаха поляни, с такава гъста трева и с такъв висок бурен, че добитъкът се закриваше цял в тях. Най-много бяха овчите опашки, високи и жилави пръти, с отрупани с жълт цвят върхове, които светеха в лучите на слънцето като остриета на копия.

Стражарите се разгълчаваха, правеха си кафе, почерпваха се и с по някоя чашка ракия. Навъсените вежди на дядо Давида се раздипляха и под краищата на ястъклиите му мустаци едва-едва, като слънце изпод облак, светваше усмивка. Той изведнъж ставаше приказлив и сега вече с най-големи подробности разказваше за последното си ходене в града, изреждаше хората, които беше видял, новините, които беше чул, описваше надълго всички ония дребни и незначителни случки, които стават всеки ден, забравят се и не оставят никаква следа подире си, но които блазнаха любопитството на стражарите, и то само затуй, защото живееха в уединение. При друго, още по-благодушно настроение дядо Давид даваше най-големи подробности за свиждането си със семействата на стражарите. Разказваше например за двете деца на Милана, най-малките, които, хванали майка си, едното за едната ръка и другото за другата, бяха идвали при него чак на хана. И не без нежност в гласа си и без любов в коравото си и сурово сърце, дядо Давид разказваше за малкия четиригодишен син на Милана, подражаваше гласа и запитванията му, предаваше самите му думи и голямото му желание да го качи на големия кон. По обичая си, Милан се разчувствуваше, усмихваше се, но усещаше как връз очите му се спусчат влажни мрежи.

Неусетно слънцето беше залязло. Полето беше потъмняло, но жълтите цветове на овчите опашки още личаха и като тънки златни линии сечаха падналия здрач над зеленината. Като че в тая тиха вечер, в молитвения час преди изгряването на звездите, хиляди свещи горяха в полето с устремени към небето пламъци...

И тишината, която падаше над равнините, проникваше и в душите на тримата стражари. Минутите не бягаха, животът не беше тъй болезнено трескав, нещо от самата вечност се откриваше пред тях и ги включваше в себе си. И те се чувствуваха по-близки, по-добри, свързани не само с отколешното другарство, но и с нещо друго, за което сякаш нямаше дума.

Това чувство у тях трае минута, две. Тайната, която ставаше в полето, като че се свършва; мракът, припаднал изведнъж, угася безбройните златни свещи. Стражарите се развеселяват отново и малко по-късно, при сребърната светлина на месеца, ако Теохарий не пее някоя провлечена и страстна турска песен, то дядо Давид непременно вече разказва някое от страшните свои приключения в горите на Делиормана. Най-внимателен е Милан и когато той слуша опасните подвизи на дядо Давида, във въображението му се мяркат големите кавалерийски сабли, изправени при камината, и като че ли едвам сега намира отговор на всичките ония свои мисли, които са му идвали на ума, когато е гледал тия сабли.

Така си вървеше, така беше си вървял дълго време животът на тримата митнишки стражари в Али Анифе. Но ето нещо ново и неочаквано дойде да смути неизменния и равен ход на нещата.

II

На границата те не бяха сами. Освен митницата имаше и други учреждения, настанени в десетина по-малки и по-големи къщички, с градинки около тях, с една кръгла и зелена горичка от млади акации от едната страна. Една пътека през високата трева водеше от митницата до най-близката къщичка, в която живееше ветеринарният фелдшер. Той беше сам, развъждаше много кокошки и гълъби, имаше и няколко тръвни с пчели, между които най-често се виждаше да ходи, гологлав и по бели ръкави, на слънцето. По-нататък из тревата показваше белите си стени къщичката на подпоручика и до нея пограничният пост с други няколко постройки наоколо, в които живееха десетина души войници и старшият подофицер Рафаилов, широкоплещестият оня Рафаилов, с дебелите черни мустаци и гръмоподобен глас. Много наблизко, всичко на всичко десетина крачки от българския пост, на отвъдната страна, беше румънският и малко по-настрана — румънската митница.

Знамена се развяваха цял ден над всичките тия къщички, белите им стени приветливо светеха на слънцето, в градинките се пъстрееха ярките бои на цветята, из някой отворен прозорец се чуваше песен или свиреше грамофон. И ако не бяха въоръжените патрули, които отиваха и се връщаха по бялата пътека на границата, ако не бяха и двамата часови, застанали един срещу друг с лъснати на слънцето ножове, човек би помислил, че някакъв вечен празник царува на това хубаво място.

Чужди и свои се познаваха добре. И ето защо не без любопитство всички вече говореха, че тия дни щяла да пристигне жената на Рафаилов, за да прекара тук лятото с децата си. И наистина, една сутрин, малко подир изгряването на слънцето, около малката къщичка, която беше оставена на подофицира, се появи и пак се прибра жена с бяла забрадка. След туй там се замярка и се защура по всички посоки, като блещеше на слънцето между бурените, нискостриганата глава на едно девет-десетгодишно момче. То се появи и на самата граница, между двамата часови, които го гледаха усмихнати. Силният бас на Рафаилова прогърмя откъм малката къщичка и детето се повърна назад. То се изгуби и след малко, като че из земята, изскочи пред самата митница, гризеше един комат хляб и зяпаше колата, която беше се спряла

там. Теохарий спря да рови багажите и го погледна: мургавото лице с издадени скули, тия черни продълговати очи, които гледаха усмихнато и малко лукаво, изведнъж му напомниха Рафаилова. Теохарий се засмя и рече:

— А! Дойдохте ли вече? Дойде ли мама ти? Как се казваш?

Детето се позасрами, наведе се и зачерта с босия си крак из пясъка. То пак захапа хляба си, поусмихна се с продълговатите си очи, но нищо не каза.

— Кажы де, как се казваш? — повтори Теохарий.

— Коста — сипкаво и дебело отговори детето и Теохарий се засмя, защото и в гласа позна бащата. Като че пред него стоеше сам Рафаилов, само че по-малък.

— Ах, чапкън с чапкън — смееше се Теохарий, — одрал сякаш кожата на баща си, същия Рундю Рафаилов!

В приликата трябваше да се уверят и Милан, и дядо Давид. Но Коста не издържа такова подробно разглеждане, показа си гърба и замина към поста с комата си.

Любопитството на стражарите да видят отблизо новодошлите скоро беше задоволено. Видяха и жената на Рафаилова. За голяма изненада на всички, тя беше млада, пълничка, твърде хубавичка, но някак уморена, отпусната и малко небрежна към себе си. Тя имаше три деца и, както се виждаше, грижите за тях и къщната работа й тежаха. Най-много главоболия й идеха от Коста. Когато старшията биваше в къщи, Коста, наказван и командуван чисто по военно, нямаше какво да прави, седеше на едно място и като си преглъщаше сълзите наедно със зальците си, залавяше се да бави тригодишното си сестриче. Но старшията отиваше по обиколка по границата. Гълъбите на фелдшера на големи ята се вдигаха от покрива на къщата му. Те бяха подплашени от Коста и това беше първият знак, че баща му го няма и че той е свободен. Той се скиташе из обраслите с висок бурен поляни наоколо, преминаваше с най-голяма свобода от едната в другата държава, губеше се с часове. И съвсем ненадейно, с изподраскани нозе, с боядисани от къпините уста, дохождаше в митницата, спираше се на прага и се усмихваше на Теохарий. Оттук той пак отиваше в полето и скрит в тревата и невиждан от никого, дълго наблюдаваше и се любуваше отдалеч на големия кон на дядо Давида.

Наблизо до постове, отатък салкъмената горичка, имаше сух дълбок кладенец, който бяха изоставили, защото не беше излязло вода. Рафаилица най-много се боеше от тоя кладенец, макар да знаеше, че е запушен с греди и дъски. Освен туй, децата и работата я подлудяваха и тя не знаеше какво да прави сама. Често пъти тя излизаше от къщи, туряше ръка на очите си, за да си пази сянка, оглеждаше се по всички посоки наоколо и чакаше да види къде между бурените ще блесне голата глава на Коста. Като го видеше, тя пристъпваше няколко крачки и колкото глас имаше, викаше: „Коста!“ Нито на първия, нито пък на втория и на третия вик Коста се обръщаше. Най-после той се поспираше и като разбираше, че нищо не се е случило, а само го викат, обръщаше гръб и голата му глава се заклащаше отново между върховете на бурените.

— Коста! — викаше тогава Рафаилица още по-силно и в гласа ѝ прозвучаваше плач. — Коста!

Коста не се обръщаше.

— Коста! — избухваше Рафаилица и, отчаяна и ядосана, започваше да кълне: — Коста! Дано ни кост, ни вест от тебе! Да пукнеш макар, чу ли? Дано гроб, че дълбок! Ах, боже, боже, камък да бях родила, а не тебе, върколако черен! — говореше тя с плач в гласа си и се прибираше в къщи.

Понякога тя се опитваше още в самото начало да хване беглеца. И стражарите от митницата често пъти гледаха как Коста бяга с всички сили, а подир него Рафаилица. Но тая гоненица не траеше дълго време и Рафаилица, запъхтяна и уморена, се спираше.

— Чума да те тръшне! Дано пукнеш, че да се отърва от тебе!

Коста удряше юмруците си и я дразнеше:

— Не мож, не мож, не мож... — и се смееше.

— Под бяло да се засмееш! — викаше Рафаилица. — Ей тук да те заровя! — казваше тя и показваше земята.

Така го кълнеше тя винаги. И кълнеше го с яд, с омраза, като че наистина искаше да се случи тъй, както нареждаше в клетвите си. Чиновниците от границата я слушаха, гледаха немирника и се смееха. Но за всички стана ясно, че тия клетви, инак невинни сами по себе си, защото в най-лошия случай не бяха нищо друго, освен една привичка, страшно много дразнеха дядо Давида. Когато чуваше Рафаилица да кълне, той изведнъж кипваше, влизаше вътре, като че искаше да се скрие някъде, за да не чува, но веднага пак излизаше и започваше да се разхожда ядосан, развълнуван.

— Гледай каква вещица — говореше той със стиснати зъби, — как кълне! Защо го кълнеш, вземи по-добре, че го набий, от бой няма да умре!

Когато Рафаилица се прибираше, дядо Давид сядаше на пейката и колко много беше развълнуван, се виждаше от това, че като изваждаше табакерата си и започваше да си прави цигара, ръцете му трепереха като от треска.

Това започна да се повтаря почти всеки ден, дядо Давид се дразнеше все повече, ставаше груб и със стражарите, и с пътниците. А веднъж, когато Рафаилица се случи по-близо, той се нахвърли отгоре ѝ.

— Какво си се разпищяла мари? — викна ѝ той. — Какви са тез клетви? Какво искаш от него, дете ти е! Набий го, не го кълни, набий го, ако можеш, защо ще го кълнеш!

Рафаилица пламна като божур, наведе очи и си отиде, без да каже нещо. Но няколко дни след това Рафаилов се завърна от обиколката си по границата, влезе веднъж в стаята на стражарите, смотолеви едно добър ден, което никой не чу, и като заподсуква дебелиите си мустаци, започна:

— Ти, дядо Давиде, такоз... какво си казал на фамилията ми...

Изведнъж той издигна гръмовития си глас и завика:

— С какво право, питам те, с какво право? Да ме докачаш! Да стъпяш на честта ми! Ти... кой си ти, какъв си? Ти ли ще ми заповядваш в къщата ми, ти ли ще ме учиш как да гледам детето си? Ти тря-бва да зна-еш, господине мой, че аз...

И настръхнал, потъмнял, той махаше с ръце и идеше все по-близо към дядо Давида. Тозчас Милан и Теохарий скочиха от местата си и минаха пред него, готови всяка минута да го хванат и да го възпрат, защото познаваха добре и дядо Давида и знаеха какво може да стане, като се срещнат два остри камъка. За голямо чудо, тоя път дядо Давид остана съвсем спокоен. Докато старшият викаше и махаше с ръце срещу него, той само се попремести на леглото си, гдето седеше, събу си чехлите и си прибра нозете, та седна по турски, после заслуша старшия и като поклащаше глава и се усмихваше с горчивина и съжаление, чакаше го да свърши. И най-после, когато и нему дойде ред да каже нещо, той кротко и примирително обясни как беше станала случката с Рафаилица. Всичко това не беше в навиците на дядо Давида, но тъй стана. Сам Рафаилов, макар и да искаше да се кара още, но като не срещаше упорство, сниши гласа си и започна да приказва и той по-меко.

Отпосле Теохарий често закачаше дядо Давида, че се бил уплашил от старшията. Дядо Давид го поглеждаше тогава мълчаливо, спираше върху му своя изменен напоследък, станал разсеян и скръбен поглед и без да се усмихне с оная тънка усмивка, която по-рано често се явяваше изпод белите му мустаци, поклащаше глава и се съгласяваше, че уж е тъй. А всъщност дядо Давид не беше се уплашил от подофициера, както рядко можеше да се уплаши от когото и да било. Истината беше, че още преди тая случка, още след скарването си с Рафаилица, той изпадна в съвсем друго настроение. Клетвите на Рафаилица повече не го ядосаха, не го дразнеха. Той като че не ги чуваше, като че повече не им обръщаше внимание. Изглеждаше, че той беше се примирил или, като всяка дребна и маловажна случка, и това беше минало на своя ред и се забравяше. Така поне помисли Теохарий, така беше помислил на първо време и Милан.

Но дядо Давид не беше се успокоил. Той само беше прибрал и скрил някаква мъка в себе си и тъкмо защото тая мъка беше мълчалива, без тия спривави избухвания, които бяха тъй свойствени на неговия нрав, затуй и беше по-силна, макар и незабележима. Теохарий поне не забелязваше нищо. Но Милан, с по-добро сърце и при това навикнал като всеки болен човек да се самонаблюдава и да се сравнява с другите, за да проверява всевъзможните си болести, които често и не съществуваха, беше забелязал вече, че нещо недобро става с дядо Давида. Дядо Давид не беше предишният. Някакъв червей се беше вмъкнал в тоя силен и як като някой дъб човек и мълком го разяждаше.

И Милан започна да следи, да проверява догадките и предположенията си. И наистина, много пъти той виждаше как дядо Давид, седнал по турски на леглото си, гледа през прозореца или пред себе си, мълчи с часове, мисли и пуши. Това понякога се случваше и по-рано. Но сега тия продължителни мълчания дядо Давид прекъсваше със силна въздишка, като дори не се предпазваше да не го забележат, изваждаше табакерата си, направляше си нова цигара и пак се замисляше. Друг път Милан го запитваше за нещо. Дядо Давид се обръщаше, поглеждаше го с

един блуждаещ и невиждащ поглед и Милан трябваше да повтори думите си, та да го разбере и му отговори. Явно беше, че неговата мисъл, вгълбена и устремена навътре в душата му, с мъка се откъсваше нанавън.

Че с дядо Давида наистина ставаше нещо недобро, най-ясно се виждаше от това, че той започна да не спи нощно време. Или ако спеше, спеше с чести прекъсвания, с бълнувания. Милан също имаше своите безсъници и неведнъж беше чувал как дядо Давид се обръща ту на една, ту на друга страна, или пък, ако беше по-заспал, как мърмори нещо неразбрано. Веднъж в тъмнината се чу скърцане на зъби продължително, свирепо. Дядо Давид имаше всичките си зъби и като го слушаше как скърца с тях, какви задавени, с мъка произнасяни звуци издава в съня си, Милан мислеше, че навярно старецът сънува как се бори с Атиш Пехливана, прочутия оня разбойник, с когото той, както неведнъж беше разказвал, беше се борил някога на живот и на смърт. Но колкото повече се вслушваше в бълнуванията на дядо Давида, толкова Милан се убеждаваше, че тия задавени звуци, тия неясни думи, придружени с пъшкания и въздишки, не всякога отговарят на воинствените сънища, които той предполагаше, че старецът вижда в съня си. В тях по-скоро имаше мъка, имаше страдание и скръб, отколкото гняв и свирепа ярост.

Една нощ Милан се събуди и изведнъж отвори очи, като че не беше спал. Разбра, че трябва да е станало нещо, което го е събудило. Той се вслуша. Теохарий спеше и хъркаше, както винаги. В стаята беше почти видело. През рамките на прозорците, на които нямаше никакви пердета, светеше лунната нощ, дълбока, млечнобяла и тиха. Сребърната светлина на месеца влизаше вътре, пресичаше тъмнината на полегати синкави шипове, падаше в пода и чертаеше там ярки квадрати между черни сенки. Беше толкоз тихо, че Милан ясно чу ударите на сърцето си. „Чуваш ли сърцето си как бие, не си добре със здравето си“, спомни си той думите на някого си, като и сега дори не можа да се избави от вечните си самонаблюдения. Но в тая минута креватът на дядо Давида заскърца и Милан се вслуша: дядо Давид тежко се обърна на друга страна, въздъхна и ето заговори пак нещо. Не, това не бяха спомени от битките и приключенията на стареца. Той шепнеше нещо, тихо, нежно почти, молеше се, увещаваше някого, оплакваше се, може би, и болка, страшна болка имаше в тия неразбрани думи и в тоя глас, тъй изменен и тъй непривичен за него. Изведнъж старецът се размърда пак, обърна се и се тръшна възглас на леглото и силно изпъшка. И Милан чу как той съвсем ясно и високо каза: „Майко! Стига! Стига!“ Милан изтръпна: Колко жалост, колко болка имаше в тия думи! И какво можеха да значат те? Милан се надигна и погледна към леглото на дядо Давида: в дрезгавината на месечината се белееше косата му, виждаше се лицето му, той спеше, но изглеждаше бледен и измъчен като мъртвец.

Нямаше никакво съмнение, че нещо се чупи и ломи в душата на дядо Давида. Милан не знаеше отгде идат тия мъки, но искаше някак да го утеши и като не смееше да го попита, ставаше само по-привързан и по-внимателен към него. Теохарий, както по-рано, не виждаше нищо. Но веднъж той случайно беше чул някои от бълнуванията на дядо Давида и още на сутринта му каза:

— Дядка, чух те нощес, че приказваше в съня си. Който приказва в съня си, приказва с умрелите. Не ти е добра работата, старче!

И Милан, и дядо Давид се смяха. Милан знаеше повече, но не се решаваше да обади на Теохарий. Той се мъчеше дори да скрие съчувствието си към самия дядо Давида, за да не възбуди някак подозрението му.

Най-после стана това, което нито Милан, нито който и да било друг можеше да очаква: сърцето на дядо Давида изстина и към неговия кон. А по-рано неговата гордост и радост, че има тоя хубав кон, светеше и в очите му, отразяваше се и върху цялото му лице. Тогава дядо Давид живееше само със своя кон.

Сега вече не беше тъй. Една вечер Милан, както често правеше, излезе с дядо Давида, за да го придружи, когато отиваше да прибере коня си. Милан беше се спрял при яхъра и гледаше как дядо Давид иде, затънал до пояс в тревата, а до него, с вдигната глава и разпуснатата грива, вървеше големият му кон. Но все пак и конят, и човекът изглеждаха малки, защото наоколо полето се разстиляше надалеч, светло, позлатено от стърнищата, изравнено и чисто, осяено само с гъсти купчини от кръстци и купи сено. На запад, сред малки облаци като жарави, засядаше слънцето.

Дядо Давид върза коня пред яхъра, сложи отпреде му корито с ярма и се стъписа назад. Милан стоеше при него и гледаше коня. Той го виждаше не за първи път и все пак го гледаше поразен и слисан. Месеци вече наред конят прекарваше на открито, сред обилната и буйна трева на поляните, гдето го сварваше росата и го огряваха първите лъчи на слънцето. Той беше се оправил, беше се окръглил повече, но не беше затлъстял; пепелявата му козина, гъсто поръсена с черни капчици, беше гладка и лъскава като полиран гранит. Нозете му от коленете надолу бяха черни като смола, черна и тъмна беше и тежката и плътна маса на гривата и опашката му. И някаква страшна мощ, непреодолима и непокорна, някаква дива и горда красота имаше във всичките му движения. Боязлив по природа. Милан гледаше тоя кон, сякаш пред очите му стоеше някакво страшно и красиво видение на широките полета, и в душата му, наедно с възхищението, се повдигаше смътен страх. Дядо Давид също гледаше коня, но мълчеше и само поглаждаше с ръка дългите си бели мустаци. После той се загледа в земята, позамисли се и каза:

— Мисля да взема че да го продам...

— Да го продадеш ли! Защо? — изненада се Милан.

— Омръзна ми вече. Мъчно може да се служи на такъв кон. Стар съм и не мога вече да му шетам...

В това неочаквано признание на дядо Давида за слабостта и старините си Милан позна пак тая скрита и мълчалива мъка, която старецът от някое време насам носеше в душата си. Той замълча. Конят престана за минута да яде, издигна главата си и, както често правеше, загледа се в далечините и се вслуша; червените лъчи на залеза загоряха в очите му, по гранитния му гръб се разляха румени блясъци. Кой знай дали виждаше нещо, но като че от далечините го зовеше нещо чуждо на хората и на тяхната воля.

— И хубаво ще направиш — каза най-после Милан, като гледаше коня и чувствуваше предишния смътен страх. — Вземи си някой друг кон, по-кротък, по-мирнен. А тоя — продай го. И както се е оправил сега, ще ти дадат добра цена.

— Не ще и дума — съгласи се и дядо Давид. — След десетина деня, като го тегля на сухо, ще го изкарам на пазаря. Ще го продам.

Но нещо повече дядо Давид не каза нито тая вечер, нито отпосле. Както по-рано, той сядаше на леглото си, гледаше през прозореца и мълчеше. И Милан разбираше, че за други, по-далечни и по-чужди на катадневния живот неща мисли дядо Давид, но не можеше да се догади и да свърже в нещо ясно и определено всичките си предположения. Веднъж, след като по обичая си беше мълчал дълго време, дядо Давид му каза:

— Какъв живот живеем ний тук! Кажу го затвор, кажу го пустиня. Дохожда празник, дохожда свят ден, а няма черква да влезеш и като всеки човек да се прекръстиш и да запалиш една свещ. Имаме си и ний близките, имаме си умрелите, а няма как да ги поменеш, да им отслужиш...

III

Нещастията идат винаги неочаквано. Един ден в Али Анифе се разнесе новината, че в селото ще се открие телеграфопощенска станция. Голяма радост обзе чиновниците от границата. Като че тая жица, която щеше да дойде от далечния и хубав свят, за който можеше само да се бленува, щеше да измени и собствения им живот и да ги отърве от смъртната скука на еднообразните им дни. Но тая новина не зарадва само дядо Давида. За него тя беше нов и жесток удар. Защото и сам той знаеше, пък и другите бяха го казали вече, че щом новата станция се открие, ще има държавен куриер, който ще пренася пощата. Значи, от стария дядо Давид и от неговия кон нямаше да има повече нужда.

Но дядо Давид не се отчая. Ако той все още можеше да се огъне и поколебае от едно страдание, което идеше отвътре, от душата му, и което само той знаеше, при тая опасност, която идеше отвън и беше видима за него и за другите, той не трепна, не се смути, по-скоро той се ядоса, но се въздържа и не издаде яда си. Обзе го това спокойствие, тая смелост и коравина на духа, които го обземаха и в дните, когато трябваше да върви срещу куршумите и коварните примки на делиорманските разбойници. Когато му говореха за новата станция, той повдигаше с двете си ръце едновременно краищата на дългите си ястъклии мустаци и се смееше. Подиграваше се с онзи нещастник, който щеше да бъде куриер и щеше да пренася пощата с някоя едноконна бричка, впрегната с пустала бяла кранта, като ония, с които татарите продават дини и пъпеша. Други път пък с едно престорено примирение казваше, че и без това е дошло вече време да напусне службата и да гледа старините си.

Отново той заживя със своя кон. Да го продаде, за това, пази боже, и дума не можеше да става. Напротив, било защото конят стана пак за него всичко, както по-рано, било защото го беше яд и искаше да покаже превъзходството си над всички пощенски куриери в света, той започна да го гледа още по-добре, даваше му още повече зоб. Но сега в грижите му за коня нямаше предишната нежност, нямаше предишното кротко и внимателно отнасяне; гледаше го наистина добре, но някак сурово и строго, кипваше често и често пъти за нищо удряше коня с юмруци или го риташе в корема. Но конете са най-чувствителните животни и, вън от лошото

отнасяне, самото неспокойствие и невъздържаност на дядо Давида премина и върху неговия кон. И по-рано конят си беше буен, подвижен и горещ, но сега той излизаше от обора като някой змей, разлютен, бесен, едва удържим. Суров и твърде много унесен в себе си, затова и непринудено смел, дядо Давид не обръщаше голямо внимание на беснванията на коня и неговата силна ръка все още успяваше да го укротява. Но промяната у коня, това растящо злонравие и нервност, които той като че не виждаше, лесно се хвърляха в очите на другите. Милан пръв го забеляза и страхът, който конят на дядо Давида му вдъхваше винаги, порасна още повече.

Както по-рано, всяко заминаване на дядо Давида за града събираше много любопитни. Повърна се предишната гордост и юнашки вид на стареца. Той шеташе около коня, поправяше туй-онуй и много пъти, когато се случеше да мине покрай задницата на коня, не се и обаждаше вече, както правеше това по-рано. И понякога конят, като чуваше тежките му стъпки отзаде си, потрепваше, посвиваше се, като че очакваше някой ненадеен удар, и изведнъж задният му крак се издигаше, подковата бляскаше във въздуха и последваше такъв удар, че ако улучеше човека, мъчно можеше да остане жив. Дядо Давид не оставаше длъжен и веднага острият връх на тежкия му чизъм се забиваше в ребрата на коня. Животното пръхтеше, въртеше се на мястото си, ставаше от минута на минута по-неспокойно. И неведнъж се случваше, че конят, притихнал за малко, обръщаше назад цялата си глава, устремяваше пламналите си, замрежени от бухналата отпред грива очи и гледаше дядо Давида внимателно, крадливо, със зловещ и преднамерен поглед, който можеше да има човек, но не и едно животно.

Когато Теохарий пуцаше юздата на коня и дядо Давид потегляше, пак се повтаряха ония луди подскачания, но сега те не приличаха на нявгашния грациозен танец, на който тъй много обичаха да се любуват стражарите и пътниците; сега конят се хвърляше буйно и бясно напред, настрана, опитваше се да наведе глава и да хвърли ездача, преплиташе нозе, напрягаше всичките си сили, за да скъса подпругите, да ухапе юздата в зъбите си и да се понесе по волята си. Всеки друг ездач би се уплашил. Но дядо Давид стоеше твърдо на седлото и не сега беше времето, когато окоето му можеше да трепне и да се уплаши. Махмузите се забиваха в ребрата на коня, острият шип на мундщука разкъсваше раззиналата му уста и животното, ще не ще, се поукротяваше, влизаше в пътя и поемаше своя бърз и плавен раван.

Дядо Давид туряше тогава ръка на хълбока си и накривената му фуражка захващаше да се издига и да пада вълнообразно във въздуха.

— Като казак седи на коня — говореше Теохарий, като гледаше след дядо Давида.

Но в ума му беше се спряла друга мисъл и той прибавяше загрижено:

— Хубав кон, няма какво да се каже, хубав; ама туй, дето се обръща назад и гледа, то не ми се харесва, Един кон обръща ли се назад и те гледа, бягай от него...

При тия думи Милан, който също гледаше подир дядо Давида и мислеше за децата си, въздишаше. Някаква смътна и неопределена тревога се повдигаше и растеше у него при всяко заминаване на дядо Давида.

А новата телеграфна линия вече се строеше, и то тъй бързо, както никой не предполагаше. Телеграфните стълбове се редяха един след друг през полето, жицата се

обтягаше, работниците се местеха все напред и още не беше преминала треската на любопитството в Али Анифе, когато първите телеграфни стълбове се показаха на хоризонта откъм запад и също като пътници, наредени един след други, заслизаха надолу по пътя. Тогава у дядо Давида стана нова рязка промяна. И по-рано, когато той пристигаше от града, у всички оставаше съмнение, че е пиян: сега това личеше вече съвсем ясно. Нещо повече: той започна да пие, без да се предпазва, и през дните, когато почиваше. Тогава изпадаше в голяма искреност и признаваше работи, които по-рано мъчно признаваше. Така, веднъж като стигнал до Каралезката чешма, като всеки пътник, който пътува през това безводно поле, гдето няма друга чешма освен тая, слязъл и напоил коня си, но когато рекъл да се качи отново, конят го повлякъл, той не можал да се удържи на седлото и паднал.

— Добре, че кракът ми не остана в зенгията — разказваше той. — И остави туй, ами се повърна и искаше да ме тъпче с крака...

По-скоро можеше да се повярва, че като всички подплашени коне конят на дядо Давида неочаквано е изменил посоката си, отколкото че се е повърнал назад, за да го тъпче. Но Милан знаеше тая скрита борба, която се водеше между дядо Давида и коня му, и затова беше наклонен да вярва на всичко. Конят е можал да бъде хванат само защото юздата се заплела в предните му нозе.

— Як излезе каиша — смееше се безгрижно развеселилият се дядо Давид, — як излезе каиша и тъй го стегна, че закова главата му в земята. Очите му изскокнаха като на настъпен гущер. Чакай, ще види той как се хвърля човек, ще го науча аз него...

За дядо Давида това беше дребна случка; никакво вълнение, никакъв страх не се забелязваше у него. По-самоуверен и по-безстрашен той ставаше от ден на ден. Че пиеше много, това се виждаше; но той като че се подмлади, поправи се, лицето му се зачерви, опълченските му мустаци бяха винаги засукани нагоре. И стъпката му стана по-твърда и по-тежка. Той беше извадил някакви старинни шпори, турил ги беше на чизмите си и сега техният треперлив звън в продължителна струя се носеше около митницата.

Започна да се хвали, говореше по-често за миналото и за борбата си с Атиш Пехливана. Понякога отиваше при камината, вземаше една от големите сабли, гледаше я усмихнат, после я изтегляше и ръждясалият ѝ дълъг клин прозвънтяваше във въздуха. Разкрачен, с високи чизми и старовремски шпори, той въртеше голямата и дълга сабля, лицето му светеше от някакво вдъхновение, белите му мустаци стърчаха нагоре и гъстите бръчки в ъглите на очите му чертаеха някаква лукава, весела и зла усмивка.

От грубостта на дядо Давида започнаха да се оплакват мнозина. Той се караше с пътниците, възразяваше на секретаря, мърмореше дори и против Дядото. С Рафаилова той се кара отново, и то тъй, че работата дойде до бой. А една вечер, когато беше се вече стъмнило, около митницата се чу вик, наблизо дрънкаха хлопки на овце, два гласа се издигаха, пресичаха се и се месеха в тъмнината; после настъпи тишина и се чуха тъпи удари, един, два, три... Хлопките задрънкаха по-често, стадото се отдалечи и наедно с него в тъмнината заглъхваше един старчески глас, в който имаше сълзи.

— Казах му толкоз пъти — говореше дядо Давид, като се върна разпъхтян и уморен, — думах му: не се увирай тука, върви на друго място, към широк. Не! Не взема! На ти тебе сега една трева, че да я помниш, докато си жив.

Дядо Давид беше бил тая вечер стария овчар дядо Петра Горещника, всичката вина на когото беше тая, че за да намери по-добра трева за стадото си, завъртяваше се понякога край митницата.

Както по-рано, Милан не смееше нищо да каже на дядо Давида. Но такъв, какъвто беше станал напоследък, той не му харесваше. Това безгрижие и това самозадоволство, които проличаваха и в зачервената му и здрава шия, тая надменна суровост и грубост го отблъсваха, натъжаваха го. И той си спомняше за оная внезапна кротост, за оная старческа доброта и смиреност, които се бяха явили у дядо Давида, когато беше чул клетвите на Рафаилица; спомни си за неговите продължителни замисляния, за мъките, които таеше в себе си, за неспокойните му сънища, за блънуванията му и за оная безкрайно жалостен и горък вик, чийто смисъл той още не можеше да разбере: „Майко! Стига! Стига!“ Тоя дядо Давид го нямаше вече. Пред него стоеше един коравосърдечен, сприхав, упорит и непреклонен човек. И най-лошото беше, че тоя човек почти винаги беше пиан и навсякъде около себе си разнасяше неприятен дъх на ракия.

Но Милан беше слабодушен човек и когато беше с дядо Давида, и приказваше с него, и се смееше. Горчивите и безрадостни мисли му идеха на ум само когато дядо Давид заминаваше за града. Веднъж, когато той гледеше подире му и изпращаше с очи големия пепеляв кон, който в праха и светлината на слънцето вече се закриваше в улиците на селото, Милан се обърна и видя дядо Петра Горещника. Заобиколен от големите си кучета, разгърден и с големия си кривак в ръка, старецът неусетно се беше приближил до митницата. Стадото му пасеше наблизко и лекият вятър, който духаше в тая ранна сутрин, носеше дъх на трева и топла пръст.

— До-брутроо! Тук ли е управителя? — попита Горещника и в същото време надникна през отворените врата на канцеларията, видя управителя и без да говори повече с Милана, изправи кривака си на стената, сне калпака си и влезе.

— Добрутро! Додох, господин управителю, да го кажа направо, додох да се жалвам...

— Милане — чу се кроткият глас на Дядото, — затвори вратата и си гледай работата.

Милан затвори вратата, поиска да подслуша, но не можа да чуе нищо, защото Горещника, против обичая си, заговори по-ниско. Той се бави доста и, както се виждаше, Дядото беше го поканил да седне по-близо, защото и неговият глас се чуваше неясно и по-надалеч. Горещника най-после излезе и когато пое кривака си и тури големия калпак на главата си, погледна Милана: в сините очи на стареца сега имаше повече спокойствие. Милан тръгна с него.

— Всичко му казах — каза Горещника, като се спря по-настрана и извади кожената си кесия, за да си направи цигара, — всичко; господин управителю, рекох, тъй и тъй... Как тъй, че като е стражар, да не е господ пък? И да ме бие, мене, стар човек!

— Значи, всичко му каза?

— Всичко. Ама слушаш ли, Миланчо, аз не съм такъв човек, не обичам да се заяждам, ама с Давида не може инак. Лош човек, пиан човек. Такъв си го знам аз от мома още... Как да не го знам, знам го аз добре, затуй той не ме обича и не ме пуска тъдява. И знаеш ли? — Горещника сниши гласа си. — Той не от добро забягна от селото си. И там пак тъй — бре пианство, бре кавги, бре коне, с кон в кръчмата е влизал. Имаше булка, млада, хубава — умори я, майка му, старата, и тя не видя хаир, умря подир нея. Свекърва и снаха рядко си живуват, ама те се имаха, пък и добра женица беше булката.

Горещника замълча, цъкна с огнивето си и приятна миризма на прахан се разнесе наоколо.

— Хм... — продължи той и се усмихна — като слушам как Рафаилица кълне Коста, като че слушам майката на Давида. И тя тъй го кълнеше, досущ тъй...

— Кълнеше го! — прошепна някак учудено Милан.

— Кълнеше го и още как. И в къщи, и в черква, и на гробищата при гроба на булката.

Горещника помълча замислен и прибави:

— Не знам, хора сме, никой не знай какво ще му се случи, един господ знае какво ни е писано; ама все пак да ти кажа ли, Миланчо, майчината клетва е лошо нещо, майчината клетва стига!

И той си тръгна, като крачеше широко и се подпираше на големия си кривак. С него тръгнаха и големите му кучета.

Милан остана сам и замислен заходи пред митницата. Той гледаше работата си, приказваше с Теохарий, но винаги, когато останеше сам и свободен, започваше да се разхожда пред митницата, все тъй замислен и загледан в земята. Късно вечерта той пак ходеше там, преминаваше ту пред осветените прозорци, ту се закриваше в тъмнината. Когато си легна, заспа много късно. И току-що заспал, той се стресна в съня си; стори му се, че чува тежки и бързи копита и сякаш грамадната сянка на дядо Давидовия кон падна връз прозорците на стаята. Милан чуваше ударите на сърцето си, но се повдигна и видя, че леглото на дядо Давида е празно, и едвам сега се досети, че той е в града. Вън вятърът разклащаше тъмните вейки на овошките и техните сенки пробягваха по осветените прозорци.

IV

Най-после телеграфната станция в Али Анифе беше готова. В една от стаите на селския хан, наричан още хотел „Международна странноприемница“, наредиха апарата, маси, шкафове. Жицата, слязла от баира и провлечена измежду къщите, достигаше до тая стая и влизаше през прозореца. Всичко беше готово: над вратата надпис, украсен с познатата емблема — две кръстосани тръби, — а вън окачиха зелена кутия с надпис „Поща“. През

отворената врата се виждаше началникът на станцията, седнал до апарата, чуваха се ту бързи, ту по-бавни почуквания; из коридора се мяркаше разсилен в униформа.

Всичко това с най-малки подробности беше разказал Теохарий, който беше ходил в село и както се виждаше, беше попиинал. Той дори каза, че новият куриер бил назначен, щял вече да започне да пренася пощата и че ако утре дядо Давид замине за града, то е за последен път. Тая новина дядо Давид изслуша, както беше седнал на тревата пред митницата, с шише ракия пред себе си. Усмивката си остана на лицето му, но той усети, че нещо се скъса в него, някаква парлива топлина се разля по цялото му тяло. Един миг той наведе очи към земята и се замисли; после изправи глава, разсука големите си хайдучки мустаци и се засмя сухо, неестествено, принудително. Теохарий искаше да приказва още за станцията, но дядо Давид простря ръка към него, като че искаше да запуши устата му, и рече:

— Остави сега туй; пий да прием, куче! — и пак се засмя със своя сух и изкуствен смях.

Обзе го някаква странна и трескава веселост; не приказваше много, но каквото и да кажеше Теохарий, той все се смееше; и пиеше ракията като вода, с една страшна и неутолима жажда. Милан се разхождаше наоколо, мълчеше и мислеше.

Никой не можа да каже положително дали през тая нощ дядо Давид беше спал, или не. Отпосле, когато Милан и Теохарий се ровеха в спомените си, казваха, че и двамата бяха го чули да обаря в обора, да излиза и да влиза в стаята. Дори Теохарий, както сам признаваше, нямаше и да се събуди, ако дядо Давид не беше се препънал в една от големите сабли и не беше вдигнал с това голям шум. Сутринта, когато се събудиха, намериха го станал, стегнат вече и готов за път; очите му бяха зачервени и вървежът му малко несигурен.

На определения за тръгването час той изведе коня си. Пътниците, които бяха подрали и спрели пред митницата, Теохарий и Милан, секретарят, Дядото и някои войници от поста, всички тия хора гледаха учудено зрелището, което се откриваше пред очите им. Едрият пепеляв кон с черни нозе и черна грива излезе от тъмните врата на обора, като цвилеше и размяташе дългата си опашка. Дядо Давид наклоняваше назад цялото си тяло, за да може да го удържи. Ни една минута конят не можеше да остане спокоен и да се спре на едно място; всяка жила, всеки мускул на огромното му тяло трепереше. Той оглеждаше широкото поле, което се разстиляше наоколо, вече посърнало и помрачено от облачното небе, разкриваше ноздри и дълбоко поемаше пресния въздух, цвилеше, пръхтеше и биеше земята с тежкото си като железен млат копито. Дядо Давид се сърдеше и за да укроти коня, или опваше с две ръце юздата с такава сила, че конят се стъписваше назад, като че щеше да падне, или го риташе в търбуха; конят се наскрежи, затрепера, очите му загоряха, изпод клепачите му се показаха кървави ципи.

Теохарий застана пак пред коня, докато дядо Давид се приготви и се качи. Конят беше неспокоен и, както се случваше по-рано, той пак възви глава, устреми и спря погледа си върху дядо Давида, после се изправи и сви уши, като че очакваше нов някой удар. За първи път дядо Давид не можа да се качи с първо стъпване на стремето; той сложи отново крака си, позасили се и тежко и с мъка падна на седлото. Теохарий пусна юздата. Конят литна напред, но и дядо Давид не се опита да го спре, а го остави да се понесе в бесен галоп още от мястото си. Всички гледаха изтръпнали и чакаха да стане някое нещастие, толкоз повече че дядо Давид се

полюляваше ту на едната, ту на другата страна; но дядо Давид не падна: чуваха се тежките удари на копитата и конят все повече и повече се отдалечаваше.

В тоя бесен галоп дядо Давид влезе в селото, премина покрай новата станция, без да погледне към нея, загуби се в дола и след малко се показа по пътя въз баира. Конят все галопираше, минаваше като стрела разстоянията от един телеграфен стълб до друг и на ония, които гледаха, им се струваше, че дядо Давид отива в града, а в противоположна посока, срещу него, телеграфните стълбове като че ли бягат към селото. Най-после конят прехвърли баира и се изгуби; край извивките на пътя останаха само телеграфните стълбове.

Едвам тогава Милан и Теохарий престанаха да гледат на запад и почувствуваха, че седят тъй отдавна и че тоя път изпращането беше траяло повече отвсякога. Те се погледнаха в очите, една и съща мисъл мина в ума им. Теохарий дори се накани да каже нещо, но Милан тръгна и тъй упорито се загледа в земята, и тъй скръбно стана лицето му, че Теохарий замълча и не каза нищо.

През всичкото време на своята служба, с една неизменна точност, на която държеше и с която се гордееше, дядо Давид пристигаше от града винаги точно в единадесет часа преди обяд, не закъсняваше и не прибързваше нито с една минута и затова всеки можеше да свери часовника си с неговото пристигане. На другия ден Милан много по-рано започна да гледа към баира на запад и когато наближи единадесет часът, той се спря и зачака. При него дойде и Теохарий. Те гледаха и всяка минута чакаха да се покаже на хоризонта познатият силует на конника. Времето им се стори дълго, никой не се показваше.

Теохарий извади часовника си.

— Единадесет без четвърт — каза той, — за десет минути той дохожда от баира дотука. Има още пет минути.

Той се приготви да тури часовника в джеба си и едновременно и той, и Милан извикаха:

— А! Ето го!

Много бързо, в няколко само плавни издигания, на гребена на баира се показа и изведнъж израсна грамадният силует на коня. Нямаше никакво съмнение, че това е конят на дядо Давида. Но какво става там? Конят не идеше в тоя равномерен раван, както винаги, а летеше с всичките си сили; облаци от прах се вдигаха изпод нозете му, той се извиваше, както се виеше пътят, отминаваше един телеграфен стълб, отминаваше втори, трети и все летеше надолу.

Разтревожени и смутени, двамата стражари излязоха от пруста и пристъпиха напред, за да могат да видят по-добре. Крайните къщи и плетища закриваха пътя през селото; но там се вдигна прах, чу се някаква врява и викове. Милан и Теохарий устремиха очи в оная точка, гдето пътят излизаше от отсамната страна на селото. И ето зачу се тежък тропот на копита, мярна се развяна грива и изведнъж конят се показа цял, понесен в луд бяг към митницата. Ездача го нямаше! От едната страна на коня висеше и се влачеше на земята нещо тъмно и тежко...

Стражарите разбраха всичко и изтръпнаха, полето сякаш се зачупи и залюля под тях. В същия миг конят стигна, мина край тях и като направи кратък завой, спря се като закован на същото място, гдето спираше винаги. Седлото му беше обърнато, в едното стреме стърчеше препъхнат крак и надолу към земята висеше безформено и кърваво тяло, тялото на дядо Давида. Конят беше цял в пот, отслабнал и изтънял само в един ден; той дишаше тежко, издигнатата му опашка се отпусна, разкри зачервенелите си ноздри и силно и дълбоко изпръхтя.

Подпоручикът, фелдшерът, Рафаилов, няколко души войници тичаха към митницата, уплашени и ужасени. А от един от разтворените прозорци се подаде и надникна побелялата глава на Дядото. Лицето му изглеждаше спокойно, бялата му брада се разстилаше по гърдите му. Той гледаше сега над очилата си, отвесната черта се яви пак между веждите му, но в погледа му сякаш нямаше ни учудване, ни изненада: той сякаш виждаше това, което отдавна бе очаквал да стане.